

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний, Науковий
і Літературний місячник

— (3) —

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний,
науковий і літературний
місячник

Видає

Українська Інформаційна Служба

Передплатний індекс – 74173

LIBERATION PATH

Ukrainian Political
Social, Scholarly & Literary
Journal

Published monthly by

The Ukrainian Information
Service Ltd.

ISSN: 0042-9422

Реєстраційне свідоцтво – серія KB № 1693

Головний редактор – Степан Олеськів
Заступник головного редактора – Лариса Йолкіна
Адміністратор в Україні – Микола Кузів

Редакційна колегія:

Іван Білас, Степан Галамай, Ярослав Дашкевич, Григорій Дем'ян, Ілля Дмитрів,
Віталій Дончик, Святослав Караванський, Сергій Квіт, Омелян Коваль,
Володимир Косик, Омелян Кушпета, Любомир Наконечний, Василь Олеськів,
Мирослав Панчук, Володимир Погребенник, Анатолій Погрібний, Тарас Салига,
Володимир Сергійчук, Петро Цимбалістий, Микола Шатилів.

Редакція і адміністрація

01034 м. Київ, вул. Ярославів вал, 9, пом. 5, 6
200, Liverpool Road, London, N1 1LF, Great Britain

Телефони: в Києві (044) 229-41-22; в Лондоні: 020 7607 6266

Факс: в Києві (044) 229-41-22; в Лондоні: 020 7607 6737

Матеріали, підписані прізвищем чи псевдонімом авторів, не завжди відповідають поглядам Редакційної колегії. Редакція застерігає собі право скорочувати матеріали і виправляти мову. За достовірність надрукованих матеріалів відповідальність несуть автори. Надіслані матеріали редакція не рецензує і не повертає. Листування з читачами та авторами – тільки на сторінках журналу.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 2000 РІК

Країна	Річна передплата	Піврічна передплата	Окреме число
Україна	14 грн. 40 коп.	7 грн. 20 коп.	1 грн. 20 коп.
Австралія	100 дол.	60 дол.	10 дол.
Австрія	900 шіл.	500 шіл.	100 шіл.
Аргентина	50 дол.	30 дол.	5 дол.
Бельгія	2.500 б. фр.	1.300 б. фр.	300 б. фр.
Велика Британія	ф.40.00	ф.23.00	ф.4.00
Канада	100 дол.	60 дол.	10 дол.
США	85 дол.	50 дол.	8 дол.
Німеччина	150 н. м.	80 н. м.	15 н. м.
Франція	450 фр.	250 фр.	40 фр.
Швеція	600 кор.	300 кор.	50 кор.

В інших країнах – рівновартість американських доларів.

Передплату просимо ласкаво вносити наперед безпосередньо на адресу адміністрації «Визвольного Шляху» в Лондоні або на адреси наших представників.

Чеки виставляти на: The Ukrainian Information Service. Ltd.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Зміст

Про авторів	2
Сучасні проблеми	
<i>Сергій Квіт.</i> Українська геополітика: неприєднаність до життя?	3
<i>Олександр Яворський.</i> Адміністративна реформа в Україні: сутність, причини і можливі наслідки	7
Наука	
<i>Володимир Рожко.</i> Наукова подорож Тараса Шевченка на Волині	12
<i>Микола Лазарович.</i> Просвітницька діяльність Січового Стрілецтва серед українського народу в роки Першої світової війни	20
З історії боротьби ОУН-УПА	
У 50-річчя із дня смерті Головного Командира УПА генерал-хорунжого Романа Шухевича – Тараса Чупринки	43
<i>Марко Боеслав.</i> Генералові Тарасові Чупринці	46
<i>Василь Галаса.</i> Штрихи до портрета Романа Шухевича – Тараса Чупринки	47
<i>Григорій Дем'ян.</i> Гуцульщина у визвольній боротьбі ОУН і УПА. Нарис історії та фольклористики (частина I)	51
<i>Ярослав Дзира, Іван Дзира.</i> Несподіване терня на шляху «Тисячі доріг» до читача	72
Культура	
<i>Ніна Банковська, Анатолій Яковець.</i> Ліні Костенко – 70	76
<i>Олеся Ногіна.</i> Вічність та миттєвість у поезіях Оксани Пахльовської	85
<i>Сергій Квіт.</i> Естетична доктрина Михайла Рудницького. (Полемічний аспект)	89
<i>Володимир Сиротенко.</i> Маловідомі сторінки біографії Тараса Шевченка	95
<i>Ярема Романюк.</i> Етнопедагогічні основи національного виховання засобами декоративно-ужиткового мистецтва Гуцульщини і Покуття	100
Спогади	
<i>Ольга Пороховська-Андрич.</i> Український орел. Спогад про батька – полковника Гната Пороховського	107
Огляди, рецензії	
<i>Петро Василенко.</i> «... Щоб світло в серцях запалить боротьби!»	122
П'ятитомник Донцова	125

Про авторів

Сергій Квіт

доцент Інституту журналістики
Київського національного університету
ім. Тараса Шевченка.

Олександр Яворський

студент Київського національного
економічного університету, інтерн Комітету
з питань державного будівництва, місцевого
самоврядування та діяльності рад.

Володимир Рожко

історик-архівіст, м. Луцьк.

Микола Лазарович

кандидат історичних наук,
доцент катедри українознавства
Тернопільської академії народнього
господарства.

Григорій Дем'ян

кандидат історичних наук,
старший науковий працівник Інституту
народознавства НАН України.

Ніна Банковська

доктор філологічних наук, професор
катедри українознавства Одеської академії
харчових технологій.

Анатолій Яковець

кандидат філологічних наук, доцент Інституту
журналістики Київського національного
університету ім. Тараса Шевченка.

Олеся Ногіна

журналіст, студентка Інституту журналістики
Київського національного університету
ім. Тараса Шевченка.

Ярема Романюк

викладач Коломийського індустріально-
педагогічного технікуму.

Сергій Квіт

Українська геополітика: неприєднаність до життя?

Надто очевидною для української геостратегії стає подібна аналогія: чи дійсно неприєднаність – це бездіяльність, безвідповідальність, благодущність та інфантильність? За відсутністю чітко сформульованої державної геополітичної доктрини доводиться дослухатися до того, що «люди кажуть», тобто звертатися до рівня майже побутового обговорення теми, як, приміром, громадська думка осмислює перспективи українського футболу. В суспільстві існують три головні напрямки: цілком недолуга проросійська орієнтація, а також протилежний максималізм – твердження, що Україну на світовій арені всі повинні боятися, і, нарешті, нарікання на те, що наша держава ніколи не дорівнюється своєю могутністю Росії, тому треба якось домовлятися і сподіватися на допомогу від Заходу.

Мабуть, найближче до останнього твердження стоїть офіційна геополітична доктрина «багатовекторності»: всім подобатися і нікому, не дай, Боже, не переходити дорогу. Першим кроком у цьому напрямку (чи відразу в багатьох напрямках?) цілком серйозно розглядається ядерне роззброєння України. Дійсно фантастичний крок, адже жодна держава світу досі не позбулася цього виду озброєнь і ніколи одноосібно не відмовиться від ядерного статусу, якщо вже матиме його. У роки холодної війни стало зрозумілим, що нова надпотужна зброя перетворюється не так у засіб агресії, як у найважливіший чинник стримування. Інакше «пролетарські» тоталітарні держави, такі, як Советський Союз і Китай, давно б випробували на міцність обороноздатність багатого Заходу.

Поквапне вивезення ядерної зброї з України в очах світу свідчило радше про несамодостатність нашого уряду, ніж про його відданість справі миру. Немає нічого гіршого за абстрактне відстоювання миру. Як правило, це відбувається коштом самих благодущних миротворців. Ядерне пограбування України означало стрімке відкинення України до рівня країн третього світу. Іншими словами, напрошуються дві відповіді на питання «чому?»: або в Україні просто забрали ядерну зброю, або український уряд сам не знав, чого хотів – у будь-якому разі такого партнера не слід трактувати серйозно, йому можна нав'язувати свою волю, маючи його за риторичного, а не дійсного партнера.

Проголошення 1991 року державної незалежності України співпало з величезними геополітичними переминами і перерозподілом сфер впливу. Кінець століття й одночасно – тисячоліття також наближає нас до справжньої ідеологічної революції. Зникнення з міжнародної арени СССР створює принципово інший розклад сил. Сполучені Штати Америки залишилися єдиною у світі супердержавою. Через міжнародні структури типу НАТО вони нарошують свої впливи в Європі. Другий геополітичний центр тяжіння розташований на Далекому Сході. Він включає в себе Японію, Китай, Корею та інші держави регіону. Особливо збільшиться роля Ки-

таю. Сьогодні навіть важко передбачити його майбутні можливості й претензії. Третій геополітичний центр – мусульманський світ. Він активно виходить на світову арену вже з початком цього тисячоліття, спираючись на величезні фінанси й енергоресурси та потужну політичну ідеологію, базовану на живій релігії.

Росія – це агресивна міні-імперія, що претендує на статус супердержави, не маючи до цього належних підстав. Збігнєв Бжезінський навіть називає 4 розділ своєї книжки «Велика шахівниця» «чорною дірою» – у сенсі геополітичної невизначеності Росії. Захід продовжує боятися її застарілих ядерних потенціалів, але назагал зневажає її забабанки, зберігаючи при цьому чемний вираз обличчя. Індокитай, Африка, Австралія та Латинська Америка поки що не виявляють ознак самостійної геополітичної сили.

Великою самодостатньою силою повинна стати об'єднана Європа. Звичайно, французи ніколи не стануть німцями, а італійці – еспанцями. Мова йде про об'єднання економічних, політичних, фінансових і, найголовніше – ідеологічних і культурних зусиль. Колись у Середньовіччі Європа була єдиною, об'єднаною довкола Католицької Церкви. У наш час ідея об'єднання повинна бути знову обговорена й ідеологічно оформлена. Тут своє вагоме місце може посісти Україна, серед інших країн Середньої Європи (передусім – це Польща, Угорщина, Чехія, країни Прибалтики, також об'єднана Німеччина і Хорватія). Мова йде про певну консервативну ідеологічну місію. Саме звідси слід чекати потужного інтелектуального імпульсу.

У ряд першочергових політичних і геополітичних чинників висунулася екологічна проблематика. Людина вже не повернеться в первісну природу, але – має віднайти в собі мудрість, співіснування з нею. Цивілізація виживає тільки завдяки спільним зусиллям усіх людей, що уможливиться через поширення ідеї людяності. Ця ідеологія формуватиметься не через нав'язування всім одного способу мислення на зразок сучасної тоталітаризації ліберальної доктрини. Власне, спільну мову люди можуть знайти не через якусь нову ідеологію, а через нове мислення, в основу якого будуть покладені релігійні цінності. Для того, щоб вижити і вийти на якісно інший рівень, цивілізація повинна змінити (чи віднайти) мету свого існування. Не безнастанне задоволення потреб, а віра в Бога дасть надію на загальне порозуміння. Саме з цією ідеєю об'єднана Європа знову може вийти на головну арену історії. Не азіатська агресивність і плодючість, не північноамериканський імперіялізм (який, наприклад, презентує постмодерніст Френсіс Фукуяма), а озброєність вищою ідеєю людяності є підмурівком майбутнього. Відповідно осередям новітнього консервативного європейського мислення стане європейський націоналізм, коли всі виступають разом, й одночасно всі відмінні. Відтак треба вести мову про поширення і пропаганду ідей європейського консерватизму і традиціоналізму. Ми мусимо вирватися поза межі парадигми лібералізму та модернізації.

Спосіб облаштування світу шляхом модернізації, який уможливив виникнення такого феномену, як США (що, до речі, мають консервативну природу), вичерпав себе сучасною ідеологією постмодернізму, коли стало неможливим дати відповідь на жодне конкретне питання. Це другий після досвіду Вольтера приклад повної підміни змісту поняття. Так само, як лібералізм став синонімом постмодернізму й остаточно перетворився на ворога свободи, теорія модернізації в наш час стала прикриттям для світової корупції.

Логіка модернізації є такою: якщо всі народи світу приймуть правила гри західної технократичної цивілізації, всі вони колись стануть багатими і щасливими.

Під цей ідеологічний прес сьогодні потрапила й Україна. Парадокс у тому, що не стануть. Михайло Павловський вказує на те, що у світі сформувався певний розподіл праці: «Всі держави світу поділяються на країни елітаризму і країни периферії світового господарства. Теорема Перетта звучить так: через обмежені ресурси земної кулі, якщо якась країна збагачується, вона може це робити тільки за рахунок збідніння інших».

Для тих держав, які не потрапили до «цивілізованого світу» після Другої світової війни, перед технологічною революцією, тепер зробити це майже неможливо. Повинен виконуватися ряд умов. Внутрішні мобілізаційні ресурси мають бути самодостатніми до рівня окремої геополітичної потуги (Китай); держава опиняється в певній економічно-господарській ніші, коли вона не становить конкурентної загрози для геополітичних лідерів (Південна Корея); коли інтеграція держави в «цивілізований світ» є ідеологічно вигідною для нього (країни Прибалтики). Саме цей «ідеологічний шлях» найбільш прийнятний для України сьогодні. Проте саме ідеологічний бік є найслабшим у нашій державі, є таким, що розвивається лише від виборів до виборів (президентських, парламентських) у пародійному «іміджмейкерському» варіанті. Чомусь вважається, що професійні політики чи найвищі посадові особи повинні не практично втілювати і відстоювати українські національні інтереси, а лише виглядати таким чином – як кажуть, мати певний «імідж».

Найголовніше: ми повинні не дати поставити себе в чергу за добробутом. Саме це хоче зробити з нами «цивілізований світ». Невідомо, що б сталося з будь-якою іншою нацією, якщо б обставини її історії бодай віддалено нагадували те, що пережили українці у XX столітті. Для нас тут лише один урок: політична, передусім геополітична самодостатність. В усіх своїх діях маємо керуватися тільки власними національними інтересами. Ще є надія оформлення цієї концепції державними інституціями. Повинно відбутися зрощення ідеології українського націоналізму та державної ідеології. Досі ж відбувалося протилежне: українці займаються своїми проблемами, держава – своїми. Держава повинна звернутися до всього народу одночасно, а не апелювати до певних соціальних груп чи груп тиску. Інакше наша державність перебуватиме під загрозою. «Народ має право жити, коли він має силу жити», – казав на початку століття Микола Міхновський. Через сто років його слова стали ще вагомішими і набули особливо актуального змісту.

Теорія модернізації зумовила таке мислення, що все можна купити або знищити, забуваючи, що на силу завжди знайдеться інша сила. Дійсно, можна перемогти державу, армію, політичну організацію. Але неможливо перемогти людину і націю. Ті чи інші противники політичного курсу наддержави, згідно тих же правил гри, можуть купити в неї ж найсучасніші технології і використати їх проти самої наддержави. Теорія підкупу і сили перетворюється на бумеранг. Тероризм як метод стає практикою обох сторін. Під час війни в Перській затоці один з найвищих офіцерів військово-повітряних сил США заявив: «Цивільне населення не можна вважати безвинним. Воно живе в цій країні й несе після всього відповідальність за те, що там відбувається». Очевидно, цей офіцер не знав, що на початку 1970 років один з ідеологів сучасного тероризму Еміль Анрі висловлював подібну думку, маючи на увазі всіх тих, хто терпимо ставиться до «політичного режиму капіталізму»: «Безвинних немає».

Пам'ятаючи про це, Україні важливо вести власну політику на міжнародній арені. Оскільки США не є однозначним суспільним вираженням, не треба робити з них ворога. Той же консерватизм, та ж етика чесної праці лежать в основі могут-

ности і добробуту США. Заперечуючи новітню імперську політику, ми можемо апелювати до американської громадської думки, вести діалог з тими політичними силами, які перебувають в опозиції і можуть нас підтримати.

Разом з тим, цей шлях абсолютно неможливий щодо Росії з огляду на колективний імперський психоз росіян, подібний до того, як Карл Густав Юнг писав про відродження Вотана у передвоєнній Німеччині. Державна ідеологія Росії, як і раніше, спирається на імперіялізм і ксенофобію. І перше, і друге для європоцентристської України неприйнятне. Таким чином, сьогодні ми не можемо трактувати Росію інакше, як стратегічного противника. Якщо Україна поки що не може заявити про це на повний голос, цього треба прагнути в перспективі, дедалі більше віддаляючись від Росії військово-політично, культурно, економічно.

Сучасна російська політика виходить з аксіом: без України збереження російської імперії неможливе. Як не дивно, але нечисельні дійсно демократичні сили в Москві сприяють якнайшвидшому розвалові цієї держави. Росія завжди була й надалі залишається імперією зла. Інакше вона не може існувати. Тому наша держава повинна сприяти чотирьом тенденціям: міжнародній ізоляції Росії як непередбачуваної держави-агресора; дезінтеграційним процесам всередині Російської федерації, зокрема через посилення українського чинника; конфронтації цього спадкоємця східних деспотій з Китаєм, що здатний «проковтнути» всю зауральську територію; зіткненню Росії з войовничим мусульманством, яке мобілізується в національно-визвольній боротьбі кавказьких і середньоазійських народів. Тоді ми матимемо час для вирішення внутрішніх проблем. Для України ж мусульманський світ потребує особливої уваги. Нам треба реалізовувати «Чорноморську доктрину» Юрія Липи, йти на діалог і на співпрацю зі Сходом, вивчати його, заявляти про себе.

Отже, концептуальну багатовекторність української геополітичної доктрини треба змінити на самодостатність, базовану на державній ідеології, коли після офіційного визначення національних інтересів України (територіальних, військово-стратегічних, економічних, національно-культурних тощо) вся наша зовнішня політика виходитиме з необхідності їх послідовного захисту. Україна ніколи не стане геополітичним суб'єктом без власного ідеологічного експорту. А міжнародний інформаційний простір є настільки контрольованою та комерціалізованою цариною, що потрапити туди надзвичайно важко. Тим більше, що сьогодні наша держава неспроможна контролювати власний. Світові інформаційні й масово-комунікаційні тенденції беруть початок у Вашингтоні та Нью-Йорку з украї несприятливих для України середовищ. Однак інтелектуальна мода досі народжується в Європі. Тому нашим першочерговим завданням є висунутися в ряд інтелектуальних законодавців. Поруч з цим – українці повинні відчутти смак у масовій інформаційній діяльності. Цьому неможливо навчитися – так треба жити.

Нам ніхто не допоможе, крім нас самих. Варто згадати слова Єжи Гедройца про те, що в разі реальної воєнної загрози НАТО не прийде на допомогу Польщі, хоч би вона була рівноправним членом бльоку. Входження України до НАТО, до об'єднаної Європи є справами вкрай необхідними з дипломатичної та політичної точки зору. Таким чином ми долучаємося до правил гри, які керують цим світом. Це лише перший крок, а далі – вплив на ці правила, безпосередня активна участь у творенні нового, морального світу, в якому також буде місце для України. □

Олександр Яворський

Адміністративна реформа в Україні: сутність, причини і можливі наслідки

Створення в Україні соціально орієнтованої ринкової економіки потребує реформування такої сфери суспільного життя, як державне управління, адже саме від державного апарату багато в чому залежить успіх реформ. Структура органів державного управління, що була побудована за галузевим принципом та існувала до цього часу, довела свою неефективність та неспроможність працювати у нових умовах. Засадам ринкової економіки, про побудову якої постійно говориться в Україні, суперечить сам факт існування галузевих міністерств і галузевих державних комітетів, бо вони, як і раніше, виконують функції планування, як наприклад Міністерство промислової політики. Державний комітет з матеріальних резервів та інші. Ці інституції відверто та цілеспрямовано втручаються в економічну діяльність і часто (якщо не постійно) представляють інтереси певних груп. Крім того, велика кількість міністерств і відомств гальмує впровадження в Україні ринкових реформ, і є значними споживачами коштів Державного бюджету. Стаття Державного бюджету «Витрати на державне управління» є однією з найбільших серед статей витрат. В умовах гострого дефіциту бюджетних коштів ця стаття потребує негайного скорочення. Вихід із цієї ситуації було знайдено через створення державних комітетів, але при їх утворенні не було чітко визначено поле їх діяльності та конкретні обсяги повноважень.

Наступною проблемою є проблема відповідальності державних органів перед громадянами. Адже чиновники часто порушують закріплені Конституцією України права громадян і не несуть за це відповідальності. Чітке визначення прав і обов'язків органів державного управління має стати однією із складових адміністративної реформи. Крім того в Україні склалася така ситуація, коли багато функцій одних урядових структур дублюються іншими, між деякими державними відомствами часто виникають суперечки з приводу повноважень у регулюванні тієї чи іншої галузі, і це значно ускладнює роботу її учасників.

Українські міністерства та відомства відомі як одні із найкорумпованіших у світі. Це й не дивно, адже, наприклад, заступник начальника управління на рівні міністерства одержує заробітну плату менше 200 гривень. Під час відвідування Президентом України США та інших розвинених країн було наголошено на тому, що надалі країни-донори можуть припинити надання фінансової допомоги країні, у якій надзвичайно високий рівень корупції у державних органах. Всі ці фактори підтверджують необхідність проведення адміністративної реформи.

Перші спроби її проведення були ще в 1997 році. Тоді Указом Президента України від 2 жовтня 1997 року № 1089 було затверджено Положення «Про Державну комісію з проведення в Україні адміністративної реформи», а також затверджено її персональний склад. До складу Комісії увійшли відомі політичні діячі України, члени уряду, народні депутати. Головою комісії призначено народного депутата України Л. Кравчука (він обіймає цю посаду й тепер). Комісія є постійно діючим

координаційним органом, утвореним для вирішення концептуальних питань підготовки і проведення в Україні адміністративної реформи. На Комісію покладено цілу низку завдань, що стосуються багатьох сфер державного управління. До найголовніших можна віднести такі:

1) підготовка пропозицій щодо:

- структури, функцій і методів діяльності органів виконавчої влади, які б забезпечували поступовий перехід від галузевого до функціонального принципу побудови та діяльності органів виконавчої влади, підвищення ефективності управління;
- запровадження системи державного контролю у сфері діяльності органів виконавчої влади та їх посадових осіб;
- підвищення ефективності державної фінансової системи;
- дерегуляції та спрощення системи надання управлінських послуг на різних рівнях виконавчої влади фізичним та юридичним особам;
- удосконалення законодавчої бази адміністративних правовідносин, економічних засад діяльності органів державної влади, впровадження дієвих адміністративних процедур;
- удосконалення адміністративно-територіального поділу.

2) попередній розгляд та експертна оцінка проєктів концепцій нормативно-правових актів, спрямованих на створення правової бази та здійснення адміністративної реформи;

3) аналіза діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо здійснення адміністративної реформи та надання їм допомоги у такій діяльності.

Для виконання покладених на Комісію завдань їй надано досить широкі повноваження, серед яких:

- одержувати у встановленому порядку безоплатно від центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ і організацій інформацію, необхідну для її роботи;
- залучати до роботи спеціалістів центральних та місцевих органів виконавчої влади, незалежних експертів, провідних вчених, фахівців-практиків, у тому числі на договірній основі;
- організовувати вивчення досвіду підготовки й проведення адміністративної реформи в чужоземних державах;
- використовувати технічну допомогу міжнародних організацій.

За результатами діяльності Комісії Президент України видав ряд указів з реформування центральних органів державного управління. Було створено ряд міністерств, комітетів, агентств, департаментів тощо. Так у 1997 році було створено Міністерство промислової політики, Державний комітет рибного господарства, Міністерство агропромислового комплексу, Міністерство енергетики, Національне бюро розслідувань та інші. У 1998 році – Національне агентство з управління державними корпоративними правами. Але згодом деякі з них довели свою неспроможність вирішувати покладені на них завдання.

Наступний етап адміністративної реформи в Україні розпочався у 1999 році. 13 березня 1999 року Президент підписав Указ № 250/99, метою якого було підвищення ефективності функціонування органів виконавчої влади і посилення про-

відної ролі міністерств як головних суб'єктів вироблення і реалізації державної політики у відповідних галузях і сферах діяльності. Відповідно до Указу було ліквідовано 4 державні комітети, 4 міністерства, 3 державні департаменти, 2 державні агентства та декілька інших державних відомств. Але замість ліквідованих відомств було створено 4 нові державні комітети, 2 державні галузеві адміністрації, 6 державних комітетів перетворено в аналогічні галузеві Комітети України. Ще 5 відомств було перейменовано.

У середині 1999 року було проведено «реорганізацію» Міністерства економіки. Ця «реорганізація» небагато змінила у принциповій галузевій орієнтації цього міністерства, яка відповідає його колишній структурі органу планування у советські часи. Таким чином, відповідно до Указу Президента від 13 березня 1999 року в структурі центральних органів виконавчої влади залишилося 18 міністерств, 20 державних комітетів, 50 інших центральних органів виконавчої влади. Суттєвих змін у структурі органів виконавчої влади так і не відбулося, реформа обмежилася незначним скороченням деяких структур і зміною назв.

Тому з метою вдосконалення структури органів виконавчої влади та підвищення ефективності державного управління й відповідно до пункту 15 статті 106 Конституції України Президент України 15 грудня 1999 року підписав Указ «Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади». Передбачається, що виконання цього указу внесе принципові зміни в систему органів державного управління. Згідно указу буде об'єднано ряд міністерств і відомств, а деякі з них ліквідовано з передачею їх функцій новоствореним та вже існуючим. Які ж найбільші зміни передбачається здійснити:

- На базі Міністерства агропромислового комплексу, Державного комітету рибного господарства України, Комітету з питань садівництва, виноградарства і виноробної промисловості та Комітету харчової промисловості буде створено Міністерство аграрної політики України. Створення цього міністерства має на меті зменшити втручання держави у сільськогосподарське виробництво і нарешті розпочати реформи в цій галузі, про які вже багато говорилося на всіх рівнях державної влади, але майже нічого не втілювалося в життя.

- Значних повноважень набуває Міністерство економіки. На нього покладаються функції Міністерства зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі, Державного інвестиційно-клірингового комітету, Національного агентства України з питань розвитку та європейської інтеграції, Державної служби експортного контролю та Агентства з питань спеціальних (вільних) економічних зон, що ліквідуються.

- Міністерство економіки набуває реальних важелів впливу на економіку, адже раніше воно представляло собою такий собі статистичний орган, який, крім того, що констатував загальний спад виробництва, ніякого впливу на економіку не здійснював. Це Міністерство спрямовуватиме і координуватиме діяльність декількох державних комітетів, серед яких і Державний комітет промислової політики України, що буде створено на базі Міністерства промислової політики. Це міністерство відоме тим, що має один із найбільших штатів працівників і дублює деякі функції інших міністерств.

- Ще одним важливим перетворенням є створення Міністерства палива і енергетики на базі Міністерства вугільної промисловості та енергетики, Державного

департаменту з питань електроенергетики, Державного департаменту нафтової, газової і нафтопереробної промисловості та Державного департаменту з питань ядерної енергетики України. Рішення вищезгаданих міністерств і відомств регулювали діяльність в одних і тих же сферах і часто протирічили одне одному. Тепер функції будуть виконуватись одним міністерством, що дасть можливість налагодити скоординовану роботу енергетичного комплексу України.

- Ліквідується сумнозвісний Державний комітет у справах захисту прав споживачів, який мав широкі повноваження у сфері контролю за якістю продукції і відомий як одна з державних інституцій, де процвітала корупція.

- Ліквідується скандальновідомий Комітет України з монополій на виробництво та обсяг спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів (Укрспецмонополія). Його функції покладаються на Міністерство фінансів. Цей комітет відомий тим, що втручався у діяльність деяких підприємств без вагомих на те підстав. Крім того, за час існування цього комітету контрабанда алкогольних напоїв і тютюнових виробів тільки зростала, тому ефективність його діяльності видається досить сумнівною.

- На Фонд державного майна України покладено функції Національного Агентства з управління державними корпоративними правами. Агентство так і не оприлюднило концепцію, яка продемонструвала б, у який спосіб має здійснюватись ефективний контроль та нагляд за діяльністю підприємств, на які поширюється компетенція Агентства. Завдяки цьому без перешкод продовжуються звичні зловживання, які, зокрема, виступають у формі привласнення матеріальних цінностей в особистих цілях, невиконань платіжних зобов'язань перед постачальниками, а також збиткової діяльності підприємств. Основна причина ліквідації Агентства – неналежне виконання покладених на нього при створенні функцій і суперечки з Фондом держмайна щодо повноважень.

- З найбільш несподіваних можна вважати ліквідацію Комітету у справах нагляду за страховою діяльністю, функції якого покладено на Міністерство фінансів.

- Приємною несподіванкою для підприємств стала ліквідація Державного інноваційного фонду. Проте внески у 2000 році все ще доведеться сплачувати. Вони будуть перерозподілятися через Державний бюджет. В умовах гострого дефіциту бюджетних коштів одержання коштів з бюджету на інноваційну діяльність є досить сумнівним. Причинами ліквідації цього фонду є його неефективна діяльність. Кошти до цього фонду сплачували всі підприємства, одержували одиниці, а це вже саме по собі створює широкі можливості для корупції. Проте замість Державного інноваційного фонду буде створено Державну небанківську фінансово-кредитну установу, яка буде підпорядкована новоствореному Міністерству освіти і науки України. Джерела фінансування і сфера діяльності цієї установи поки що невідомі.

- Логічною виглядає ліквідація Національного бюро розслідувань, яке за час свого існування так і не спромоглося здійснити які-небудь помітні кроки у боротьбі з організованою злочинністю, не говорячи вже про рішучу боротьбу з корупцією, що гучно декларувалося при його створенні. Крім того, НБР, фактично, дублювало функції СБУ.

- Відповідно до вищезгаданого Указу дещо розширено сферу діяльності колишнього Державного комітету з питань розвитку підприємництва (тепер Державний комітет з питань регуляторної політики і підприємництва). Йому підпорядковується новоутворене Державне неприбуткове агентство (на базі Ліцензійної палати).

Таким чином, по закінченні адміністративної реформи передбачається ліквідувати 8 міністерств, 22 державні комітети, 5 державних департаментів, 4 державні галузеві адміністрації, 4 державні агентства, а також деякі інші державні інституції. Натомість буде створено 5 нових міністерств і 7 державних комітетів. Після закінчення адміністративної реформи у структурі центральних органів виконавчої влади залишиться 15 міністерств, 20 державних комітетів та інших органів виконавчої влади статус, яких прирівнюється до Державного комітету України, а також 11 центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом.

Відповідно до постанови КМУ № 88 від 24.01.2000 р. передбачається скоротити чисельність апарату Кабінету Міністрів (тепер урядового секретаріату) з 715 до 499 осіб, а також змінити сам механізм роботи урядового секретаріату. Зокрема, тепер управління і відділи не будуть ділитися за галузевим принципом, замінити діяльність міністерств і відомств. Структури урядового секретаріату мають сконцентрувати свою увагу на організаційно-правовому забезпеченні роботи членів уряду.

Вищезгадані зміни виглядають досить революційно. Але про реальні результати можна буде говорити лише через деякий час. Можливі два варіанти розвитку подій. У першому випадку відбуваються реальні зміни у структурі органів виконавчої влади, скорочується чисельність державного апарату і, відповідно, державні витрати, робота апарату державного управління стає більш ефективною.

У другому випадку відбувається наступне. Вже у найближчий час міністерства і відомства, на які покладено функції ліквідованих інституцій, подадуть пропозиції щодо розширення штатів. У результаті чиновники з ліквідованих державних установ працевлаштуються в новостворених структурах, на які покладено відповідні функції. Суттєвого скорочення штатів не відбудеться, і адміністративна реформа так і залишиться на папері, як це було раніше. Здійснення адміністративної реформи в Україні потребує сильної політичної волі від керівництва країни. Зламати опір адміністративного апарату буде надзвичайно складно. Але прихід в уряд України нових, налаштованих на реформи, людей дає підстави сподіватися, що адміністративна реформа в Україні все ж відбудеться. □

Наукова подорож Тараса Шевченка на Волині

Немає нічого захованого, що воно не
відкриється, ані потаємного, що не
виявиться.

(Від Св. Матвія, 10.26)

1. Віднайти могилу московського втікача...

21 вересня 1846 року Тарас Шевченко отримав розпорядження генерал-губернатора Дмитра Бібікова, якому була підпорядкована Тимчасова комісія для розгляду давніх актів у Києві, виїхати в різні місця Київської, Подільської та Волинської губерній для збору народних переказів, пісень, історичних документів, оглянути і замалювати стародавні могили, монументальні пам'ятки та інше.

Пізніше на Волині до поета мав приєднатися один із засновників Тимчасової комісії професор Микола Іванишев, автор монументальної праці «Життя князя Андрія Михайловича Курбського в Литві і на Волині», який, згідно вказівки того ж таки генерал-губернатора, мав віднайти могилу московського втікача з часів царя Івана Грозного – князя Андрія Курбського. Його друг і однодумець Тарас Шевченко мав замалювати для вищеназваної праці місця, пов'язані з ім'ям цього князя в тогочасному Ковельському повіті, зокрема в селах Вербка і Секунь.

Село Вербка розташоване за 4 кілометри північніше Ковеля, на лівому березі річки Турії, за якою на острові серед її заплавів знаходився відомий ще з акту від 4 березня 1543 року монастир Св. Трійці, заснований князями Сангушками, які обмінювалися своїми ковельськими маєтками з королевою Боною, після якої ці маєтки дісталися московському втікачеві князю Андрієві Курбському. Цей монастир дуже припав до душі князеві-втікачеві, який щедро обдаровував його землею та грошми. За життя князя ігуменами цього монастиря були його духівник о. Олександр, а після його смерті – Симеон, Ісая. У своєму заповіті князь наказав поховати його в ногах свого духівника о. Олександра під монастирським храмом. Заповіт князя виконали його друзі, але 1848 року труну з тілом було виїнято зі склепу і поховано біля церкви, а на звільнене місце поставлено домовину генерала Куракіна, який раптово помер, повертаючись з Угорщини, де він придушував повстання.

Сам монастир Св. Трійці був ліквідований царською владою ще в кінці XVIII ст., його ж храм залишився парафіяльним і притягав до себе своєю чудотворною іконою Св. Миколая, подарованою князем Андрієм Курбським, тисячі прочан, які щороку 22 травня стікалися сюди з усього північно-західного Полісся. Ікона Св. Миколая з часом потемніла, а фарба, якою були намальовані руки угодника, обсипалась – ікона потребувала реставрації.

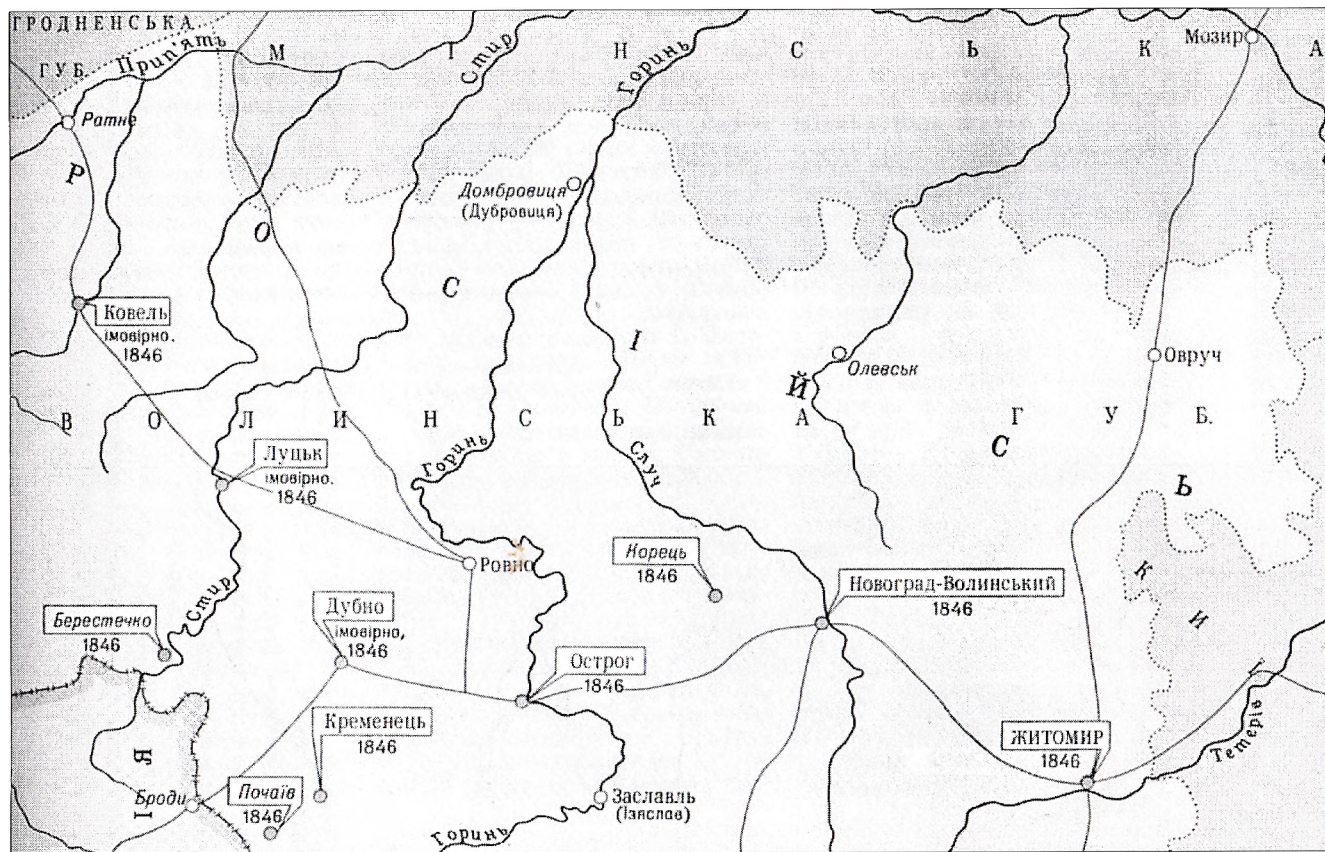

Храм Св. Михайла в селі Секунь.

Настоятелем помонастирського храму Св. Трійці був на час прибуття членів Археографічної комісії Миколи Іванишева і Тараса Шевченка отець Єлевферій Вартинський, випускник Волинської духовної семінарії, рукоположений 1839 року архієпископом Інокентієм, а дияконом – Костянтин Статкевич, вихованець духовного училища в Дермані.¹

Найправдоподібніше, що вони були тими, хто першим у Вербці зустрів Тараса Шевченка і Миколу Іванишева, гостили їх у своїх помешканнях, допомагали оглянути, пізнати минуле Свято-Троїцької церкви. Тарас Шевченко під час своїх відвідин помонастирського храму Св. Трійці оглянув острів, зробив замальовку церк-

1. Держархів Волинської області, ф. 35, оп. 5, спр. 188, арк. 35-38.

Місця перебування Тараса Шевченка на Волині.

ви, склав два креслення церкви і склепіння, в якому знаходилась домовина князя-втікача. Одночасно Тарас Шевченко відновив на чудотворному образі руки Св. Миколая, став першим реставратором цієї давньої візантійського походження святині. Цей образ належав родині князя Курбського. Професор Микола Іванишев у своїй вищеназваній праці писав: «У протоколі з візитації з 20 лютого 1760 року (ще в часи унії) знаходимо: Образ Св. Миколая стародавнього письма. Певні люди кажуть, що цей образ існує тут біля 200 літ і славиться чудесами, які, однак, ніде не записані».

Пізніше образ було покрито срібною з позолотою шатою мистецького карбування і, з побудовою 1901 року нового дерев'яного храму на місці монастирського (замальованого Тарасом Шевченком), перенесено до нової святині. Образ Святителя, розміром 20 на 28 цалів, написаний на дошці олійними фарбами, пережив Першу і Другу світові війни, однак під час боїв за Ковель 1944 року, коли храм Св. Трійці загорівся, образ безслідно зник, але автор має обґрунтовані докази, що ця велика святиня вціліла і переховується в селян Вербки.

Пізніше Микола Іванишев помістив малюнок храму Св. Трійці та креслення до своєї праці, не подавши, з певних міркувань, імені автора, а ним був Тарас Шевченко, який на той час перебував на засланні. Царська цензура не могла в цій праці дозволити згадати ім'я в'язня імперії, тому вони й залишилися без повної анотації. З цього приводу відомий дослідник, професор Юрій Перхорович у журналі «Рідна Церква» писав:

З Луцька Шевченко поїхав до Ковеля, де в тому часі знаходився професор Іванишев з дорученням генерала-губернатора Бібікова віднайти могилу московського втікача з часів царя Івана Грозного – кн. Андрія Курбського-Ярославського та зібрати відомості про нього та його управителів Михайла та Івана Калиметів. До помочі йому, немає сумніву, приїхав Шевченко, який зарисовував церкву в с. Вербка, де кн. Курбський був похований, склепіння, в якому знайдено труну, та накреслив план церкви. Рисунок і два креслення збереглися, хоч совєтські вчені заперечують їх приналежність Шевченкові...

Вищеназвані автором документальні й історичні джерела є вагомим доказом про перебування Тараса Шевченка з професором Миколою Іванишевим у с. Вербка, звідки їхній шлях простелився до села Секонь, історія якого тісно пов'язана з московським князем-утікачем.

2. «Образ сей рештавирован проезжим живописцем...»

Село Секонь (Секунь) знаходилося за 18 кілометрів північно-західніше від м. Ковеля, на давнім шляху з Луцька до Берестя. Свою назву, зі слів Миколи Іванишева, дістало воно від того, що «...тут була колись найкровопролитніша січа», найімовірніше ще в середині XIII ст. під час Батисевої навали. Секонь уперше згадується в акті від 28 серпня 1512 року як власність князя Михайла Сангушка. Воно, як і Вербка, було цим князем 1543 року обміняне з королевою Боною, а після прибуття з Московщини Андрія Курбського переходить 4 липня 1564 року з королівщини у його власність. Одночасно з князем прибуло на Волинь з Московщини і його найближче оточення: отець Олександр, «слуга і брат, превозлюблений і вірний» Іван Калимета, якого 9 березня 1572 року в місті Володимирі вбив п'яний князь Дмитро Курцевич-Булига, його двоюрідний брат Михайло Калимета й інші.

Брати Іван і Михайло походили з казанських татар, були найвірнішими слугами Андрія Курбського. Іванові Калиметі за вірну службу передає Курбський свої маєтки в селах Секонь і Сушки. Після несподіваної смерті брата ці маєтки переходять до Михайла Калимети, який у роках 1572-1588 побудував тут дерев'яний храм Св. Миколая, де й був похований з дружиною. Михайло Калимета подарував церкві кілька давніх ікон візантійського походження: образ Пресвятої Богородиці, Св. Миколая та з XVI ст. образ архистратига Михайла. Після смерті князя Андрія Курбського всі його ковельські маєтки перейшли до королівщини, а тоді до Андрія Фірлея, а по ньому – знову стали власністю польської корони, а тоді аж по 1830 рік належали князеві Дмитрові Яблоновському, якого царська влада звинуватила як учасника Польського повстання, а маєтки були передані державі.

Незадовго до прибуття в Секонь членів Археографічної комісії Тараса Шевченка та Миколи Іванишева настоятелем місцевого храму Св. Михайла було призначено молодого священика Іллю Мусієвича. Документи Державного архіву Волинської області зберігають про нього такі відомості: «Родом із села Конюхи Володимирського повіту. Вік – 26 років. Закінчив 1845 року курси Волинської духовної семінарії. 26 вересня 1846 року [менш як за місяць до приїзду в Секонь членів Археографічної комісії – В. Р.] рукоположений архієпископом Никанором; направлена в с. Секонь Ковельського повіту панімадка отця Емілія, вік – 23 роки».²

Дияконом у храмі був Григорій Антонович. Священик у ті часи був першою особою на селі, й саме йому, без сумніву, випала честь приймати таких високих гостей. Оглядаючи храм Св. Михайла, Тарас Шевченко не міг не помітити давні образи візантійського походження: Пресвятої Діви Марії, Св. Миколая. Від часу образ Богородиці потемнів, і на прохання настоятеля Тарас Шевченко реставрував образ, домалював до нього прикраси, характерні українській жінці. Можливо, праця над реставрацією давньої ікони Богородиці перешкодила докінчити малюнок з храму Св. Михайла в Секуні, і це було зроблено в Києві кимось іншим. Тарас Шевченко разом з Миколою Іванишевим оглянули домовини Михайла Калимети і його дружини Катерини, зібрали в місцевому маєтку документальні відомості про них і князя Андрія Курбського, портрет якого зберігався тут ще й у пізніші часи.

Питання про перебування Тараса Шевченка на Ковельському Поліссі залишалося б і надалі дискусійним, якби не запис, знайдений в інвентарній прицерковній книзі в 1930 роках тогочасним благочинним, майбутнім митрополитом УАПЦ в західній діаспорі, владикою Никанором (Абрамовичем). Владика з 1934 по 1942 роки був настоятелем храму в недалекому рідному селі Мізові. Під час своєї першої візитації храму Св. Михайла в Секуні отець Никанор, оглядаючи церковний архів, знайшов книгу «Опись церковного имущества», заведену ще 1806 року. В книзі знаходився перелік церковного майна. У примітці навпроти запису «Образ божої Матері за Престолом» стояла нотатка: «В 1846 году образ сей реставрирован проезжим живописцем Тарасієм Шевченком».

Автор цих рядків, вивчаючи документи 1860 року, що знаходяться в Державному архіві Волинської області,³ знайшов підтвердження, що такий опис майна

2. Там само, арк. 366.

3. Там само, арк. 365.

церкви справді вівся з 1806 року. В документі читаємо: «Опис церковного майна з 1806 року зашнурований, опечатаний Ковельським духовним правлінням і знаходиться в церкві».

1868 року давній храм Св. Михайла, відбудований Михайлом Калиметою, перебував у аварійному стані, тому, з ініціативи настоятеля отця Іллі Мусієвича, того року на іншому місці, поруч шосе, було збудовано новий храм. Отець Ілля Мусієвич залишив село в 1870 роках і перейшов служити до містечка Красностав Люблінської губернії. Настоятелем храму в Секуні став Теофіл Мусієвич, який 1891 року склав літопис села, переніс давній храм, побудований Михайлом Калиметою, на кладовище. 1893 року його було перетворено на капличку, а через рік посвячено в ім'я преподобного Йова (Почаївського). Давній запрестольний образ Богородиці, який реставрував Тарас Шевченко, разом з церковним архівом перенесено в капличку Св. Йова.

Запрестольний образ Богородиці, мальований Тарасом Шевченком у капличці Св. Йова в селі Секунь.

Тут, у капличці, востаннє (1936) бачив образ Богородиці та книгу «Опис церковного майна» отець Никанор Абрамович. Владика митрополит залишив нам такий опис цієї ікони:

У Секунській церкві я не міг одірвати очей від милого українського обличчя Божої Матері з Дитятком на лівій руці, в художньо намальованій кольоровій шаті. На шиї Богородиці, як дар пошани і любови місцевого жіноцтва, пишались низки коралів і пацьорів. З металевої коронки на голові спускались пасма різноколірних стрічок. Всі ці оздоби збереглися під пильним оком моїх попередників благочинних лише тому, що на церкви на могилках мало звертали уваги.

Справді, «благочинні» московської Церкви в Україні, й на Волині зокрема, усували з церковних ікон народні прикраси – рушники, коралі, стрічки, ці ознаки українськості Божих храмів, щоб надати їм вигляду російських.

Учені-шевченкознавці з української діаспори на Заході зібрали численні спогади і перекази про перебування Тараса Шевченка на Волині, й у Секуні зокрема. У 1932-1933 роках дослідник О. Волинець побував у Секоні й записав перекази, що побутували в селі, про те, що образ Богородиці, який тоді перебував у капличці на кладовищі, реставрував Тарас Шевченко. Народна пам'ять зберегла ім'я поета з таким описом його зовнішності: «...пан у чорному плащі й чорному капелюсі, який говорив народною мовою».

Як бачимо, наукова подорож Тараса Шевченка до села Секунь підтверджена документальними джерелами, народними переказами, предметами сакрального мистецтва, до яких він приклав свій пензель тієї далекої осені 1846 року.

Через Ковель, Луцьк, Рівне, Новоград-Волинський і Житомир Тарас Шевченко повернувся до Києва.

3. Волинськими шляхами Тараса Шевченка

Дороги Тараса Шевченка на Волині в минулі десятиліття описали такі відомі вчені, дослідники, як Микола Теодорович, професори Олександр Цинкаловський, Юрій Перхорович, протопресвітери Михайло Тучемський, Ананій Теодорович, дослідник Євген Крамар та інші. Дорогами Кобзаря на історичній Волині від Житомира до Вербки і Секуня в недалекому минулому пройшов і автор цих рядків. Професор Юрій Перхович у своїй шевченкознавчій розвідці дороги поета на західній Волині окреслив так:

Про побут у Луцьку звісток немає. Є спогад колишнього працівника Волинського обласного краєзнавчого музею в Луцьку (підтверджений протопресвітером Анатолієм Дублянським), який бачив малюнки-шкіци Тараса Шевченка, підписані ним, що були принесені до музею поляком, археологом Жигмондом Леським, до певної міри це підтверджує припущення, що поет був у Луцьку, і свідком його побуту лишилися ці шкіци, які переховувались у неznаній нам родині, де він був замешкав, і допіро за советської влади (у вересні-жовтні 1939 року) дістались до музею.

Далі з його цитованої праці знаємо, що поет з Луцька поїхав до Ковеля, де на нього чекав Микола Іванишев.

Липневого недільного ранку автобусом Луцьк-Брест вирушаю до с. Секунь, щоб оглянути, записати й сфотографувати там усе, що пов'язано з ім'ям поета та

Іконостас храму Св. Михайла в селі Секунь.

його перебуванням на Ковельському Поліссі. Через три години автобус зупиняється в Секуні, і я вирушаю до місцевого храму Св. Михайла. Давні ікони Св. Миколая і архистратига Михайла, про які згадує Микола Теодорович у своїй праці «Волинь в опису міст, містечок і сіл. Ковельський повіт»,⁴ прикрашають церкву, і я роблю з них фотографії. Ці ікони, як і давні підсвічники на дзвіниці, збереглися від попереднього храму, але чотири невеликі дзвони, що висять тут, відлиті в 1930 роках місцевим майстром Зусом.

Нове кладовище знаходиться за три кілометри на південь від села, добре обгороджене і доглянуте, однак капличка Преподобного Йова потребує невідкладного ремонту. Її споруджено в суто українському народному архітектурному стилі. Всередині багато світла і гарно прикрашених рушниками образів. У вівтарі, за престолом – образ Богородиці, який реставрував Тарас Шевченко. Це неповторний твір українського іконописного мистецтва. В ньому живе велика й щедра душа самого поета.

Мої відвідини Секуня закінчуються зустріччю з Євгенією Корнелюк, 1909 року народження. Вона розповідає передані від свого діда Оксентія Мацюка перекази про перебування Тараса Шевченка в Секуні.

Залишаю Секунь і їду до Вербки. Мої зустрічі й розмови з місцевим художником Ігорем Савлуком та його родиною пролили нове світло на безслідно зниклий по війні чудотворний образ Св. Миколая з монастирського храму Св. Трійці. Виношу ще раз тверде переконання, що недалеко той день, коли до з'явленого Святого Образу будуть приходити на прощу вірні... □

4. Микола Теодорович. Волинь в опису міст, містечок і сіл. Ковельський повіт. – Почаїв, 1903. – С. 147-149.

Микола Лазарович

Просвітницька діяльність Січового Стрілецтва серед українського народу в роки Першої світової війни

Боротьба за українську державність була змістом змагань для багатьох поколінь українського народу від найдавніших часів його історії. У XX ст., після багаторічної перерви, її першими відновили Українські Січові Стрільці, які своєю самопожертвою та своїми зусиллями зайняли належне місце серед борців за волю України. З УСС пов'язані яскраві етапи самовідданої праці, спрямованої на пробудження й утвердження серед українців почуття національної гідності, ідеї соборності і незалежності держави. Їхню ролю та значення в контексті визвольної боротьби підкреслювали провідні українські політичні та громадські діячі.¹ Зокрема, Симон Петлюра зазначав: «Від слів і кличів до діла, від декларацій до жертв, може, кривавих, і напевно кривавих, во ім'я політичної волі українського народу, – ось той шлях, на який ступило січове стрілецтво в Галичині під час війни».² Високо оцінював стрілецький порив й Іван Франко, який, звертаючись до УСС, заявив: «Ви є дзеркалом моєї душі і моїх стремлінь».³ (До речі, сам Іван Франко значився в стрілецьких списках почесним стрільцем, а його син Петро, з благословення батька, пройшов разом з легіоном весь нелегкий бойовий шлях).

Проте значення стрілецтва не обмежується лише тим, що воно стане першою в новітній історії України добровільною військовою формацією, яка збройною боротьбою зв'язала перервану нитку визвольних змагань. Українські Січові Стрільці увійшли в історію ще й тому, що були силою, яка мала значний вплив на розвиток української політичної думки та на формування національної психології. «На широку й тяжку, вкриту курявою й кров'ю путь, – як підкреслював Д. Донцов, – завернули вони нас із тих манівців, де тинялася наша політична думка перед страшним 1914 роком».⁴

З самого початку перед легіоном УСС постало завдання: як найефективніше використати свої можливості на благо українського народу? В ході тривалих дискусій стрільці дійшли висновку, що їхня формація є надто малочисельною (на початку війни вона нараховувала 2500 осіб), щоб відігравати якусь істотну роллю в світовому конфлікті. Тому необхідно було дочекатися сприятливих умов, зокрема, коли обидві ворожі сторони знесиляться, і тоді вже всіма силами добиватися позитивного ви-

1. Див.: Грушевський М. Новий період історії України за роки від 1914 до 1919. – К.: Либіль, 1992. – С. 34; Донцов Д. Наша політична думка і стрілецтво // Календар Червоної Калини на 1924 р. – Львів-Київ, 1923. – С. 32; Липа Ю. Призначення України. – Львів: Просвіта, 1992. – С. 215; Петлюра С. Анотація-рецензія на «Стрілецький календар-альманах на рік 1917» // Книгарь. – 1918. – № 14. – С. 839; Солтикевич Я. Салют останньої сотні. – Торонто, 1964. – С. 38-40.

2. Петлюра С. Січові стрільці в літературі // Книгарь. – 1918. – № 9. – С. 498.

3. Солтикевич Я. Назв. праця. – С. 38.

4. Донцов Д. Наша політична думка і стрілецтво... – С. 38.

рішення української справи. Для того, щоб ці події не захопили зненацька, потрібна була тривала і цілеспрямована підготовка до них. Осередком такої підготовки і став легіон УСС. Зосереджуючи у своїх лавах кращі сили молоді, захопленої ідеєю відбудови власної держави й об'єднання всіх гілок українського народу, він у роки Першої світової війни, докладаючи неймовірних зусиль для подолання різноманітних перешкод на своєму шляху, перетворився в національну військово-політичну формуцію з українською офіційною мовою, символікою і термінологією, власними одностроями і відзнаками. У його середовищі, незважаючи на фронтові умови, тривала постійна ідейно-політична, освітня та виховна праця, спрямована на реалізацію намічених завдань. Одним з результатів такої діяльності, що згодом, поруч з іншими чинниками, привів до Листопадової 1918 р. національної революції, стало формування своєрідної стрілецької ідеології, головні складові якої: державна самостійність, соборництво, опора на сили власного народу.⁵

Проте, національно-політична та культурно-освітня активність Українського Січового Стрілецтва ніколи не обмежувалася лише працею в стрілецькому легіоні. Вважаючи себе не тільки українськими вояками, але й українськими громадянами, вони використовували будь-яку можливість для роботи серед якнайширших кіл українства, тим більше, що багато з них мали чималий досвід суспільної діяльності, працюючи до війни в партійних і громадських організаціях краю. Така спрямованість впливала і з самої стрілецької ідеології, згідно з якою добитися поставленої мети, тобто вибороти українську державність, було можливим тільки силами власного народу. Але оскільки основна частина тогочасного західноукраїнського суспільства в силу багатьох причин ще не була готовою для виконання такої місії, то необхідна була систематична і наполеглива освідмлююча праця серед загалу українства, за яку і взялися стрільці. По-друге, УСС, як гідні сини свого народу, намагалися хоч якимось чином полегшити його безрадісне життя, котре до того ж значно погіршилося в роки війни. Пам'ятали вони й про те, що саме він, народ, у дні формування легіону віддавав, можливо, останнє, щоб допомогти у творенні українського війська. У найтяжчі часи свого існування стрілецтво відчувало опіку з боку українських громадян. Тисячі листів і листівок надходили до УСС з усіх сторін: від рідних, приятелів, знайомих, різноманітних організацій. Для полегшення становища українських вояків, що лікувалися по віденських лікарнях, восени 1914 р. у Відні було засновано «Український жіночий комітет помочи для ранених». Члени Комітету відвідували поранених і хворих вояків, роздавали їм часописи і книжки, організовували по шпиталях українські концерти, вчили неграмотних, допомагали налагодити листування, а також, по можливості, грошми та одягом.⁶ Дбав Комітет також і про тих УСС, що перебували на фронті: ні одне Різдво, ні один Великдень не минув, щоб вони, як і стрільці по лікарнях, не отримали подарунків чи, як їх назива-

5. Детальніше про це див.: Лазарович М., Лазарович Н. Національно-політична діяльність Українських Січових Стрільців у 1914 – на початку 1917 рр. // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. Щорічник / За заг. ред. проф. Б. Лановика. – Тернопіль, 1998. – С. 19-31.

6. Центральний державний історичний архів (далі: ЦДІА) України у м. Львові, ф. 353 т; оп. 1, спр. 1, арк. 108 зв.; Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника (далі: ЛНБ) НАН України, від рукописів, ф. 9, од. зб. 4370; Діло. – 1915. – 13 бер.; 1916. – 27 лип.

ло саме стрілецьтво – «любистків».⁷ Не забувало жіноцтво й про віденську Збірну Станицю УСС* і про тих стрільців, що перебували у ворожому полоні.⁸ Не відставало в цьому питанні й українське громадянство краю, постійно протягом усієї війни надсилаючи до легіону подарунки, грошові пожертви (до речі, грошові пожертви приходили навіть з Америки від тамтешніх українців⁹), впорядковуючи стрілецькі могили та беручи участь у різноманітних стрілецьких заходах.¹⁰ У Львові в кінці грудня 1915 р. навіть був заснований спеціальний «Комітет для звеличення воєнних подвигів УСС», який, зокрема, розглядав питання про будівництво пам'ятника Українським Січовим Стрільцям на площі Святого Юра.¹¹ Таке відношення зворушувало стрільців, підтримувало морально і зміцнювало їхні сили. Воно також змушувало їх ще активніше працювати серед власного народу, щоб таким чином допомогти йому швидше усвідомити свої сили та шляхи, якими можна було б добитися людського існування та гідного місця в історії.

Чи не вперше стрільці почали свою громадську діяльність у Закарпатті. Прибувши сюди восени 1914 р., вони були немало здивовані й навіть прикро вражені, бо побачили перед собою людей, які були «наскрізь змідярені, пригноблені, зневірені до краю у свої сили».¹² Важкий мадярський режим, що панував тут, не тільки виснажив населення матеріально, але й убив у ньому національну свідомість. Українська мова жила вже тільки в устах старшого покоління, молодь її забувала, бо з раннього віку виховувалася в мадярському дусі – спочатку в дитячому садку, а потім і в школі. Навіть Церква в Закарпатті була засобом мадяризації, бо духовенство майже поголовно підтримувало політику уряду і поза самим Богослуженням вживало тільки мадярську мову.¹³ Все це обурювало стрільців і водночас викликало в них велике співчуття до, мабуть, найзнедоленішої гілки українського народу. Тому вони з самого початку свого перебування серед закарпатських українців за найменшої нагоди вживали всіляких заходів, щоб хоч трохи виправити ситуацію. Вже сам тільки постій легіону в селах Страбичів, Горонда і Замкова Паланка справляв певне враження на їх мешканців. А коли до цього ще додалися українське слово та пісня, команда рідною мовою, коли стрільці в розмовах з селянами почали знайомити їх зі своєю ідеєю і метою змагань, то становище стало потрохи змінюватися.

7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі: ЦДАВОВУ) України, ф. 4097, оп. 1, спр. 1, арк. 67; ЦДІА України у м. Львові, ф. 353 т, оп. 1, спр. 14, арк. 1-2; Діло. – 1916. – 9 трав.; 1917. – 14 січ.

* Збірна Станиця УСС – установа, яка збирала й відсилала до Коша вилікуваних стрільців.

8. Див.: Діло. – 1916. – 30 квіт., 27 лип.; Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців 1914–1918 // Дзвін. – 1991. – № 10. – С. 128–129.

9. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. – Ч. 1. – Львів, 1928. – С. 122; За волю України. Історичний збірник УСС. 1914–1964. – Нью-Йорк, 1967. – С. 394.

10. ЦДАВОВУ України, ф. 4465 т, оп. 1, спр. 23, арк. 50; ЦДІА України у м. Львові, ф. 353 т, оп. 1, спр. 14, арк. 18; ф. 360, оп. 1, спр. 486, арк. 4 зв.; Діло. – 1916. – 9 трав.; Вістник Союзу визволення України (далі: ВСВУ). – 1915. – 7 лист.

11. За волю України... – С. 400–401.

12. ЦДІА України у м. Львові, ф. 353 т, оп. 1, спр. 241, арк. 7.

13. Там же, спр. 7, арк. 27; Діло. – 1916. – 12 лип.; Купчинський Р. Заметіль. II. Перед навалюю. Повість зі стрілецького життя – Львів, 1991. – С. 107, 110–111.

Найшвидше зі стрільцями порозумілися діти, які вже незабаром, бавлячись у війну, вживали не мадярських, а українських військових термінів.¹⁴ Згодом з ними заприятелювала й молодь, яку вони прихилили до себе значною мірою тим, що спеціально вивчали місцеві пісні й співали їх разом з нею.¹⁵ Нерідко серед широкої вулиці збирався стрілецький хор, який відразу ж оточували тутешні хлопці й дівчата, і, починаючи від пісні «Ой, у лузі червона калина», співав до пізньої ночі. Серед старшого покоління стрілецтво викликало особливі симпатії своїми майже щонедільними співами в церкві, в тому числі й у Мукачеві, під час Богослужінь. Релігійні пісні нерідко завершувалися гимном «Ще не вмерла Україна».¹⁶ Прихильність місцевого населення УСС завоювали ще й тим, що намагалися брати його під захист від різноманітних насильств з боку інших військових команд. Відчувши це, воно й саме почало звертатися з проханнями про оборону до стрілецького легіону,¹⁷ вбачаючи в стрільцях своїх захисників.

Звичайно, що, враховуючи тодішні складні обставини, ці заходи мали доволі безсистемний і навіть хаотичний характер, а тому не могли кардинальним чином змінити становище, що складалося протягом століть. Однак деякі досягнення все ж таки були. Насамперед у селах почали відживати українська мова та народна пісня. Навіть молодь, яка досі розмовляла між собою тільки по-мадярськи, залюбки почала співати стрілецьких пісень і спілкуватися призабutoю рідною мовою. В цей час тут не було дівчини чи хлопця, які б не знали декількох українських пісень, а в селі Чинадієві місцева молодь вивчила весь січовий репертуар.¹⁸ Діти під час своїх забав гордо співали «Гей, там на горі Січ іде» чи «На вулиці сурма грає».¹⁹

За короткий час між стрілецтвом і місцевими мешканцями склалися дуже приятні стосунки. Закарпатські українці чим тільки могли допомагали стрільцям, запрошували їх у гості, на весілля чи хрестини, нерідко приходячи для цього навіть з далеких сіл. А коли стрілецький легіон перебирався з однієї місцевості в іншу чи коли пізніше переїздив у Галичину, то стрільців проводжали всі – від молоді до старих – як своїх рідних, зі сльозами на очах.²⁰ Часто після залишення того чи іншого населеного пункту стрільці довгий час ще вели листування з його мешканцями. Були також і випадки, коли стосунки між деякими стрільцями та місцевими дівчатами доходили до одруження.²¹ Все це ставало доброю нагодою, щоб у душах тутешніх українців з'явилися хоч зародки національної самосвідомості, та сприя-

14. Шухевич С. Видиш брате мій (8 місяців серед УСС). – Львів, 1930. – С. 70; Українські Січові Стрільці 1914–1920 / за ред. Б. Гнаткевича. – Львів, 1991. – С. 107; Купчинський Р. Заметіль. II. Перед навалю... – С. 108.

15. Діло. – 1916. – № 71.

16. ВСВУ. – 1916. – 23 квіт.; Діло. – 1916. – № 71; Галушинський М. З Українськими Січовими Стрільцями. – Львів, 1934. – С. 107; Назарук О. Слідами Українських Січових Стрільців. – Львів, 1916. – С. 14–15.

17. ЦДІА України у м. Львові, ф. 360, оп. 1, спр. 49, арк. 19, 37.

18. Там же, ф. 353 т, оп. 1, спр. 7, арк. 27; ф. 360, оп. 1, спр. 49, арк. 38; ВСВУ. – 1915. – 26 груд.; 1916. – 23 квіт.

19. ВСВУ. – 1916. – 23 квіт.; Шухевич С. Видиш брате мій... – С. 71.

20. ЦДІА України у м. Львові, ф. 368 чт, оп. 1, спр. 2, арк. 1 зв.; ф. 360, оп. 1, спр. 49, арк. 38; Діло. – 1916. – № 72; ВСВУ. – 1916. – 23 квіт.

21. ЦДІА України у м. Львові, ф. 360, оп. 1, спр. 49, арк. 38.

до тіснішого знайомству і зближенню між синами одного народу. Чимало до цього повинні були спричинитися й численні стрілецькі могили, розкидані по Закарпатті, а згодом і по всій Україні, на яких, поруч з прізвищами полеглих борців, були викарбувані призабуті вже написи, сумні й водночас горді: «Впав за волю України». Виступаючи на стрілецькому похороні 9 грудня 1915 р., сотник Дмитро Вітовський підкреслював єдність українських земель такими словами: «... Там на угорській Україні першою нашою могилою товариша Бойка в Горонді й останньою, яка буде там далеко на півночі, ми беремо сю землю, политу нашою кров'ю й засіяну нашими кістками, в своє посідання! Ся земля наша!!!».²²

Доказом того, що праця Українських Січових Стрільців на Закарпатті не була даремною, та її впливу на поширення тут національної свідомости став і об'ємний донос жандармерії до Міністерства внутрішніх справ у Будапешті. У ньому стрільців звинувачували в підбурюванні цивільного населення проти уряду та в антидержавній пропаганді. Про серйозність цього звинувачення свідчив той факт, що ним займався тодішній прем'єр граф Тісса. І тільки завдяки щасливому збігові обставин стрільці уникли серйозних неприємностей.²³ Хоча подібні дії австро-угорської влади, як показало майбутнє, не стали для УСС перешкодою для національної пропаганди серед українства.

Із поверненням стрілецького легіону в середині 1915 р. в Галичину, що мало величезний позитивний вплив на місцеве українство, тут фактично почався новий етап розвитку української національно-державної ідеї, результатом якого стала Листопадава національна революція. Великою мірою він був пов'язаний з ідейно-політичною та культурно-освітньою діяльністю стрілецтва серед широких кіл українського громадянства краю, яку УСС проводили протягом 1915-1918 рр. Саме стрілецька праця була одним з головних чинників, що спонукав величезну частину галицько-українського суспільства по-новому глянути на себе та своє становище, уможливив сприйняття нею визвольної ідеї не лише як гасла, але й як реальної справи.

Насамперед величезний вплив на настрій українства мала масова поява Українських Січових Стрільців у краї. У кожному селі люди виходили з хат, щоб побачити своїх синів. Як згадував один з очевидців: «За стрільцями натовпом бігла дітвора, їм посміхалися всі сільські дівчата, поважні газди при зустрічі першими знімали капелюхи».²⁴ Вперше побачили вони перед собою українське військо з національними відзнаками та прапорами. Це змушувало згадати про славні часи в Україні, що давно минули, та, можливо, вперше у своєму житті задуматися про її майбутнє. Українське селянство, досі пригноблене ще свіжими споминами про масові арешти та екзекуції невинних людей за нібито зраду (чого тільки вартий наказ австрійської влади: негайно розстрілювати навіть тих, на кого хоча б падала підозра в зраді?!²⁵), тепер, після зустрічі з українським військом, почало потрохи оживати. Тим більше, що з появою в

22. ВСВУ. – 1916. – 16 січ.

23. ЦДІА України у м. Львові. ф. 353 т. оп. 1, спр. 7, арк. 27.

24. Балоцький П. Кликала мене Україна // Літопис Червоної Калини (далі: ЛЧК). – 1991. – № 1. – С. 9.

25. М. Г. У тині шибениць. Тайний приказ ч. 403 з 1914 р. // Батьківщина. Календар на 1939 р. – Львів, б. р. – С. 64.

Галичині стрілецької формації, місцева та військова влада зовсім по-іншому почала до нього ставитися. У другій половині липня 1915 р. вийшов наказ командувача австрійською армією архикнязя Фрідріха до командування німецької Південної армії про необхідність ввічливішого ставлення військових команд до українського населення в Галичині, представники якого героїчно боролися в лавах легіону УСС, поруч із союзними арміями.²⁶ Під впливом таких змін у краї відбувається деяка активізація українського суспільного життя. Відновлюють свою діяльність «Просвіти», товариства «Рідної Школи», «Сільського Господаря» тощо.

З появою стрілецьких відділів у галицьких селах змінювався також зовнішній вигляд останніх: вони ставали чистішими та охайнішими, як цього вимагали військові санітарні норми, їхні вулиці для зручності були названі іменами українських історичних та культурних діячів, кожен будинок отримував свій номер. Часто стрільці з власної ініціативи впорядковували найбільш занедбані сільські кутки, надаючи їм естетичного вигляду. Зокрема в селі Черче, що на Станіславщині, в одному місці було занедбане смердюче болото. Вони впорядкували його, прокопали канали, виклали їх камінням, а біля джерела поставили невеличкий будафорний млин.²⁷ Вони також намагалися залишити в краї пам'ятки, які б нагадували про боротьбу за волю України: чи то у вигляді високих стрілецьких могил, чи викуваної на прямовисній скелі, при дорозі на Болехів, строфи зі стрілецького гімну, чи в якійсь іншій формі.

Якщо в Закарпатті Українські Січові Стрільці працювали в основному стихійно, то в галицьких селах усе чіткіше почали проявлятися елементи організованості та пляновості, головним чином завдяки діяльності «Пресової квартири».* Цю діяльність здійснював тут насамперед стрілецький Кіш, у якому тоді перебували кваліфіковані громадські діячі, студенти старших курсів університету, вчителі, правники та інші. Вперше ідею плянної праці стрільців серед українського населення вдалося реалізувати в селі Свистільники Рогатинського повіту, де з грудня 1915 до червня 1916 р. перебував Кіш.** Почалося з того, що, попри два гуртки для неграмотних стрільців, було створено і два таких самих гуртки для неграмотних селян, які вели народні чителі – десятник Михайло Мокрий і стрілець Денис Чубатий. Невдовзі, в лютому 1916 р., було ухвалено й ряд заходів для допомоги місцевому населенню. Вони передбачали правову допомогу потерпілим від воєнного лихоліття, поміч селянам у польових роботах, пошкваллення діяльності місцевих «Просвіт», створення аматорських гуртків і товариств «Сільського Господаря» в селах Свистільники та Липиця Долішня, а також впровадження української мови урядування в органах місцевої влади обох сіл.²⁸ Для ефективності

26. ЦДІА України у м. Львові, ф. 353 т, оп. 1, спр. 7, арк. 29-30.

27. Там же, арк. 31.

* «Пресова Квартира УСС» – формація, головним завданням якої було збирання матеріалів до історії УСС та збереження їхніх традицій, але на практиці вона мала ширші повноваження і, об'єднуючи в своїх рядах людей з літературно-мистецьким хистом, стала своєрідним центром, який організовував і спрямовував духовне, культурне і творче життя легіону.

** Кіш УСС – підрозділ, основним завданням якого був набір добровольців та опіка поранених, хворих і скалічених стрільців і старшин.

28. ЦДІА України у м. Львові, ф. 353 т, оп. 1, спр. 7, арк. 30, 40; Яцків М. До історії Коша УСВ... – С. 109-110.

здійснення запланованих заходів та для контролю за їх ходом були створені окремі комісії та впроваджені посади референтів, кожен з яких мав свою ділянку роботи і регулярно звітував про неї.²⁹ Стрільці робили також різноманітні статистичні дослідження майнового стану сіл, національного життя, діяльності читалень, товариств «Сільський Господар» тощо. Подібна діяльність тривала й в інших місцевостях, де перебували УСС у часи війни.

Дбаючи про якнайшвидше відновлення активного громадського життя серед українства Галичини та добре розуміючи, до чого може привести його занепад, стрільці радо йшли назустріч як українським інституціям та організаціям, так і окремим діячам, які зверталися до них за допомогою. При цьому стрілецьке командування, бажаючи допомогти своєму краю, нерідко змушене було йти на порушення різних наказів і приписів австрійської влади,³⁰ що могли мати для нього дуже тяжкі наслідки. Але, незважаючи на небезпеку, в стрілецькому середовищі вишукувалися все нові й нові можливості для задоволення громадських і культурних потреб галицько-українського суспільства. Так, завдяки стрілецькій підтримці було відновлено діяльність Рогатинської гімназії, куди відправили ряд учителів з числа УСС, запрацював театр «Української Бесіди» та хор «Боян» у Львові, видавали календарі «Просвіти».³¹ По можливості задовольнялися й інші прохання надати допомогу в налагодженні нормальної роботи, зокрема редакцій часописів «Громадський Голос» та «Українське Слово», ряду господарських товариств, НТШ, золочівської школи ім. Шашкевича (деяким школам УСС надавали й матеріальну підтримку), «Академічної Молоді», окремих культурно-громадських діячів краю, як Володимир Гнатюк, Євген Олесницький, Сидір Голубович тощо.³² Чимало Українських Січових Стрільців були відряджені для безпосередньої громадської праці в різних місцевостях краю, а також займалися науковою та культурницькою працею (наприклад, підхорунжий Микола Голубець у 1916-1917 рр. написав «Нариси з історії українського мистецтва» та «Нарис естетики»)³³ За їх безпосередньою участю у Львові в роки війни видавалися журнали «Шляхи» і «Світ», газета «Будуччина». Поруч з цим УСС активно залучали місцеве українство до численних національних маніфестацій, які вони проводили, а також неодноразово брали участь у заходах, що відбувалися в краї. Серед них похорон Івана Франка, депутата парламенту Євгена Олесницького, відомого громадського діяча Рогатинщини отця Гавриїла Боднара, маніфестація з нагоди визволення Києва від большевиків, що відбулася 3 березня 1918 р. у Львові, численні Шевченківські свята тощо.³⁴ Така ді-

29. Діло. – 1916. – 23 квіт.; Янків М. До історії Коша УСВ // Тим, що впали. Літературно-мистецький збірник. – Львів, 1917. – С. 110.

30. ЦДІА України у м. Львові, ф. 353 т, оп. 1, спр. 7, арк. 44-45.

31. Там же, арк. 43-45; Гірняк Н. Львів у воєнних роках. 1914-1918 // Наш Львів. Ювілейний зб. 1252-1952. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1953. – С. 138.

32. ЦДАВОВУ України, ф. 4097 т, оп. 1, спр. 1, арк. 16; ЦДІА України у м. Львові, ф. 353 т, оп. 1, спр. 7, арк. 42-43, 47, 55-56, 92.

33. Див.: ЦДІА України у м. Львові, ф. 353 т, оп. 1, спр. 7, арк. 42, 83-85; Гірняк Н. Львів у воєнних роках... – С. 138.

34. ЦДІА України у м. Львові, ф. 353 т, оп. 1, спр. 7, арк. 20, 71; ВСВУ. – 1916. – 23 квіт.; Тарнавський М. Спогади... – С. 48.

яльність значно сприяла відновленню роботи багатьох українських інституцій та активізації громадського життя, не кажучи вже про її вплив на широкі кола українства та поглиблення їх національної свідомості.

Для поширення і пропаганди національно-державницьких поглядів Українські Січові Стрільці активно використовували й свої культурно-мистецькі можливості. Наприклад, стрілецький хор та оркестра під керівництвом підхорунжих Леся Гринішака і Михайла Гайворонського успішно виступали з концертами в багатьох містах Галичини – Львові, Станіславі, Стрию, Дрогобичі, Калуші, Болахові та інших. Ці концерти, на яких звучали українські народні та стрілецькі пісні, пісні на слова Т. Шевченка, твори Моцарта, Вагнера, Россіні та інших авторів, мали величезний резонанс як серед українців, так і серед чужинців. Особливо популярним був виступ у Станіславі, що набув розголосу по всьому краї. Після нього до командування Коша стали приходити прохання від українських організацій про делегування стрілецького хору на різноманітні національні заходи. По змозі ці прохання виконувалися.³⁵ Неодноразово відбувалися подібні концерти й по українських селах, особливо в тих місцевостях, де перебував Кіш УСС.

Чимало для популяризації української ідеї зробив і львівський театр, який з повним правом можна вважати стрілецьким, бо більшість там становили УСС, серед яких стрільці Іван Рубчак, Микола Бенцаль, Євген Кохан, Ярослав Гриневич, десятники Луць Лісевич, Володимир Демчишин, Євген Банах, підхорунжі Лесь Новіна-Розлуцький, Осип Гірняк, Лесь Гринішак, чотар Василь Коссак та інші. Маючи у своєму репертуарі такі твори, як «Маруся Богуславка», «Невольник», «Ой, не ходи, Грицю», «Безталанна», він грав не тільки у Львові, але й часто виїжджав і в інші міста – Стрий, Станіслав, Самбір, Коломию, Золочів, Чернівці. Його вистави користувалися у глядачів незмінним успіхом. Так, у Чернівцях театр гастролював при постійних аншлагах три тижні.³⁶ Мабуть, зайвим буде наголошувати, якою моральною підтримкою, не кажучи вже про інше, були ці стрілецькі виступи для українства краю, що зазнало чимало лиха від війни.

Проте Українські Січові Стрільці не обмежувалися лише моральною підтримкою галицьких українців та поширенням і пропагандою серед них своїх ідей. Бачучи, скільки нещастя і бід принесла війна їхньому краю, та широко співчуючи своїм землякам, вони намагалися якось полегшити їхні страждання. Ще на початку березня 1915 р. сотник Дмитро Вітовський довів до українського політичного проводу стрілецьку думку з вимогою негайно видати брошуру про воєнні відшкодування. Таке видання, за задумом стрільців, допомагало б їм надавати кваліфіковані практичні поради українським селянам, що потерпіли від воєнних дій, як їм добитись якоїсь компенсації за свої втрати.³⁷ Згодом, уже перебуваючи в Галичині, стрільці Коша заснували так звану «Канцелярію правової поради» для юридичної допомоги місцевому населенню,³⁸ котре знемагало від великих зловживань ав-

35. ЦДІА України у м. Львові, ф. 353 т, оп. 1, спр. 7, арк. 51-52.

36. Див. про це: ЦДІА України у м. Львові, ф. 353 т, оп. 1, спр. 7, арк. 54; Гриневич Я. Стрільці на сцені // ЛЧК. – 1936. – № 9. – С. 4-5.

37. За волю України... – С. 278.

38. ЦДАВОВУ України, ф. 4097 т, оп. 1, спр. 1, арк. 28; ЦДІА України у м. Львові, ф. 353 т, оп. 1, спр. 7, арк. 40; Яцків М. До історії Коша... – С. 110.

стрілсько-польської влади. Нерідко УСС допомагали селянам боротися, в тому числі й силою, проти реквізиції збіжжя, худоби та іншого добра, як це сталося, наприклад, у Пісочній Жидачівського повіту та Шишківцях на Боршівщині.³⁹ Стрілецькі представники були також при багатьох військових командах австро-німецької армії, котрі перебували на українських землях.⁴⁰

Допомагаючи українству Галичини, УСС не цуралися й фізичної праці. Проходячи українськими селами, вони бачили, що там господарюють здебільшого жінки, старі та підлітки; коней залишилося дуже мало; багато земель не було оброблено. Тому вже влітку 1915 р., під час постою в селі Камінці на Сколівщині, стрільці Коша на своєму вічі приймають рішення допомогти селянам у польових роботах, на що був дозвіл австрійської влади.⁴¹ Чи не найкраще цю працю вдалося налагодити в селах Свистільники та Липиця Долішня Рогатинського повіту навесні 1916 р. Вона велася тут у тісному порозумінні з місцевими жителями, а її організацією займалися спеціальні представники так званого «Кружка загального добра»: підхорунжий Роман Леонтович, десятник Олександр Кишакевич та вістун Михайло Лучак. Роботою в полі керував старшина (спочатку це був сотник Осип Семенюк, а після його відходу на фронт – підхорунжий Гнат Загребний), який кожного вечора приймав звіти від підстаршин, що відповідали за окремі ділянки, та давав накази на наступний день. Разом зі стрільцтвом під керівництвом старшини працювали й селяни. Крім самої праці, стрільці також дбали про забезпечення кіньми і возами. Таке спільне господарювання подобалося селянам, а тому до УСС часто зверталися мешканці й інших сіл з проханням організувати подібну роботу й у них.⁴² Стрілецьтво йшло назустріч побажанням, не забуваючи при цьому вести й інтенсивну освіднюючу працю. В такий спосіб було оброблено сотні гектарів землі в околицях Розвадова, Пісочної, Камінки, Липиці Долішньої, Свистільників та інших місцевостей.

Українські Січові Стрільці також піклувалися про ті господарства, де залишилися діти-сироти і немічні (до речі, в одному з них працював стрілецький письменник вістун Андрій Баб'юк – Мирослав Ірчан).⁴³ Отаман Коша УСС сотник Никифор Гірняк так оповідав про одного зі стрільців, який перейшов жити до хати сиріт, опікувався ними і працював на їхньому господарстві: «Одного разу я прийшов до нього... й застав таку картину: дівчинка миє посуд по обіді, 4-літній хлопчик грається..., а мій стрілець при столі держить на колінах може 1,5-річну дити-

39. ЦДАВОВУ України, ф. 4097 т. оп. 1, спр. 1, арк. 71; ЦДІА України у м. Львові, ф. 353 т. оп. 1, спр. 7, арк. 68; Заклинський М. За життя УСС в 1917 р. // ЛЧК. – 1934. – № 12. – С. 5.

40. ЦДІА України у м. Львові, ф. 353 т. оп. 1, спр. 7, арк. 132, 134; Українські Січові Стрільці 1914-1920... – С. 112.

41. Українські Січові Стрільці 1914-1920... – С. 108.

* «Кружок загального добра» – був створений 18 лютого 1916 р. за ініціативою чотаря В. Старосольського на основі «Відчитового кружка» для поживлення та впорядкування стрілецької діяльності в Коші. Його програма мала два напрями. Перший охоплював діяльність серед місцевого населення і передбачав допомогу йому у правовій, економічній і духовній сферах. Другий – стосувався стрільства і мав на меті підтримку їх духовного життя.

42. Там же. – С. 109; Яцків М. До історії Коша УСВ... – С. 110.

43. Див.: ЦДІА України у м. Львові, ф. 353 т. оп. 1, спр. 7, арк. 31, 40; Яцків М. До історії Коша УСВ... – С. 110.

ну й годує її кашею».^{43а} Все це викликало серед галицьких українців щире вдячність і повагу до стрільцтва, водночас сприяло глибшому проникненню стрілецьких ідей у якнайширші кола народу.

Активно працювали стрілецькі представники і на Волині. Зокрема, коли в результаті літніх боїв 1915 р. союзні війська, в яких був і легіон УСС, здобули Холмщину, Підляшшя, частину Полісся та західну Волинь, стрілецьтво вирішило зав'язати контакти з українським населенням цих територій, щоб пропагувати серед нього національно-державницькі ідеї та допомогти йому в часі воєнних труднощів.

Вже з липня чотар УСС Микола Саєвич почав клопотатися про вироблення дозволу стрільцям на просвітницьку працю серед українців згаданих земель.⁴⁴ Проте, незважаючи на активні заходи Загальної української ради,* Союзу визволення України** та Української бойової управи,*** досягнути вдалося небагато, бо австрійська влада, щоб викликати прихильність поляків до австро-польської державної унії, віддала більшість здобутих українських земель під польську управу,⁴⁵ проігнорувавши домагання українців. Єдиним досягненням останніх був дозвіл австрійського військового командування від 26 січня 1916 р. на створення на Волині трьох комісаріатів УСС, які мали вести набір волинських добровольців до стрілецького легіону. Причому кожен комісаріат мав складатися лише з однієї особи – самого комісара,⁴⁶ що практично унеможливляло будь-яку нормальну працю. Але, незважаючи на такі дискримінаційні умови, Українські Січові Стрільці змушені були погодитися на них, бо тільки так могли отримати доступ на волинські землі. Тим більше, що, активно обговорюючи свою майбутню місію, стрільці вже з самого початку були переконані у необхідності використати її насамперед для культурно-просвітньої праці, а вербункова акція мала стати лише засобом досягнення цієї мети.⁴⁷

На початку лютого 1916 р. на Волині було створено три так звані «Вербункові комісаріати УСС». У Володимирі-Волинському комісаром був чотар Микола Саєвич, у Ковелі – сотник Дмитро Вітовський, у Луцьку – чотар Михайло Гаврилко.

43а. Гіряк Н. Організація і духовий ріст УСС. – Філадельфія, 1955. – С. 39.

44. Діло. – 1917. – 28 бер.

* Загальна українська рада – українська політична організація, яка утворилася 5 травня 1915 р. у Відні після розширення складу Головної української ради. Зміна назви пояснювалася тим, що ЗУР мала представляти інтереси не лише галицькі, але й загальноукраїнські.

** Союз визволення України – політична організація, заснована в серпні 1914 р. у Вільні групою емігрантів зі Східної України (Д. Донцов, В. Дорошенко, А. Жук, М. Залізник, М. Меленевський, О. Скоропис-Йолтуховський). Програмними цілями СВУ було утворення самостійної України, встановлення конституційної монархії, заснування демократичного устрою тощо. Союз вів активну пропагандистську та агітаційну роботу, домігся, щоб українські полонені в Австрії та Німеччині були виділені в окремі табори.

*** Українська бойова управа – організаційно-координаційний центр легіону УСС.

45. Див. про це: ЦДАВОВУ України, ф. 4465 т. оп. 1, спр. 23, арк. 4; ЦДІА України у м. Львові, ф. 581, оп. 1, спр. 91, арк. 1-2; Укр. Слово. – 1915. – 27 лип.; Левицький К. Історія визвольних змагань... Ч. 1. – С. 218-220 та ін.

46. ЦДІА України у м. Львові, ф. 353 т. оп. 1, спр. 7, арк. 89; Діло. – 1917. – 28 бер.

47. Див.: ЦДІА України у м. Львові, ф. 353 т. оп. 1, спр. 14, арк. 12, 15, 17; спр. 7, арк. 8, 58-60; Крип'якевич І. УСС у Володимирі 1916-1917 // ЛЧК. – 1932. – № 5. – С. 18.

Так, під прикриттям «вербункової акції», почалася національна праця стрільцтва на волинських землях, що тривала з великою самопосвятою у надзвичайно важких прифронтових умовах, серед стероризованого війною населення, при значних перешкодах з боку військової влади.⁴⁸ У цей час Волинь являла собою, за словами М. Грушевського, руїну, якої Україна не знала від страшного «згону» 1670 років.⁴⁹ Російські війська мали наказ при відступі палити всі села і міста, нищити запаси будь-якої поживи, забирати з собою все населення. У багатьох місцевостях цей злочинний плян було реалізовано. Майже половину населення було виселено, багато сіл понищено і розорено.⁵⁰ Як писав Д. Вітовський, залишилися одні діди, баби і дівчата, молодих хлопців не було зовсім.⁵¹ У відсотковому відношенні найбільше виселенців дав Ковельський повіт, з котрого з 250 тисяч осіб було евакуйовано близько 180 тисяч. З Володимир-Волинського повіту з 400 тисяч осіб виселили близько 250 тисяч, а з Луцького повіту з 320 тисяч – близько 130 000 осіб.⁵² Та ж частина волинського населення, що залишилася на місці, являла собою матеріально й духовно пригноблену масу, яка до того ж була дуже залякана різноманітними реквізіціями нового окупаційного режиму.⁵³ Тому не дивно, що з самого початку місцеві жителі до кожного, хто належав до окупаційного війська та влади, ставилися з недовірою та ворожістю і в усій їхній діяльності бачили тільки замах на свій матеріальний і духовний здобуток. З таким же почуттям поставилися вони й до стрільцьких комісарів, вбачаючи в них «австрійців», котрі, прикриваючись «мужицькою» мовою і називаючи себе їхніми братами, хочуть їх обдурити, а обдуривши – приєднати до Австро-Угорської імперії.⁵⁴ Тому УСС з перших кроків своєї діяльності намагалися розвіяти сумніви волинян у ширості своїх намірів і бажанні допомогти їм.

Національна свідомість залишалася тут також ще на досить низькому рівні, що давало підстави україноненависникам стверджувати, що на Волині немає ніяких українців, а тільки – «русен, полен унд юден».⁵⁵ Дмитро Вітовський скаржився з цього приводу Никифорові Гірняку в своєму листі з Ковеля від 10 лютого 1916 р.: «Щоб хтось назвав себе вже не українцем, але хохлом, то була би рідкість, яка досі ще не лучилася».⁵⁶ На запитання: «Хто ви є?» – волинське населення в основному відповідало: «християни», «православні християни», «мужики», «руські», рідше – «малорусини» та «хохли».⁵⁷ Тільки в деяких місцевостях траплялися українці, що

48. Див. про це: ЦДІА України у м. Львові, ф. 353 т, оп. 1, спр. 7, арк. 8, 11; Діло. – 1916. – 23 квіт.; 1917. – 28 бер.; ВСВУ. – 1916. – 6 лют., 26 бер. та ін.

49. Грушевський М. Новий період... – С. 11.

50. Крип'якевич І. Доля Холмщини і Волині // Діло. – 1916. – 23 квіт.

51. ВСВУ. – 1916. – 26 бер.

52. ВСВУ. – 1916. – 6 лют.

53. ЦДІА України у м. Львові, ф. 353 т, оп. 1, спр. 7, арк. 11; Діло. – 1917. – 28 бер.; ВСВУ. – 1916. – 26 бер.

54. Українські Січові Стрільці 1914-1920... – С. 114.

55. Степовенко М. Українські Січові Стрільці на Волині // Червона Калина. Літературний збірник УСВ. – Львів, 1918. – С. 120.

56. ЦДІА України у м. Львові, ф. 353 т, оп. 1, спр. 7, арк. 8.

57. ВСВУ. – 1916. – 26 бер.; Діло. – 1917. – 29 бер.

дешо знали про українську історію, зокрема про Володимира Великого, Богдана Хмельницького, Івана Мазепу, Тараса Шевченка⁵⁸ – але це була рідкість.

Але така ситуація не відбила в стрілецьких представників бажання до праці, швидше навпаки. Як свідчать їхні записи, «надія, що сповнимо велику місію, що перші з стрілецького брацтва станемо апостолами української ідеї на недавно осво-божденній землі» додавала сили й енергії.⁵⁹ З великим завзяттям взялися УСС до роботи. «Товчуся по селах, як Марко по пеклі, – зазначав сотник Вітовський, – їду в село по два і три рази. . . От, що тут багато говорити: тут треба робити, робити, робити доки можна, бо не все завтрашній день буде подібний на нинішнього. . .».⁶⁰ Для того, щоб успішно виконувати свою справжню місію, необхідно було насамперед збільшити кількість стрільців на Волині. Мотивуючи це тим, що «вербункова акція» потребує підготовки й освідомлення населення, а цього кілька осіб зробити не можуть, волинські комісари добилися, що на їхні безупинні домагання австрійське командування кілька разів дозволяло збільшити кількість стрільців, котрі зразу ж розходилися для освідмлюючої праці, мандруючи з села в село (один тільки Д. Вітовський за місяця об'їздив більше як 30 сіл),⁶¹ зупиняючись у кожному з них, і де на загальному сході, а де й заходячи до хат, намагалися порозумітися з місцевим українством, донести до нього свої ідеї. Насамперед вони попереджували селян, які часто терпіли від усіляких насильств окупаційної влади, що не будуть у них нічого забирати і не зроблять нічого поганого, а тільки хочуть поговорити, допомогти їм хоча б добрим словом. Коли крига недовіри потрохи скресала – приступали до розмови, яка, для кращого порозуміння, часто велася у формі діалогу. Спочатку з'ясовувалося питання про те, що місцеве населення є в основному українцями. Далі бесіда йшла про українську минувшину, про її державність та героїчні сторінки, про становище українського народу під владою Росії та Австро-Угорщини (волиняки були переконані, що галичани в австрійській імперії мають менше прав і свобод, ніж вони), про легіон УСС та його мету, про завдання українства тощо. Після цього, як правило, селяни задавали представнику УСС різноманітні питання, головним чином на болючі для них теми. І закінчувалася зустріч роздачею українських часописів і книжок («Що треба знати кожному українцеві?», «Про давні часи на Україні», «Про жите Т. Шевченка», «Русь-Україна та Московщина» та інших) тим українцям, що вміли читати.⁶² Інколи для того, щоб добре порозумітися з мешканцями того чи іншого села, туди доводилося їздити по кілька разів, встановлюючи контакти спочатку зі свідомішими українцями, а через них і з усією громадою.

Перше ознайомлення зі становищем на волинських землях привело стрільців до переконання, що тільки просвітньою працею властєся тут досягти якихось

58. ЦДАВОВУ України, ф. 4465 т, оп. 1, спр. 306, арк. 2; Степовенко М. Українські Січові Стрільці на Волині... – С. 122.

59. Діло. – 1917. – 28 бер.

60. ЦДІА України у м. Львові, ф. 353 т, оп. 1, спр. 7, арк. 10.

61. ЦДАВОВУ України; ф. 4465 т, оп. 1, спр. 306, арк. 1-24 зв.; ЦДІА України у м. Львові, ф. 353 т, оп. 1, спр. 7, арк. 11-12; Романків І. Культурно-освітня праця УСС на Волині // ЛЧК. – 1935. – № 3. – С. 20; ВСВУ. – 1916. – 26 бер.

62. ЦДАВОВУ України, ф. 4465 т, оп. 1, спр. 306, арк. 4; ЦДІА України у м. Львові, ф. 353 т, оп. 1, спр. 7, арк. 11-12; Діло. – 1917. – 29 бер.; ВСВУ. – 1916. – 26 бер.

успіхів. Перш за все необхідно було звернути увагу на українське шкільництво, якого на Волині досі не було взагалі. Освітній рівень населення, за даними часопису «Вістник Союзу визволення України», був досить низьким: грамотність у Володимир-Волинському повіті становила 15,2%, а в самому місті – 49,8%; у Ковельському повіті й м. Ковелі, відповідно 13,2% і 44%.⁶³ Тепер же становище ускладнилося тим, що разом з відходом з краю російських військ було евакуйовано й педагогічний персонал.⁶⁴ Українське населення, що залишилося на місцях, опинилося цілковито без шкіл. Тому основним завданням вербункових комісаріятів УСС стала організація українського шкільництва на Волині.

Незважаючи на формальний дозвіл австрійської військової влади від 10 березня 1916 р. відкривати українські школи на Волині,⁶⁵ умови для праці були тут досить важкими. Майже вся місцева адміністрація знаходилася в польських руках, а тому вороже ставилася до організації українського шкільництва і перешкоджала його розвитку. Також знищення багатьох сіл, нужда селян, брак учителів і шкільних будинків, нестача грошей, різноманітні військові обмеження тощо значно утруднювали працю.⁶⁶ До цього додавалася часта зміна фронту, що змушувала Українських Січових Стрільців залишати нововідкриті школи і відходити. Треба було мати багато завзяття і витривалості, щоб у таких умовах переконувати людей у необхідності відкриття шкіл, організовувати шкільні комітети, збирати підписи до влади, знаходити приміщення й таке інше. Але це була єдина можливість для подібної праці, і її треба було використати.

Вже навесні 1916 р. були засновані перші українські школи на Волині, а на початку 1917 р. їх кількість становила близько 70. Правда, через фронтові умови, брак учителів та деякі інші причини не завжди ці школи працювали регулярно. Але сам факт, що в тому чи іншому селі чи місті якийсь час діяла українська школа, робив величезне враження на українців краю, а особливо на дітей. Загалом же на волинських землях починаючи з 1916 р. і до початку 1918 р. було відкрито, в основному завдяки УСС, близько 150 українських шкіл (за підрахунками Н. Гірняка, на УСС припадало 85 шкіл⁶⁷), де вчилися тисячі дітей. Найкращими з них були школи у Володимирі-Волинському (ім. Т. Шевченка), Ковелі, Матієві, Устилузі (ім. І. Франка) та інші.

Педагогічний персонал у нововідкритих українських школах складався спочатку головним чином з самих стрільців. Сюди приїхало кілька десятків освічених стрільців, які тимчасово були звільнені від військової служби. Серед них: хорунжий Осип Безпалко, підхорунжі Остап Вахнянин, Осип Бійовський, Микола Угрин-Безгрішний, Клим Коник, Роман Леонтович, десятник Іван Моца та інші. Згодом на допомогу їм прибули вчительки з Галичини, серед яких Теодора Ліщинська, сестри Волянські, Анна Богунівна, Ангелина Гайдучківна, Савина Сидорович, Іван-

63. ВСУ. – 1917. – 22 квіт., 9 вер.

64. Олесеви́ч Т. Українське шкільництво на північно-західних українських землях // Нова Україна. – 1923. – № 6. – С. 135.

65. Левицький К. Історія визвольних змагань... – Ч. 2. – С. 359.

66. ЦДАВОВУ України, ф. 4465 т. оп. 1. спр. 23, арк. 67 зв.; ЦДІА України у м. Львові; ф. 353 т. оп. 1, спр. 7, арк. 8; Крип'якевич І. УСС у Володимирі... – С. 19–20; Діло. – 1917. – 28 бер. – 4 квіт.

67. Гіряк Н. Організація і духовий ріст УСС... – С. 68.

на Пеленська. Зі збільшенням кількості українських шкіл гостро постала проблема вчительських кадрів. Українським Січовим Стрільцям вдалося віднайти по селах близько десятка місцевих педагогів, яких також було залучено до праці. Серед них: Юрій Тлуховський, Дмитро Лотоцький, Марія Панасюк, Надія Мосюк, Антон Чайко. Для того, щоб ознайомити їх з методикою роботи в українських школах, заходом УСС було створено підготовчі курси у Володимирі-Волинському, де вони вивчали, окрім, власне, методики, українську історію, географію, народні пісні тощо, а також практикувалися в галицьких вчительок.⁶⁸ По закінченні цих курсів волинські педагоги займали платні вчительські посади в нових школах.

Перші підсумки шкільної роботи, в процесі якої у волинських школах вивчалися такі предмети, як читання, письмо, математика, історія України, географія України, письменство України та інші,⁶⁹ виявили, що галицькі підручники не цілком годяться для вжитку на Волині. Тому на одній із щомісячних конференцій вчителів-стрільців було вирішено створити деякі підручники для волинських шкіл. З 1917 р. у Володимирі-Волинському, за ініціативою УСС, виходять з друку буквар і читанки для 4 класи: «Матірнє Слово», «Читанка для чемних діточок», «Читанка для волинських дітей»,⁷⁰ які підготував, в основному, підхорунжий Богдан Заклинський і які містили матеріали та ілюстрації на волинську тематику і приділяли пильну увагу національному вихованню.

У ряді шкіл Українські Січові Стрільці організували бібліотеки, курси неписьменних для дорослих, курси німецької мови тощо. Разом з тим, бачучи нужду і матеріальні нестатки українців Волині, вони намагалися відкривати при школах дитячі ідальні, а також крамниці, де б селяни могли купити такі тоді рідкісні товари, як сіль, цукор, нафту.⁷¹ Для того ж. щоб уберегти волинян від значних витрат на школи, вчителі з числа УСС працювали безплатно, живучи тільки на невеликі військові виплати, а стрілецький Кіш узяв на утримання дві волинські школи, перераховуючи на ці цілі щомісячно від 500 до 1000 корон.⁷² Аналогічно діяли стрілецькі комісаріати на місцях. Досить промовистим у цьому зв'язку є запис у щоденнику сотника Д. Вітовського, який відноситься до того часу: «З сконфіскованих шкір роблю тепер для найбідніших дітей чоботята...».⁷³

Істотна допомога волинському шкільництву надходила й з Галичини: від «Бюро культурної помочі», яке очолював І. Крип'якевич, Союзу визволення України, легіону УСС, молоді, окремих громадян. Майже в кожному числі тодішніх західноукраїнських газет за 1916-1918 рр. публікувалися списки жертводавців на волинські школи. Пожертви йшли як у вигляді грошей, так і підручників, навчально-го приладдя, особистих зголошень до праці на Волині.⁷⁴ Тільки від 1 лютого до 31

68. Діло. – 1917. – 30-31 бер.; ВСВУ. – 1916. – 9 лип.; Крип'якевич І. УСС у Володимирі... – С. 20.

69. ЦДА України у м. Львові. ф. 360, оп. 1, стр. 13.

70. Див.: ВСВУ. – 1917. – 28 жовт.; Діло. – 1917. – 4 квіт.; Олесевиц Т. Українське шкільництво... – С. 135; Гіряк Н. Кіш УСС (Його ролі в стрілецьтві) // Іст. кал.-альм. Червоної Калини на 1935 р. – Львів, 1934. – С. 53 та ін.

71. Див.: ВСВУ. – 1917. – 12 бер.; Діло. – 1917. – 4 квіт.; І. К. Сотник Д. Вітовський на Волині // ЛЧК. – 1932. – № 5. – С. 11.

72. ВСВУ. – 1916. – 23 квіт., 14 трав.; 1917. – 22 квіт.; Діло. – 1916. – 30 бер., 23 квіт.; 1917. – 3 бер.

73. І. К. Сотник Д. Вітовський на Волині... – С. 11.

74. ЛНБ НАН України. від. рукописів. ф. 9, од. зб. 4378; Діло. – 1917. – 4 квіт.

грудня 1916 р. в Галичині було зібрано більше 32 тисячі корон для відкриття шкіл на Волині. За перших півроку туди було відправлено більше 3000 підручників і близько 1000 книжок для бібліотек.⁷⁵ Таким чином західноукраїнське громадянство прагнуло допомогти національно-культурному відродженню Волині.

Відаючи левову частку своїх сил і часу на організацію шкіл, УСС, однак, не обмежували свою діяльність на волинських землях одним тільки шкільництвом. Вони також багато працювали й серед дорослого місцевого населення: проводили різноманітні освітлюючі заходи, в тому числі спільно з волинською діворою, пропагували свої ідеї, засновували читальні, роздавали книжки і часописи.⁷⁶ Окремі стрільці займалися дослідженням народної архітектури, пам'яток старовини, збирали фольклор Волині.⁷⁷ У 1917 р. заходом і коштом Володимир-Волинського комісаріату УСС було видано «Український православний календар для Волині на 1917 р.»,⁷⁸ де вміщені статті історико-національної тематики. Був також намір видавати «Волинський альманах»,⁷⁹ котрий поклав би початок українському літературному рухові на Волині. Але ця справа, як і спроби стрілецтва відкрити у Володимирі-Волинському українську гімназію,⁸⁰ наштовхнулася на непереборний опір влади.

Побачивши життя волинських українців, пізнавши їх тяжке існування, стрільці пройнялися до них щирим співчуттям і симпатією. Так, у вересні 1916 р. один зі стрілецьких старшин писав до І. Крип'якевича: «А що то за гарна душа тутешнього мужика!.. Але треба відчутти його душу, треба його думками думати... Дивишся на їхню теперішню нужду, то мимоволі жаль збирає чоловіка – він не має вже нічого, тільки своє „я“ – наболілу душу і нужду, – але терпить... А хто з ним широко поговорить, порадить, хто з ним обійдеться як з людиною... – то дяка кінця не має...».⁸¹ Щоб хоч трохи допомогти волинським братам у їх непростому житті, УСС, окрім культурно-просвітницької роботи, намагалися при будь-якій нагоді взяти волинян під захист від насильства військових команд, давали необхідні поради, писали селянам різноманітні прохання, скарги тощо.⁸² Зокрема, стрілець Іван Верб'яний, який учителював у селі Бискупичі Шляхетські, в 1917 р. повідомляв, що тільки за березень допоміг селянам написати понад 50 різних прохань до влади.⁸³ А деякі стрілецькі старшини, усвідомлюючи, що окупація Волині союзницькими військами може бути тимчасовою, використовували кожен нагоду, щоб повернути додому і не наражати на небезпеку з боку російської влади тих волинських хлопців, які пішли добровольцями до легіону УСС, та їх сім'ї.⁸⁴ Як результат, симпатії населен-

75. ВСВУ. – 1917. – 12 бер.; Крип'якевич І. УСС у Володимирі... – С. 20; І. К. Сотник Д. Вітовський на Волині... – С. 8, 10.

76. ЦДАВОВУ України, ф. 4465 т. оп. 1, спр. 306, арк. 4; Діло. – 1917. – 28 бер., 4. 8 квіт.; ВСВУ. – 1917. – 1 січ., 4. 18. 25 лют., 26 бер.

77. ЦДІА України у м. Львові, ф. 353 т. оп. 1, спр. 231, арк. 45 зв., 46; І. К. Сотник Д. Вітовський на Волині... – С. 10; Діло. – 1917. – 4 квіт.

78. Діло. – 1917. – 28 серп.

79. ЦДІА України у м. Львові, ф. 353 т. оп. 1, спр. 7, арк. 19.

80. Там же, ф. 360, оп. 1, спр. 13, арк. 31; Діло. – 1917. – 4 квіт.; ВСВУ. – 1917. – 26 серп.

81. І. К. Сотник Д. Вітовський на Волині... – С. 9.

82. Див.: ЦДАВОВУ України, ф. 4465 т. оп. 1, спр. 593, арк. 6; Діло. – 1917. – 30, 31 бер. та ін.

83. Літопис Червоної Калини. – 1929. – № 1. – С. 20.

84. Крип'якевич І. УСС у Володимирі... – С. 18-19.

ня до стрілецтва росли дуже швидко, і вже незабаром воно здобуло у нього довіру і пошану. Були дні, коли двері стрілецьких комісаріятів не зачинялися. Заходили сюди, бо пішла чутка, що «тут є свої люди, що вміють порадити та подане до властей написати; тут можна було прочитати або й даром дістати часопись або книжку, тут можна було й дещо цікавого почути».⁸⁵ Українських вояків запрошували всюди, де лише для цього була нагода: «в гостину, на забави, а навіть у куми».⁸⁶ Але головним було те, що діти полюбили своїх стрілецьких учителів, і, мабуть, не було випадку, щоб якась дитина в шкільному віці не вписалася до школи, хоч ніяких зобов'язуючих приписів щодо цього тоді не було. Показовим у даному випадку є лист дівчинки-жидівки з містечка Любомль до Українських Січових Стрільців, у якому вона писала: «У четвер і п'ятницю у нас були свята, і я не йшла до школи. ... Хоч я дуже люблю свята, але ж я так полюбила школу, що була рада, коли вже свята скінчилися, і я знов пішла до школи. За руских я не ходила до школи. Нам не вільно було, но як відкрили українську школу, то мене прийняли, і є ще шість подрут. У нашім містечку є польська школа, но ми до неї не хочемо ходити».⁸⁷

Та недовго довелося перебувати УСС на Волині – у квітні-липні 1917 р. за наказом австрійського командування основна частина їх змушена була залишити цей край (залишилося лише кілька стрільців, які вчителювали тут до весни 1918 р.).⁸⁸ Очевидно, що в цій справі не обійшлося без деяких впливових польських кіл, що вважали волинські землі своєю історичною територією і дуже неприхильно спостерігали за тією працею, яку вели там УСС. Свідченням цього є їхні дії після стрілецького відходу з Волині, спрямовані на обмеження національних здобутків українства та українського шкільництва.⁸⁹ І все ж праця невеликої групи УСС, які близько двох років перебували на Волині, дала позитивні результати. Успіхом було вже те, що вперше за довгий час на волинських землях постали українські школи, де діти отримали змогу навчатися рідною мовою і дізнатися правдиву історію свого народу. Одна з волинських учительок згодом писала до Українських Січових Стрільців: «Нехай мені, що стояла найблизше шкільної дівтори, що мала змогу пізнати її почування, вільно буде її іменем зложити Вам сею дорогою ширу подяку – як шире серденько дитини, за ваші ревні старання коло Рідної Школи. Ви були першими воскресителями рідного слова й будівничими рідної школи на волинській Україні».⁹⁰ Значним досягненням став і початок усвідомлення – як волинцями, так і галичанами – спільности своєї історичної долі й тих завдань, що постали перед ними, і вирішити які було можливим тільки спільними зусиллями. Один з волинських селян, звертаючись до стрільців, зазначав з цього приводу: «Запевніть нас, що Москаль вже туди не вернеться, або що не буде знущатися над нами, тоді ми навіть з жінками виступимо проти його. Коби то Українці з обох сторін були вільні, то ми б знали, що нам робити...».⁹¹

85. Діло. – 1917. – 30 бер.

86. Українські Січові Стрільці 1914-1920... – С. 115-116.

87. ВСВУ. – 1917. – 1 січ.

88. Дорошенко В. Українське шкільництво на Волині // Вісник політики, літератури й життя. – 1918. – № 27-28. – С. 413, 415.

89. Див.: Діло. – 1917. – 18 лип.; Левицький К. Історія визвольних змагань... – Ч. 3. – С. 641-643.

90. Діло. – 1917. – 30 бер.

91. Степовенко М. УСС на Волині... – С. 122.

Ще одним місцем, де Українські Січові Стрільці розгорнули інтенсивну просвітньо-культурницьку роботу, стала Наддніпрянська Україна. Основні сили легіону прибули сюди на запрошення Центральної Ради для того, щоб допомогти звільнити українські землі від большевиків, у березні, а Кіш і Вишкіл* – у червні 1918 р. (разом з ними таємно прибули й деякі українці, котрі перебували в австрійському полоні⁹²). Розпочавши свій шлях від Збруча, вони пішли через Кам'янець, Дунаївці, Ушицю, Жмеринку, дійшли до Тульчина і Вапнярки, звідки 17 березня залізницею перебралися до Одеси, а звідти, після тижневого побуту – в Херсон. Погостювавши кілька днів у Херсоні, УСС десь 8-10 квітня вирушили до Олександрівська, де перебували майже два місяці (по одній стрілецькій сотні в цей час знаходилися в Нікополі та Катеринославі). 10 червня легіон УСС був перекинутий в околиці Єлисаветграду. Сюди ж у середині червня з Галичини прибули Кіш і Вишкіл. Тут вони і залишилися до кінця свого побуту у Великій Україні.

За весь час свого існування стрілецтво не відчувало такого душевного піднесення і такої радості, як у момент вступу на землі, де здійснювалися ідеали, за які воно боролось вже четвертий рік, де будувалася власна Українська держава. Однак невдовзі до початкового стрілецького захоплення додалася значна частка розчарування. Вже перші зустрічі й розмови з місцевим селянством показали, що воно дуже часто було позбавлене національної свідомості, а всі його інтереси зводилися здебільшого до матеріальних справ і розподілу землі. У багатьох подільських селах були помітні наслідки большевицької агітації. Розмови про відділення від Московщини і будівництво самостійної держави, про навчання в школах рідною мовою і таке інше не викликали в селян ніякого зацікавлення.⁹³ Не кращим, а нерідко й гіршим, було становище в містах. Тільки поодинокі українці цікавилися політичним становищем України й активно виступали за її самостійність. Необхідна була тривала систематична і цілеспрямована праця, щоб піднести національно-політичну свідомість українських громадян та організувати їх навколо самостійницько-сборницької ідеї. Тому УСС, у силу своїх можливостей, взялися допомогти молодій державі в тій справі (методику подібної діяльності опрацював підхорунжий Осип Назарук у спеціальній «Інструкції для УСС, що їдуть на Україну»⁹⁴). З цього приводу в заяві стрілецьких старшин з нагоди 4-річчя легіону УСС від 1 серпня 1918 р. зазначалося: «На святій, перепоеній кров'ю Українській Землі стоїмо нині з незламною постановою бути сторожами Української Державности, після сил наших поглиблювати національну свідомість Українських мас і скувати їх незламною – сильнішою від партійних різниць – волею удержати серед днів світової хуртовини непохитно прапор Самостійної України».⁹⁵

Головне завдання, яке австрійське військове командування поставило перед УСС, полягало в тому, щоб вони проводили сприятливу для Австрії пропаганду

* Вишкіл УСС – підрозділ, основним завданням якого було військове навчання новобранців і тих стрільців, які поверталися до легіону після хвороб і поранень.

92. ЦДІА України у м. Львові, ф. 53 т, оп. 1, спр. 7, арк. 70.

93. Див.: Діло. – 1918. – 12 трав.; Заклинський М. Перший раз на Великій Україні // Іст. кал.-альм. Червоної Калини на 1931 р. – Львів, 1930. – С. 21-22.

94. Див.: Інструкція для УСС, що їдуть на Україну, апробована Командою Коша УСС // ЛЧК. – 1934. – № 7-8. – С. 7-8.

95. ЦДІА України у м. Львові, ф. 353 т, оп. 1, спр. 7, арк. 141.

серед місцевого населення. Для його здійснення було наказано вибрати з легіону найкращих стрільців, створити з них спеціальні групи і послати їх у села попереду наступаючого війська. Цією сотнею командував сотник Дмитро Вітовський, а чотами хорунжі Іван Біляч, Володимир Калина, Василь Верховий і підхорунжий Михайло Романюк. З цією ж метою чоту підхорунжого Дмитра Паліїва було підпорядковано полковникові Миронові Тарнавському, котрий був референтом українських справ при австрійському командуванні в Жмеринці.⁹⁶ Не допускаючи й думки про якусь австрофільську агітацію, стрільці вирішили використати цю нагоду для поширення серед зневіреного українства ідеї української державності. Практично весь стрілецький легіон перетворився у формацію, яка діяла не як військова одиниця (большевики тоді відступали, майже не чинячи збройного опору), а головним чином як політична група. Щоденні нічліги й короткі постої під час подорожі давали УСС можливість ближче познайомитися з наддніпрянцями та глибше зрозуміти їхні проблеми. Спілкуючись зі своїми співрозмовниками, стрільці виступали передусім як українські державники, пояснювали їм значення самостійності України, знайомили їх з політикою Центральної Ради, розповідали про становище Галичини і її прагнення, а також про свій легіон та його мету.⁹⁷ Навіть свій транспорт стрільці використовували як наочну агітацію за українську самостійність, прикрашаючи його жовто-блакитними прапорами і цитатами з Шевченкового «Кобзаря», як: «Вставайте, кайдани порвіте», «Борітеся – поборете» та іншими.⁹⁸ Олександр Доценко – підполковник армії УНР, ад'ютант Головного отамана Симона Петлюри, а згодом історик визвольних змагань, зазначав з цього приводу, що кожна хата, де розташовувались Українські Січові Стрільці, перетворювалась у «національно-освідомлюючу формацію».⁹⁹ «За 4 місяці перебування січовиків на Україні, – писала в спогадах дружина І. Карпенка-Карого Софія Тобілевич, – ми всі бачили не буденних людей, а якихось казкових лицарів, що задля високої ідеї життя кладуть у жертву. Ми бачили всі можливі заходи, щоб народ збудити з вікового кам'яного сну, щоб затлити в ньому вогник самосвідомости, національного й людського чуття».^{99а} Стрільці використовували будь-яку нагоду, щоб налагодити зв'язки й активізувати діяльність місцевих культурно-просвітницьких інституцій, які могли б стати своєрідними центрами національного життя. Так, їм вистачило кількох днів перебування в Херсоні, щоб знайти й ознайомитися з роботою місцевого товариства «Просвіта», а вже в Олександрівську знайомство з «Просвітою» переросло у тривалу і плідну співпрацю, наслід-

96. Тарнавський М. Спогади. – Львів, 1992. – С. 58; Заклинський М. «А ми туу стрілецькую славу збережемо». Споми́ни з визвольної війни. – Ч. 2. – Львів, 1936. – С. 55-56.

97. Див.: Діло. – 1918. – 12 трав.; Щуровський В. УСС на Запоріжжю // Іст. календар-альм. Червоної Калини на 1929 р. – Львів, 1929. – С. 40-41; Заклинський М. «А ми туу стрілецькую славу збережемо»... – Ч. 2. – С. 8, 11, 35, 55-56;

98. Горбовий М. Від'їзд Українських Січових Стрільців на Велику Україну 1918 р. // Іст. календар-альм. Червоної Калини на 1932 р. – Львів, 1931. – С. 68-70.

99. Доценко О. Невідома сторінка з легенди про Українських Січових Стрільців // Історичний календар-альм. Червоної Калини на 1934 р. – Львів, 1933. – С. 50.

99а. Тобілевич С. Рідні гості. Спогади з побуту Українських Січових Стрільців на Степовій Україні. – Львів-Київ: Червона Калина, 1922. – С. 14.

ком якої стало тісніше зближення галичан і наддніпрянців, зовнішнє зукраїнізування міста і поповнення бібліотеки «Просвіти» рядом галицьких видань.¹⁰⁰ Активну допомогу УСС також надавали редакціям українських газет. Зокрема, для підтримки новозаснованого одеського тижневика «Вільне життя» вони передали багато галицьких газет і журналів. В Олександрівську, при сприянні стрільцтва, засновано перший у місті український часопис «Січ», у редакції якого якийсь час працював підхорунжий УСС Мирон Заклинський.¹⁰¹ Подібна співпраця була характерною і для інших місць.

Важливою для стрільців була й співпраця з місцевими органами влади і населенням в організації та розвитку українського шкільництва. Звичайно, такого масштабу, як на Волині, цей процес тут не набрав, але в ряді місць вони створили шкільні курси для дітей і для дорослих.¹⁰² Чи не найкраще організували цю працю на Поділлі, де в липні 1918 р. при губернському старостві в Кам'янці-Подільському створили комісаріят УСС, завданням якого, як відзначалося в урядових документах, мала бути «допомога при організації шкільництва та при заснуванні і веденню інших культурно-освітніх установ, як рівно ж захист інтересів населення».¹⁰³ Усього в комісаріяті працювало 18 стрільців, зокрема поручник Микола Саєвич, чотар Степан Глушко, підхорунжі Богдан Заклинський, Андрій Баб'юк, Степан Ріпецький та інші. З них 10 були приділені до праці при повітових старостах Подільської губернії. Координатором всієї роботи комісаріату був підхорунжий Осип Назарук. Він видавав відповідні методичні інструкції для тих, хто працював у повітах, а від них отримував звіти про виконувану культурно-освітню місію та інформацію про стан національної справи на місцях, про настрої української інтелігенції і селянства, а також про антиукраїнські акції деяких українофобів, що з приходом до влади гетьмана Скоропадського посіли керівні посади в державі. (Свідчення вдячності подолян за стрілецьку працю в їхньому краї стало запрошення делегації УСС на урочисте відкриття Державного університету в Кам'янці-Подільському в жовтні 1918 р., яке підписав ректор Іван Огієнко¹⁰⁴). Стрільці також проводили різні наради, виступали перед населенням, організовували хори і бібліотеки, виконували працю лекторів українознавства на різноманітних курсах тощо.¹⁰⁵ Подібна праця велася як на Поділлі, так і в інших регіонах України.

Величезну прихильність та популярність здобули Українські Січові Стрільці (а певним чином і та справа, яку вони представляли), особливо серед населення За-

100. Див.: Укр. Слово. – 1918. – 10 трав.; Заклинський М. «А ми тую стрілецьку славу збережемо»... – Ч. 2. – С. 35-38, 50, 52; Левицький В. Два фрагменти // Історичний календар-альб. Червоної Калини на 1935 р. – Львів. 1934. – С. 80-81.

101. Див.: Діло. – 1918. – 12 трав.; Заклинський М. «А ми тую стрілецьку славу збережемо»... – Ч. 2. – С. 36, 50 та ін.

102. Див.: Тобілевич С. Рідні гості... – С. 7; Вишиваний В. Українські Січові Стрільці з весни 1918 р. до перевороту в Австрії. // Запорожець. Календар на 1921 р. – Відень, 1920. – С. 94; Щуровський В. Спомини... – С. 225 та ін.

103. Ріпецький С. Українське Січове стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин. – Нью-Йорк, 1956. – С. 198.

104. ЦДІА України у м. Львові, ф. 353 т. оп. 1, спр. 7, арк. 119.

105. Див.: Там же. арк. 132; Ріпецький С. Назв. праця. – С. 198-199; Тобілевич С. Рідні гості... – С. 6-26.

поріжжя та Херсонщини – завдяки виступам свого театру та окремих аматорських гуртків, у яких зі стрільцями грали й місцеві жителі,¹⁰⁶ а також завдяки стрілецьким пісням та музиці, що дуже часто звучали на різноманітних заходах, зокрема, на величавому Шевченківському святі, яке організував Вишкіл УСС у селі Грузькому біля Єлисаветграду, забавах молоді й навіть у церквах, зокрема в Одесі, де стрілець Іван Рубчак серед загального захоплення виконав релігійний твір «Апостол».¹⁰⁷ Немало симпатій завоювали стрільці й своїм особливим даром спілкування з людьми. Вони вміли зацікавити співрозмовників знанням і розумінням їх проблем, щирим співчуттям до них, нерідко корисною порадою, а потім перейти до національних справ, пов'язавши їх з місцевим життям. Як правило, подібні розмови закінчувалися взаємним порозумінням і симпатією – що підкреслюється багатьма очевидцями.¹⁰⁸ Все це в сукупності приводило до того, що там, де перебували УСС, значно поживалювалося українське національне життя, втягуючи в себе дедалі більшу кількість людей. Передусім відбувалося зовнішнє зукраїнізування міст і сіл Наддніпрянщини, зникали російські написи на крамницях і установах, українська мова поступово входила у свої суверенні права.¹⁰⁹ Змінювались і люди цих місць, бо УСС приносили з собою в кожну хату й «частину свого світогляду», «своєї душі»,¹¹⁰ що не могло не вплинути на почування українства.

Ще однією функцією, яку добровільно взяли на себе стрільці й виконання якої вони вважали справою чести протягом усього свого існування, був захист національних інтересів і прав українців від різних посягань. І хоча в Наддніпрянщині була вже своя влада, котра відстоювала національні інтереси (але й тут представники стрілецтва часто ставали в пригоді, зокрема при захисті українського майна від зазіхань окупантів¹¹¹), то українські громадяни все ж нерідко залишалися без соціальної опіки. У цьому їм взулися допомогти Українські Січові Стрільці. Уже згадана С. Тобілевич з цього приводу зазначала: «Незабаром серед селянства розійшлися чутки одні від других чудніші: вони вчать... вони лічать хорих... вони посилають своїх людей на роботу в поміч удовам і недужим... За все платять... Поводяться по-людськи з народом... Позаводили свої крамниці, дають селянам світло, роздають книжки».¹¹² Таке ставлення стрільців швидко зробило їх настільки популярними серед українства, що люди заспішили до них за порадою в багатьох своїх бідах. Нерідко їм вдавалося допомогти. Так, десятник Денис Чубатий, що перебував у Новій Ушиці на Поділлі, час від часу змушений був виїжджати у

106. Див.: Гриневич Я. Стрільці на сцені... – С. 5; Левицький В. Два фрагменти... – С. 80-81 та ін.

107. Див.: Українські Січові Стрільці 1914-1920... – С. 102; Онуфрик С. Оркестра УСС // Іст. календар-альм. Червоної Калини на 1934 р. – Львів. 1933. – С. 132; За волю України... – С. 88-89 та ін.

108. Див.: Діло. – 1918. – 8 трав.; Тобілевич С. Рідні гості... – С. 14; Шуровський В. Спомини... – С. 222, 226.

109. Див.: Тарнавський М. Спогади... – С. 61; Шуровський В. УСС на Запоріжжю... – С. 42; Заклинський М. «А ми тую стрілецьку славу збережемо»... – Ч. 2. – С. 35-36.

110. Тобілевич С. Рідні гості... – С. 26.

111. Див.: Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська. – Львів, 1992. – С. 447, 449; Тарнавський М. Спогади... – С. 58; Заклинський М. «А ми тую стрілецьку славу збережемо»... Ч. 2. – С. 56-57.

112. Тобілевич С. Рідні гості... – С. 6-7.

села, де, немов «мировий суддя», вирішував спірні справи, писав численні скарги до австрійського військового командування за різноманітні насильства, які чинили селянам окупаційні війська. Були випадки, коли він навіть займався розподілом землі поміж селянами, що ніяк не могли дійти згоди.¹¹³ В околицях Єлисаветградщини стрільці взяли під свою опіку всі парові млини і для того, щоб забезпечити місцеве населення від здирств з боку їх власників, унормували плату за меливо, а також встановили, що з кожного пуда зерна один фунт ішов для роздачі бідним вдовам і калікам.¹¹⁴ Крім цього, для виявлення різноманітних зловживань та протиукраїнських дій окупаційного війська представники УСС їздили по селах, на місцях складали протоколи про порушення і надсилали їх вищому командуванню (координатором такої роботи був поручник Володимир Старосольський). Нерідко подібні подання приносили користь, зокрема давали можливість звільнити незаконно заарештованих українських громадян.¹¹⁵ А головне, що вони хоч трохи обмежували сваволю окупантів.

Стрілецька опіка над українським громадянством особливо проявилася влітку 1918 р., коли по всій Наддніпрянщині шаліли каральні експедиції, масові екзекуції та реквізиції: там, де перебували частини УСС, це не набирало таких зловісних форм, як в інших місцях. Стрільці за будь-яких обставин намагалися взяти під оборону місцеве населення, попереджували про небезпеку, а то й переховували в себе українських громадських діячів, представників селянства та інтелігенції, яких переслідували гетьманська та окупаційна влада.¹¹⁶ А коли австрійське командування, знаючи, яку прихильність і моральний вплив має легіон УСС серед місцевого населення, задумало використати його для заспокоєння окремих сіл, які повстали проти несправедливих утисків, то у відповідь стрілецьтво або відмовлялося робити це, або заявляло, що коли й піде, то не збирається не те що стріляти у повстанців, але й карати їх¹¹⁷ (подібні заяви минали стрільцям безкарно лише завдяки заступництву архикнязя Вільгельма Габсбурга*). Так і було на практиці, бо, як правило, стрілецькі експедиції в села закінчувалися без будь-яких ексцесів і повним порозумінням з місцевими жителями. І якщо зразу стрільців зустрічали з певною насторогою, то в кінці – проводжали аж за село, а мешканці сусідніх сіл, знаючи вже, хто такі УСС, зустрічали їх хлібом-сіллю. Стрільці ставали бажаними гостями всюди, де б не появилися, і всюди їх приймало українське громадянство як своїх захисників і друзів. Тому не дивно, що до тих місць, де перебували частини легіону, селяни приносили і привозили харчі, відмовляючись від будь-якої плати за них, а

113. Заклинський М. «А ми тую стрілецькую славу збережемо»... – Ч. 2. – С. 57.

114. Тобілевич С. Рідні гості... – С. 10-11.

115. ЦДАВОВУ України, ф. 4465 т, оп. 1, спр. 24, арк. 36 зв.; Заклинський М. «А ми тую стрілецькую славу збережемо»... – Ч. 2. – С. 60, 67.

116. Див.: Вишиваний В. УСС з весни 1918 р... – С. 91; За волю України... – С. 205-207; Заклинський М. «А ми тую стрілецькую славу збережемо»... – Ч. 2. – С. 64-67.

117. Див.: ЦДІА України у м. Львові, ф. 309 т, оп. 1 т, спр. 1198, арк. 15-16; Заклинський М. «А ми тую стрілецькую славу збережемо»... – Ч. 2. – С. 48, 68.

* Вільгельм Габсбург (відомий також як Василь Вишиваний) – представник правлячої в Австро-Угорщині династії, полковник легіону УСС, прихильник українців.

стрільців радо і гостинно приймали чи не в кожній українській родині.¹¹⁸ Нерідко місцеве українство для ближчого знайомства зі стрільцями влаштовувало спільні вечірки та екскурсії історичними місцями Наддніпрянщини, зокрема на Хортицю. Стрільці також неодноразово бували в садибі Івана Карпенка-Карого, де їх з надзвичайною ширістю зустрічала вдова письменника – Софія Тобілевич. Декільком з них вдалося навіть побувати в Катеринославському історичному музеї і послухати розповідь самого Дмитра Яворницького.¹¹⁹ Траплялися в Наддніпрянщині й випадки, коли стрільці одружувалися з місцевими дівчатами.¹²⁰ Такі ж ширі та приятельські стосунки склались у стрільців і з представниками українського війська, зокрема із Запорізькою дивізією генерала Натієва та відділом Вільного козацтва під командуванням отамана Оліфера.¹²¹ Усі ці факти, підкреслювали духовне єднання двох частин України.

Але явні симпатії стрілецтва до інтересів Української держави, його енергійна та широка культурно-просвітня й агітаційна діяльність не могли залишитися поза увагою австрійського командування. Стрілецька праця не завжди подобалась і деяким місцевим гетьманським урядовцям, для яких українська національна ідея була чужою. До Відня, Берліна, Києва та місцевого австрійського командування посипалися сотні доносів і скарг проти УСС. Їх звинувачували в підбурюванні селян проти окупаційних військ, підтримці повстанців тощо.¹²² Наслідком цих доносів стала ліквідація комісаріату УСС у Кам'янці-Подільському, а також арешти і суди над десятками представників УСС¹²³ – до гіршого не дійшло тільки завдяки заступництву архикнязя Вільгельма. Але чим далі, то все більше австрійська влада почала пересвідчуватися, що стрільці просто ігнорують її, відмовляючись карати повстанців, встановлюючи з ними зв'язки, ведучи активну пропаганду в українських інтересах. Тому було вирішено перевести їх в інше місце. Цього разу не допоміг і Вільгельм Габсбург, зростаюча популярність якого серед українців непокоїла німців і гетьмана.¹²⁴ Після сердечних прощань з наддніпрянцями, легіон УСС у першій половині жовтня 1918 р. перебрався на Буковину, де розпочав безпосередню підготовку до вирішальних змагань на західноукраїнських землях.

Отже, добре розуміючи, що запорукою успішної реалізації національно-державницької ідеї можуть бути тільки сили власного народу, Українські Січові Стрільці,

118. Див.: ЦДІА України у м. Львові, ф. 353 т, оп. 1, спр. 215, арк. 108; ф. 309 т, оп. 1 т, спр. 1193, арк. 14; Діло. – 1918. – 8-9 трав.; Вишиваний В. УСС з весни 1918 р... – С. 86, 88, 92; Заклинський М. «А ми тую стрілецьку славу збережемо»... – Ч. 2. – С. 37-64 та ін.

119. Див.: ЦДІА України у м. Львові, ф. 309 т, оп. 1 т, спр. 1198, арк. 14; ф. 353 т, оп. 1, спр. 7, арк. 107; Луцький О. На Великій Лузі // Календар «Просвіти» на 1926 р. – Львів, 1925. – С. 111; Волинець С. Стрілецький рейд по Чорному морі // Батьківщина. Календар на 1938 р. – Львів, б. р. – С. 48-52 та ін. 120. Тобілевич С. Рідні гості... – С. 25.

121. Див.: ЦДАВОВУ України, ф. 4465 т, оп. 1, спр. 24, арк. 31; ЦДІА України у м. Львові, ф. 309 т, оп. 1 т, спр. 1198, арк. 14-15; Винницький Р. Похід на Крим // Іст. календар-альм. Червоної Калини на 1929. – Львів, 1929. – С. 23 та ін.

122. За волю України... – С. 208; Вишиваний В. УСС з весни 1918 р... – С. 91, 93 та ін.

123. Вишиваний В. УСС з весни 1918 р... – С. 94; Ріпецький С. Назв. праця. – С. 199-200; Заклинський М. «А ми тую стрілецьку славу збережемо»... – Ч. 2. – С. 58, 59, 64.

124. Вишиваний В. УСС з весни 1918 р... – С. 91, 95; За волю України... – С. 208.

поруч із самоосвітою та самовдосконаленням, приділяли величезну увагу й національно-освідомлюючій і просвітницькій праці серед широких кіл української громадськості – у Галичині, Закарпатті, на Волині, Наддніпрянщині. Вже з 1914 р. передова частина стрілецтва вела роз'яснювальну роботу серед українців у місцях свого постю, залучала їх до спільних маніфестацій, допомагала у створенні різноманітних національних інституцій, зокрема читалень, товариств «Просвіти», господарських організацій тощо. Свідченням того, що Українські Січові Стрільці працювали й на перспективу, було відкриття і підтримка ними українських шкіл.

Важливе значення для поширення і пропаганди національно-державницьких поглядів мала й культурно-мистецька діяльність УСС. Нерідко саме завдяки стрілецьким пісням, музиці, виставам тощо українське населення того чи іншого краю вперше ознайомлювалося з ідеєю української державности, дізнавалося правду про свою минувшину, задумувалося над майбутнім. Доступність цих жанрів давала змогу охопити ними якнайширші кола українства, а тематика і форми подачі сприяли проникненню стрілецьких ідей у глибини української душі.

Підсумовуючи, слід зазначити, що вся та діяльність, яку Українські Січові Стрільці проводили протягом 1914-1918 рр. – як у стрілецькому легіоні, так і поза ним – була підпорядкована єдиній меті: виборенню Української держави. Форми цієї діяльності були різноманітними, і серед них одне з чільних місць займала просвітницька праця стрілецтва, яке усвідомлювало, що незалежність виборюється не лише карабіном, але й палким словом і наукою. Це підтвердила визвольна боротьба – як тоді, так і згодом – аж до виборення Україною незалежності в 1991 р. □

У 50-річчя із дня смерти Головного Командира УПА генерал-хорунжого Романа Шухевича – Тараса Чупринки

У травні 1945 року, в зв'язку із закінченням німецько-російської війни, воякам УПА читали наказ: «Українські повстанці! У світі ще немає миру. Революційні рухи поневолених народів та противоріччя між західними державами і Советським Союзом зростають... Рoste у світі свідомість того, що несе з собою ідея „диктатури пролетаріату“ з Кремля... Дотримати зброю в руках – наше священне завдання... Хай живе Українська Самостійна Держава!». Цей наказ підписав генерал-хорунжий Роман Шухевич – Тарас Чупринка.

Про Українську Повстанську Армію знає вже цілий світ. А ще ж, здавалося б, не так давно про її неймовірну боротьбу на два фронти – німецькому та російському, пізніше про бої з московсько-більшовицьким окупантом, польськими та чехословацькими комуністичними дивізіями – не вірили. Не вірили не тільки американці та англійці, не вірило й чимало своїх. Не вірили і – заперечували. Аж коли пробоем дісталися до Австрії і Західної Німеччини перші рейдуючі, вислані генералом Чупринкою відділи УПА, коли торкнулися своїми руками кривавих ран – тоді повірили...

Про Романа Шухевича вже написані книги, створено фільм «Генерал Армії Безсмертних», який цього року вийде на екрани. досліджується його життя і діяльність. Адже це він тримав на своїх плечах увесь тягар боротьби і всі небезпеки революційного підпілля. Але мало, зовсім мало залишилось документів про його бойові дії і про його героїчну смерть, бо в підпіллі не зберігають документів.

Але вже тепер знаємо, що був він від ніжного дитинства до мужньої зрілості і смерті – стрілою, яка летить до мети. І що метою його була Українська Соборна Самостійна Держава.

Ще в гімназіяльні роки Роман Шухевич, нащадок стародавнього боярського українського роду, став членом Української Військової Організації – УВО.

Генерал-хорунжий Роман Шухевич –
Тарас Чупринка

Багато років жив Роман Шухевич в умовах найсуворішої конспірації, кожного дня сподіваючись арешту.

На початку 1938 року Роман Шухевич іде організовувати збройну силу на захист Закарпатської України, яка першою поставила опір Гітлерові в Європі. Кризові бої з угорцями закінчилися трагічною поразкою. Далі знову конспірація, невпинне самовдосконалення, військовий вишкіл і – вибух Другої світової війни.

У червні 1941 року на чолі Дружин Українських Націоналістів, заприсяжених на вірність Українській державі, Роман Шухевич, тоді вже найкращий український військовий політик, входить до Львова, морально підтримуючи проголошення Акту відновлення української державності. Акту, яким заявлено на цілий світ, що Україна не зрікається свого права панувати на своїй землі. У грудні 1942 року Гітлер, не довіряючи Дружинам Українських Націоналістів, наказав їх розв'язати і перекинути на Полісся для боротьби з большевицькими партизанами. А восени 1943 року з усіма своїми вояками Роман Шухевич вступив до УПА. І тоді загримів славою у боях з обома окупантами генерал Тарас Чупринка. У листопаді 1943 року з його ініціативи відбулася Перша конференція представників поневолених народів. Того ж року влітку Надзвичайний Великий Збір ОУН обрав його Головою Бюро Проводу ОУН, а восени він став Головним Командиром УПА. У липні 1944 року Збір Української Головної Визвольної Ради, одним з організаторів якої був Роман Шухевич, обирає його Головою Генерального Секретаріату УГВР.

Роман Шухевич точно дотримав сформульовані ним самим напрямні праці Організації Українських Націоналістів:

Підготувати наші організаційні військові кадри так, щоб вони могли у вирішальний момент повести певні бойові акції, зорганізувати повстання широких мас та опанувати й підпорядкувати одному центрові відрухові виступи мас і червоноармійців, керувати військовими діями повстанських загонів, допомогти Проводові перебрати й організувати на опанованих і очищених нами від большевиків теренах ціле життя.

Під час війни Росії з Німеччиною Україна у своїй обороні виставила власну збройну силу – УПА з її легендарним командиром, політиком і стратегом Тарасом Чупринкою. Українці зуміли створити армію, що поставила чоло обидвом загарбникам і проголосила волю народу, який її створив – волю до державного і незалежного життя на власній землі.

Визвольна боротьба, що її в 1943-50 роках у відкритих боях, а в наступних роках силами революційного підпілля вели Українська Повстанська Армія і Організація Українських Націоналістів, кров від крові і плоть від плоті свого народу, героїзмом вояків, старшин, підпільників, жертвенною допомогою всієї української людності – навіки вписала золоту сторінку в історію українських визвольних змагань, в історію боротьби добра проти зла.

Шукаючи джерел націоналізму, що породив УПА, дехто твердить, що оформився він нібито як психологічна реакція на програму з Польщею і Росією війну. Але і Євген Коновалець, і Симон Петлюра були переконані, що українська національна революція не програна, коли вона не заплямувала чистоти прапора компромісом з ворогом. На патріотизмі і героїзмі людей, що загинули за Україну, постав рух, який не знає вивисшених і упосліджених, не знає класової боротьби, а

над усе ставить націю як рівноправного партнера всіх інших націй. Цей рух, у 1920 роках зародившись, продовжив і оформив стихійний націоналізм старокиївських князів і козацьких гетьманів, скріпив і розвинув концепції окремих провісників грядучого націоналізму кінця XIX століття, передусім Тараса Шевченка. Він постав з національного ідеалізму, захоплення образом повної волі і незалежності нації – він породив і тримав Українську Повстанську Армію на чолі з її Головним Командиром Тарасом Чупринкою.

П'ятдесят років тому, в березні 1950 року, повідомляючи про те, що генерал-хорунжий Тарас Чупринка, Головний Командир УПА і Голова Проводу ОУН на українських землях згинув у бою з ворогом у с. Білогорщі біля Львова, УГВР, Головне Командування УПА і Провід ОУН дали йому таку загальну характеристику:

Як революційний керівник сл. п. Друг Шухевич-Тур відзначався великими організаторськими і військовими здібностями, глибоким політичним розумом, величезним досвідом революційної боротьби. В його особі український визвольно-революційний рух і весь український народ втратили політичного та військового керівника високої класи.

І далі в цьому ж повідомленні сказано:

Політична і життєва принциповість, безмежна особиста відвага, рухливість, жива і весела вдача, простота в щоденному житті і поведінці, тверда рука і разом з тим батьківська лбайливість про других – ось прикмети характеру сл. п. генерала Шухевича-Чупринки, що ними він скрізь з'єднував собі симпатії, створював життєрадісний, бадьорий настрій, поривав на безстрашну і тверду боротьбу з ворогами України.

Нехай нині не лунають постріли в Карпатських горах, у Волинських лісах і в степах Наддніпрянщини – Українська Повстанська Армія і її Головний Командир живуть в душах і серцях свого народу. Відгомін героїчних дій УПА чули ми в повстаннях українських в'язнів-бандерівців, полонених, але не приборканих ув'язнців у московських концтаборах, у криваво придушеному танками виступі українських жінок-героїнь у Кенгірі на початку 1950 років, дізнавалися з повідомлень московсько-большевицьких засобів масової інформації про суд і розправи над «бандерівськими бандитами», мало не щодня писала большевицька преса про «буржуазних націоналістів», що були і є для Москви ворогом номер один. Тож саме ця ненависть і страх Москви перед українським націоналізмом реально виявились у підступному вбивстві Провідника ОУН і особистого друга Тараса Чупринки – Степана Бандери в 1959 році, в особі якого вона хотіла стягти голову українському визвольному рухові.

УПА і її Головний Командир залишили українському народові ідею боротьби з вічним ворогом України – Москвою, ідею, яку реалізовано в часи війни на широких просторах нашої землі. Гасло ОУН – орієнтація на власні сили – було тоді в кривавій практиці випробуване і переконало всіх українських патріотів, що це – єдино реальна орієнтація, яка лише в залежності від сприятливих умов може бути доповнювана сторонніми силами і факторами, що визнають ідею самостійної України. Гасло «Свобода народам – свобода людині!», під яким ішли в бій вояки УПА, спростовує і заперечує всі закиди ворогів українського націоналізму, які твердять про його антидемократичність і тоталітарність. Ще жодна українська партія від часів відродження України не виступала під таким широким, гуманним, вселюдським гаслом.

УПА вела всенародну війну з червоною Москвою і в тій війні не скапітулювала, не піднесла білого прапора, не вислала до ворога своїх парламентарів, щоб уклали вони договір про капітуляцію, як укладали провідники численних армій західноєвропейських країн у Другій світовій війні. Отже, перше і найважливіше, що досягнула УПА в нерівній боротьбі з Москвою – це було врятування своєї власної честі, честі українського народу, в ім'я якого вона боролась.

Редакція

Марко Боєслав

Генералові Тарасові Чупринці

Був наказ: До походу! До зброї –
Україна розп'ята в огнях!
Кожна хата родила героїв,
Месник руку могутню підняв.

Був наказ, як гаряче залізо –
І слова стали чином живим!
Боротьба – стала честі девізом –
Мість горіла завзяттям грізним!

Залунав у просторах так гордо
Віщий гомін хоробрих боїв –
Рознеслися стогромним акордом
По світах ідеали Твої!

Іще мент, і Твій голос владарно
Загримить на руїнах Кремля,
І напише колонам ударним
Пісню слави розкута земля!

В Україні, 2.X.1947 р.

Василь Галаса

Штрихи до портрета Романа Шухевича – Тараса Чупринки

Кількома штрихами бажано доповнити діяльність великого воїна, полководця, видатного політичного лідера українського визвольного руху Романа Шухевича-Тура, Головного командира УПА генерала Тараса Чупринки в пам'ять 50-річчя з дня його героїської смерті.

Мова йтиме про відправу-нараду, проведену провідником Туром – Романом Шухевичем, тоді Головою Бюра Проводу ОУН. Нарada відбулась наприкінці жовтня 1943 р. в с. Мелна на Львівщині. Крім провідника Тура, нараду очолювали член Бюра Проводу ОУН Тарас – Дмитро Маївський і шеф ГВШ УПА Перебийніс – Дмитро Грицай. Присутні на нараді були обласні провідники ЗУЗ та їхні військові референти. Із обласних провідників були: Данило – Іван Шанайда (Тернопільщина), Кедр – Михайло Шкамбара (Львівщина), Роберт – Ярослав Мельник (Станіславівщина), Шпак – Зеновій Благий (Дрогобиччина), Орлан – Василь Галаса (Перемищина).

З основною директивною доповіддю на нараді виступив провідник Роман Шухевич. Схарактеризувавши світову воєнну і політичну ситуацію, він констатував наступне:

Гітлерівська Німеччина внаслідок своєї відверто расистської, імперіалістичної політики, тотального терору на завойованих територіях за всіма ознаками війну програла. Большевицька армія готується до захоплення Києва.

На Україну чекає поновна большевицька окупація, а на наш визвольний рух – затяжна збройна і підпільна боротьба.

Західні держави заради того, щоби добити гітлерівську Німеччину, йдуть на значні поступки большевицькій Росії. Виходячи з того, Москва використає в своїх імперіалістичних інтересах захоплені під час воєнних дій території народів Середньої Європи, що лежать на шляху до Берліна.

Що ж робити нам у цій надзвичайно складній ситуації?

Перш за все продовжувати боротьбу проти обох окупантів. Не йти на жодні переговори з німцями, що пропонують командири німецьких військових частин, щоб не компромітувати наш рух перед власним народом і перед світом. За самовільні переговори з німцями керівники підпілля і командири УПА будуть суворо покарані, до страти включно.

Готуватись до боротьби у більш складних підбольшевицьких умовах. Зміцнювати ідейно та організаційно підпільні клітини ОУН і відділи УПА. Будувати конспіративні підземельні приміщення для праці підпільних осередків, для шпиталів, друкарень, магазинів зброї, боєприпасів, харчових продуктів. [Уперше прозвучало слово «крийка».] Організовувати, вишколювати санітарну, господарчу та розвідчу служби.

Розбудовувати відділи УПА, головним чином на теренах лісистих і гірських. Під час пересування фронту не втягати у затяжні бої з частинами ворожих армій. Маневрувати. Нам вистачить боїв з військами НКВД.

Надрукувати великими тиражами листівки, звернені до червоноармійців-українців та вояків інших національностей, у яких розкривати імперіялістичну, антинародну суть політики обох окупантів, роз'яснювати цілі боротьби ОУН, УПА, нашу політичну і соціальну програму, закликати до боротьби як проти Гітлера, так і проти Сталіна за здобуття самостійних держав усіх поневолених народів на своїх етнографічних землях. Пропагувати необхідність створення єдиного фронту боротьби всіх поневолених народів. Створювати при УПА повстанські відділи з представників цих народів, як це започатковано на Волині.

Чому в даній ситуації доцільно і необхідно розбудовувати відділи УПА?

Поперше, для оборони українського населення перед терором і грабунками з боку гітлерівських окупантів, большевицьких партизанських загонів і польських шовіністичних ватаг, що діють на українських землях. Усі ці ворожі сили часто знаходять спільну мову в протиукраїнських виступах, усі вони з лютою ненавистю відносяться до самої ідеї української державності та її носіїв.

Подруге, якщо ми не включимо до боротьби нашу молоддь, особливо тих, що перейшли на нелегальне становище при загрозі арешту, вивозу на каторжні роботи у Німеччину або вирвались з німецького полону, а також тих, що проявили свій патріотизм у громадській діяльності, то одних із них «підберуть» большевицькі партизанські відділи, а інших з приходом большевиків НКВД буде знищено фізично або запроторено у тюрми і концтабори на поступове вимирання. Крім того, обидва окупанти загортають нашу молоддь до своїх армій як гарматне м'ясо. Цьому ми зобов'язані протиставити свою збройну силу, яка буде боротись під національними прапорами і за національно-державні інтереси України.

Потрете, український народ мусить засвідчити свою збройну участь у боротьбі з гітлерівськими і російсько-большевицькими імперіялістами саме за свою національно-державну незалежність, а не за те, щоб вигнати з української землі німецьких окупантів і віддатись у неволю окупантам російсько-большевицьким.

Почетверте, ми повинні враховувати можливість виникнення всяких несподіваних ускладнень політичної ситуації в Європі і в світі та бути готовими і спроможними використати їх в інтересах України. Отже, необхідно створювати ядро майбутньої української армії, відродити в народі бойовий козацький дух. Тільки володіючи власною збройною силою, ми зможемо використати всяку критичну політичну ситуацію, в яку буде втягнутий наш головний ворог.

Окремо в розмові зі мною Провідник Роман Шухвич дав настанови щодо діяльності ОУН та УПА на західних окраїнах українських земель, на яких умови він знав досконало, бо керував діяльністю ОУН на цих землях під німецькою окупацією у 1940-1941 роках. Він передбачав можливість установаження польсько-советського кордону по т. зв. лінії Керзона і насадження у Польщі Москвою покірного її режиму, що призведе до загострення польсько-російських відносин. Ознаки цього загострення уже помітні. Наше завдання – посилити політично-пропагандивну роботу в польському середовищі, спрямовану на замирення в українсько-польських відносинах, на спільну боротьбу проти спільного ворога. Старатися виключити з нашої боротьби польський фронт. Переговори з польським підпіллям вже ведуться у Львові. Пропонувати польській стороні вирішен-

ня справи кордону між Україною і Польщею відкласти до часу, коли обидві наші країни вирвуться з-під російсько-більшевицької неволі.

Творити на Закерзонні відділи УПА. Їхнім основним завданням буде проведення політично-пропагандивних рейдів на території Польщі, Чехословаччини, Угорщини, щоб підсилювати протибільшевицькі настрої і дії серед народів цих країн.

«Ваш терен повинен стати ретранслятором, що передаватиме інформацію у світ із України про боротьбу українського та інших поневолених Москвою народів», – звучала остання настанова провідників Р. Шухевича, Д. Майвського і Д. Грицяя.

Для виконання цього завдання за рішенням Проводу ОУН було переведено в Перемишину, головним чином із Львівської області, ряд керівників підпілля. Серед них – обласного референта СБ Осипа – Миколу Дудку, обласного референта юнацтва ОУН Варнака – Володимира Гуляка, обласного референта УЧХ Рогніду – Ірину Лемеху; обласним командиром УПА призначено Куло (Ударника) – Якова Чорнія; прислано двох окружних провідників – Зорича – Миколу Радейка і Григора – Мирослава Гука. А в 1945 р. рішенням Голови Бюро Проводу ОУН Романа Шухевича з усіх українських земель Закерзоння утворено окремий Край з тією ж назвою, який очолив Стяг – Ярослав Старух. Військову Округу «Сян» і відділи УПА у ній очолив Орест – Мирослав Онишкевич, Службу Безпеки – Дальнич – Петро Федорів. Обидва прибули за наказом провідника Р. Шухевича з Галичини.

Ці передбачливі і розумні рішення Проводу ОУН, Головного Командування УПА і самого провідника Тура – Романа Шухевича створили реальні умови для розгорнення політично-пропагандивної і бойової діяльності ОУН і УПА не лише на Закерзонні, але й на території суміжних країн – Польщі та Чехословаччини упродовж 1944-1947 рр. Вони вписались яскравою сторінкою в історію наших визвольних змагань за відновлення української державності. □

Гуцульські повстанці перед черговою акцією.

Григорій Дем'ян

Гуцульщина у визвольній боротьбі ОУН і УПА. Нарис історії та фолкльористики (частина I)

Світлій пам'яті
Головного Командира УПА
генерал-хорунжого Тараса Чупринки
присвячується.

Вступ

Українська нація ніколи не мирилася з чужоземним завоюванням. Боротьба проти колонізаторів практично була безперервною і в усіх без винятку регіонах, починаючи від втрати княжої держави. Залежно від конкретних обставин і можливостей змінювалися тільки її форми та чисельність активних учасників. Що ж до Гуцульщини, то тут виступи проти наїзників завжди були особливо гострими і відчайдушними, героїчно боролися сини цього краю і далеко поза його межами. Досить згадати участь гуцулів у боях Українських Січових Стрільців, Української Галицької Армії, Карпатської Січі. Та ніколи національно-визвольний рух не був настільки добре підготовленим, організованим, ідейно, політично, юридично і програмово обґрунтованим, масовим, тривалим і героїчним, як у 1940-1960 роках. Звичайно, ця думка стосується також усієї Галичини, Волині, Буковини, Закарпаття і частково інших регіонів України. Зрештою, не було жодної області в нашій батьківщині, вихідці з якої не брали б участі в повстанській боротьбі ОУН і УПА, а на Гуцульщині своїх героїв того часу має кожне, навіть невеличке гірське село. До того ж таких, що про них можна і треба писати спеціальні монографічні дослідження та великі літературно-художні твори. Відомості про них повинні бути в підручниках з історії для загальноосвітніх і вищих шкіл України.

На зламі II-III тисячоліть, на жаль, не маємо серйозної узагальнюючої праці на цю надзвичайно важливу й необхідну тему. Не можна сподіватися, що й ця спроба буде всеосяжною і досконалою. Причини різні. Особливо болісно відчувається розпорошеність документальних джерел по державних і малодоступних особистих архівах і колекціях, мізерна кількість зафіксованої належним чином мемуаристики та зібраної літератури, яка видається переважно маленькими накладками, і придбати її часто важче, ніж одержати копію унікального повстанського рукопису чи машинодруку. Проросійська комуністична більшість у Верховній Раді України та закомплексовані імперською ідеологією працівники Служби Безпеки України далі тримають найцінніші архівні матеріали про визвольну боротьбу ОУН і УПА за сімома замками і навіть намагаються «доказувати», що їх немає, або ж вдавати, ніби не розуміють, чого від них хоче той чи інший дослідник, якому треба попрацювати принаймні над актами про так звані військово-чекістські операції, які ретельно складалися і зберігалися в кожному районі. Поодинокі з них уже опубліковані, але таких надзвичайно мало. Основну ж їх кількість постімперські працівники недавно-

го КГБ і в областях, і в Києві з особливою затятістю відмовляються показувати дослідникам. А цінність цього виду джерел дуже велика, бо в них відразу за свіжими слідами подій емгебістські оперативники і командири спеціальних, переважно внутрішніх військ МГБ, їх груп і підрозділів подавали точні дати і місця боїв, списки вбитих і полонених повстанців та доступну їм інформацію, хто вони.

У часи поневолення нашої батьківщини окремих питань історії ОУН і УПА на Гуцульщині торкалися українські та закордонні автори Анатоль Бедрій,¹ Микола Домашевський,² Микола Ільницький,³ Енріке Мартінез Кодо,⁴ Зеновій Лавришин,⁵ Микола Лебедь,⁶ Петро Мірчук,⁷ Степан Мудрик-Мечник,⁸ Ярослав Стецько,⁹ С. Хмель,¹⁰ Лев Шанковський¹¹ та інші дослідники.

Важливі, переважно льокального змісту, відомості збирали, опрацювали й опублікували краєзнавці та безпосередні учасники національно-визвольної боротьби ОУН і УПА Петро Арсенич,¹² Василь Байляк,¹³ Роман Басараб,¹⁴ Іван Белейович,¹⁵ Володимир Близнюк,¹⁶ Лук'ян Вардзарук,¹⁷ Пантелеймон Василевський,¹⁸ Микола Васильчук,¹⁹ Богдан Вівчар,²⁰ К. Вірлінів,²¹ Ростислав Гандзюк,²² Мар'яна Герба,²³ Роман Глодан,²⁴ Христина Гречківська,²⁵ Ніна Григораш,²⁶ Іван Гриджук,²⁷ Михайло Грицюк,²⁸ Василь Гуменюк,²⁹ Петро Дем'янюк,³⁰ Михайло Зеленчук,³¹ Степан Іваницький,³² Андрій Каменяр,³³ Микола Климишин,³⁴ Микола Ковалюк,³⁵ Стефанія Процак-Костюк («Марта»),³⁶ Дарія Кошак,³⁷ Василь Маланюк,³⁸ Василь Маркусє та Василь Худанич,³⁹ Валерій Марченко,⁴⁰ Микола Нєбєсїйчук,⁴¹ Танасій Опарик,⁴² Юрій Паєвський,⁴³ Володимир Пилип'юк,⁴⁴ Василь Піпаш-Косівський,⁴⁵ Микола Питлюк,⁴⁶ Василь Пожоджук,⁴⁷ Богдан Рознюк,⁴⁸ Микола Савчук,⁴⁹ Василь Самарів,⁵⁰ Михайло Томашук,⁵¹ Володимир Тутуруш,⁵² Степан Угрин,⁵³ Павло Федюк,⁵⁴ Петро Шевчук,⁵⁵ Петро Шекерик-Доників⁵⁶ і дуже багато не згаданих тут патріотів, які переважно самотужки і без відповідної наукової підготовки роблять те, чого не відважуються робити ще й нині титуловані в часи СРСР доктори та професори-історики з обласних центрів.

Неоціненну допомогу як звичайному зацікавленому читачеві, так і дослідникові подає нью-йоркський вчений Петро Содоль своїм двотомним довідником «Українська Повстанча Армія. 1943-49».⁵⁷ І хоча з його хронологічними рамками початку і кінця визвольної боротьби УПА історики неможливо погодитися, власне біографічні матеріали, які невтомний автор зібрав переважно в малодоступних організаційних, державних і приватних архівах та колекціях Європи й Америки, а також у літературі, є справжнім науковим подвигом.

Численні документальні свідчення містяться в багатотомному виданні «Літопис Української Повстанської Армії»,⁵⁸ анотованому хронологічному покажчику «Українська Повстанська Армія: Бойові дії УПА за 1943-1950 рр.»⁵⁹ збірниках дослідницьких, актових та мемуарних і документально-джерельних матеріалів Івана Біласа,⁶⁰ Володимира Косика,⁶¹ Ярослава Ляльки,⁶² Михайла Марунчака,⁶³ Євгена Місила,⁶⁴ групи львівських учених: Юрія Сливки, Івана Біласа, Володимира Голяка, Марії Ковальчук, Миколи Литвина, Ярослава Ляльки, Олександра Луцького, Петра Максимчука, Кіма Науменка, Івана Патера й Олександри Стасюк,⁶⁵ історика з Києва Володимира Сергійчука,⁶⁶ різних мартирологічних публікаціях⁶⁷ тощо.

Тривалий час збирає й упорядковує списки полеглих у боротьбі за незалежність на теренах теперішньої Івано-Франківської області, в тому числі й гуцульських

районах, Степан Гах, секретар Всеукраїнського братства ОУН-УПА Прикарпатського краю. Їх передають йому місцеві станиці цього комбатантського об'єднання та ентузіясти-краснознавці чи взагалі небайдужі особи. І хоча до завершення задуманої роботи ще дуже далеко, нагромаджені матеріали вже дають приблизне уявлення про масовість і героїзм гучулів у національно-визвольному русі ОУН і УПА. Звичайно, краще було б, якби в них фіксувалися хоч короткі життєписи кожного полеглого, як це робить автор названої нижче праці.

Лук'ян Вардзарук зі своїми співпрацівниками підготував п'ять томів для видання «Реабілітовані історією. Івано-Франківська область». Для цього опрацьовано понад 18 тисяч судових справ, що зберігаються в архіві Івано-Франківського обласного управління СБУ. На їх основі складено понад 20 тисяч біографічних довідок про тих учасників національно-визвольного руху, які були засуджені російсько-більшовицьким режимом, а відтак реабілітовані вже після проголошення незалежності України. Між ними є й ті з цієї категорії репресованих, які повмирили в тюрмах і таборах. Автори продумано складали життєписи таких людей. І принаймні один з них варто навести тут як приклад:

Андрієшин Петро Іванович, 1912 р. н., с. Рунгури Коломийського району, українець, освіта початкова. Проживав нелегально. Заарештований 25.01.1947. Звинувачення: воляк УПА (сотня Спартана), псевдо – Ящур. Військовим трибуналом військ МВС Івано-Франківської області 25.06.1947 засуджений на 15 років позбавлення волі та 5 років позбавлення в правах. Загинув 03.02.1951 в ув'язненні, місце поховання невідоме. Реабілітований 26.03.1992. 8023 П.

Останнє число – номер слідчої справи. На жаль, працівники СБУ й тут не дозволили авторам використати такі ж матеріали нереабілітованих, тобто найбільш заслужених борців за волю України, а саме цих є набагато більше. Отже, з вини владних посткомуністичних структур громадськості подається далі тільки дуже обмежена інформація, навіть не півправа, що є грубим порушенням Конституції України й шанованих у демократичних державах Європи і світу прав людини.

Характерно, однак, що найбільше репресованих, які згадуються в названому вище п'ятитомнику, який очікує на вихід у світ, було, власне, з гуцульських районів Івано-Франківщини, особливо ж з Коломийського та Косівського.

Неоцінним скарбом для наукової праці пропонованого типу є документальні матеріали та література націоналістичного підпілля й УПА. На жаль, цих джерел збереглося порівняно мало. До того ж, важлива частина з них опинилася в такій особі, яка і сама їх не опрацьовує, і не дозволяє зробити того іншим.⁶⁸ Лише мізерні окрушини з них потрапили до Музею визвольних змагань Прикарпатського краю в Івано-Франківську.

Деякі відомості почерпнуто в архівах Києва, Львова, Івано-Франківська, Львівському історичному музеї, фондах Музею історії визвольної боротьби Надвірнянщини, на постійно діючій виставці Косівської філії «Просвіти», особистих колекціях Василя Кука, Петра Арсенича, Петра Шевчука, Василя Піпаша-Косівського та інших.

Дуже цінну інформацію зібрано під час багатьох експедиційних виїздів у міста і села Гуцульщини від учасників повстанського руху, дітей та онуків полеглих, їхніх друзів і знайомих, політ'в'язнів і репресованих. Саме цей матеріал уможливив

внесення численних доповнень і уточнень до скупих свідчень документальних джерел і літератури.

Очевидно, названі далеко не всі джерела, але вони вже дають можливість не тільки конкретно уявити собі базу, на основі якої підготовлено пропоновану працю, але й зорієнтуватися, де шукати обширнішу інформацію про визвольну боротьбу гуцулів у 1940-1960 роках, а при потребі й істотно поглибити свої дотичні знання кожній зацікавленій людині.

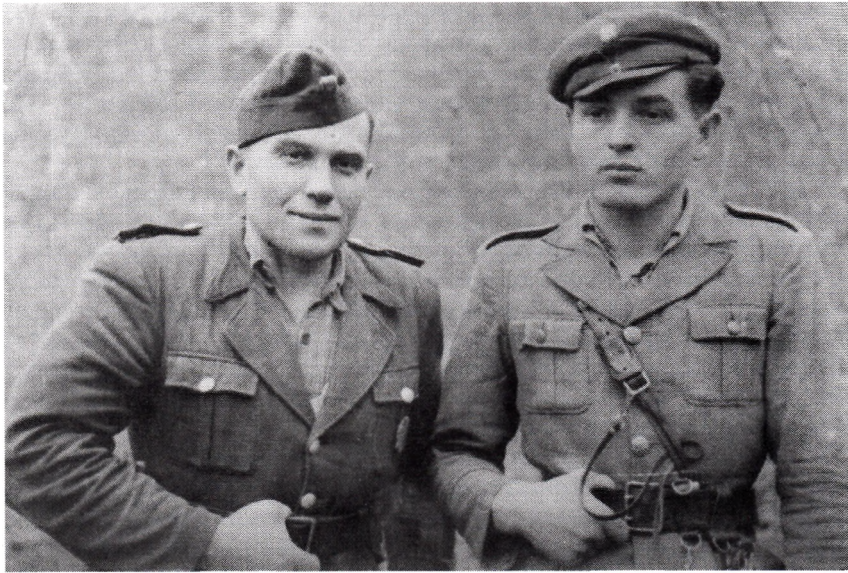
Цілком очевидним є й те, що глибоко і різнобічно зрозуміти всю національно-визвольну боротьбу ОУН і УПА в Україні загалом і на Гуцульщині зокрема, буде важко (або й навіть неможливо) без серйозного ознайомлення з теоретичною спадщиною головного лідера руху, його довголітнього керманчика й організатора, ідеолога і теоретика Степана Бандери. Значна частина його творчої спадщини зібрана в книзі «Перспективи української революції»,⁶⁹ яка до 90-річчя автора два рази перевидана в Україні. Ще донедавна теоретична спадщина найвидатнішого Провідника ОУН була важкодоступною для місцевих краєзнавців, і тому майже зовсім не використовувалася ними в публікаціях про повстанську і підпільну боротьбу ОУН та УПА на Гуцульщині. Однак матеріяли про нього самого доволі часто друкувалися тут у періодичних і навіть окремих книжкових виданнях.⁷⁰ У Старому Угринові Калуського району створено меморіальний музей і встановлено пам'ятник Степанові Бандері, його іменем названо вулиці в містах і містечках краю. Героїчне життя і неперевершену організаційну діяльність Степана Бандери та його сподвижників гуцулів, як і інші українці, оспівують у своїй пісенній та оповідній творчості.

Істотно посприяли авторові цього нарису в зібранні деяких архівних та опублікованих матеріялів у малотиражних місцевих, переважно періодичних виданнях Петро Арсенич, Лук'ян Вардзарук, Федір Володимирський, Степан Гах, Олександр Зварчук, Михайло Зеленчук, Степан Каспрук, Дарія Кошак, Василь Піпаш-Косівський, Петро Шевчук та інші.

Цілком очевидно, що в цьому коротенькому вступі згадано аж ніяк не всі джерела, на основі яких підготовлений нарис, але й назване переконливо показує, наскільки важливою і потрібною є тема повстанського руху ОУН і УПА на Гуцульщині, і як багато людей намагається внести у її вивчення і свою посильну частку творчої праці.

1. Передумови і підготовка нового етапу визвольного руху

Масовий повстанський і партизанський національно-визвольний рух на Гуцульщині цілеспрямовано підготувала ОУН. Її мережа в усьому регіоні діяла вже в 1930-1941 роках, але найкраще її структури були розбудовані й мали підготовлені кадри активних членів і симпатиків у галицькій частині краю. За їхнім прикладом і участю швидко зростала чисельність ОУН також на Буковині та Закарпатті,⁷¹ особливо в 1938-1939 та наступних найближчих роках. Ці краї були пов'язані вже в 1920 роках з діяльністю УВО. На Буковині місцеві націоналісти в 1932 році створили групу «Месники України», яка фактично стала ОУН Українських Південно-Західних земель. У 1934 році Орест Зибачинський став Крайовим Провідником ОУН Буковини, Бессарабії і Мармарошини.⁷² На Закарпатті, окрім співпраці з буковинцями че-

Петро Мельник-«Хмара», «Хмара-1», командир 21 Тактичного Відтинку УПА «Гуцульщина», керівник рейду 1949 року по українських землях, поневолених Румунією.

рез Мармарошину, яка фактично є його частиною, значно ефективнішою була взаємодія з УВО та ОУН у Галичині. Тут послідовно розгортали роботу Августин Волошин та його однодумці й прихильники. Гуцули цих теренів взяли найактивнішу участь у творенні Карпатської України як незалежної держави і виявили такий героїзм під час її захисту від навали угорсько-польських загарбників у березні 1939 року, що цим викликали визнання і захоплення в багатьох країнах світу.⁷³

З-поміж найактивніших гуцулів-самостійників Закарпаття не можна не згадати хоча б славетні родини Климпушів, Клочураків і Бандусяків з села Ясіня в Рахівському районі,⁷⁴ Арсеничів у Нижньому Березові Косівського району на Івано-Франківщині,⁷⁵ Негричів з Вижнього Березова того ж району⁷⁶ та сотні й навіть тисячі інших подібних сімей і династій українських героїв-самостійників. Важливу інформацію, на жаль, переважно дуже фрагментарну, про їхніх буковинських і галицьких однодумців розсипано в таких фундаментальних виданнях, як «Альманах Станиславської землі», «Коломия й Коломийщина», «Історія Гуцульщини» Миколи Домашевського, сотнях публікацій у газетах Верховинського, Вижницького, Коломийського, Косівського, Надвірнянського, Рахівського, Снятинського та інших районів регіону, міст Івано-Франківська, Львова, Ужгорода і Чернівців тощо.

Яскраві сторінки історії участі гуцулів у національно-визвольних змаганнях 1914-1920 років сприяли швидкому поширенню мережі ОУН у всіх частинах краю. Практично відразу після створення Української Військової Організації (УВО) в 1920 році найактивніші гуцули вступають до неї.⁷⁷ Коли ж у 1929 році виникла ОУН, її осередки досить швидко формуються в усьому регіоні. Ця Організація вда-

ло поєднувала збройні виступи з політично-масовою роботою, особливу увагу звертаючи на молодь, що в недалекому майбутньому й перетворило її на найвпливовішу політичну силу. Як і скрізь у Галичині та сусідніх з нею частинах України, на Гуцульщині ОУН уміло використовувала легальні громадські товариства: «Прогресу», «Союз Українок», «Пласт», «Сокіл», «Луг», «Сільський Господар» й успішно спрямовувала їхню патріотичну діяльність у необхідне русло.

У їхніх лавах більшість мешканців краю ставала не тільки переконаними самостійниками і соборниками, але й вояками, готовими виступити зі зброєю в руках за реалізацію великої ідеї незалежності, а якщо виникне потреба – то й без вагань загинути за неї. Особливо активною була молодь. Цьому потужному зростанню діяльного патріотизму на базі місцевих гуцульських традицій дуже сприяли аналогічні процеси в сусідів-бойків і подолян. Важливо, що всі ці три етнічні групи поголовно і без найменших сумнівів почували себе перш за все українцями, а певна гуцульська, бойківська чи подільська специфіка в цій ділянці суспільного життя мала менше, ніж другорядне значення.

Нездоланне прагнення до волі прискорювала і посилювала етноцидно-асиміляційна й економічно-грабіжницька політика польських, російських, румунських, чеських, німецьких та угорських окупантів.⁷⁸ У карпатських та підгірських селах і містечках вона була особливо свавільною і нестерпною.⁷⁹ Ще брутальніше поводитися на окупованих українських землях Буковини румунські наїзники, а в Закарпатті – угорські. Та всі ці злочини в тисячі разів перевершили своєю масовістю і нечуваною жорстокістю російсько-большевицькі загарбники.

І волелюбні сини Карпат не мирилися з цим. Як приклад варто згадати непоодинокі випадки роззброювання українськими націоналістами відділів польської армії у вересні 1939 року, що відбувалися і на теренах Гуцульщини, і в сусідній Бойківщині.⁸⁰ А в Жаб'єму, окрім того, місцева група ОУН на деякий час навіть владу взяла у свої руки.⁸¹ Відтак, після встановлення окупаційного російсько-большевицького режиму, вона перейшла в підпілля і продовжувала боротьбу.⁸²

Гуцули, як і всі автохтони західноукраїнських земель, та й не лише їх, дедали більше переконувалися, що тільки ОУН здатна належним чином організувати і вести боротьбу проти завойовників. Її авторитет і вплив на громадсько-політичну думку особливо зріс після 10 лютого 1940 року, коли Провід очолив Степан Бандера.⁸³ У галицькій частині Гуцульщини структури ОУН у 1940-1941 роках наполегливо розбудовував обласний Провідник Станіславівщини Олександр Луцький, від 22 серпня 1944 року – командир УПА-Захід-Карпати («Беркут», «Богун», «Клименко», «Андрієнко», «Чорний», «Марко», «Дем'ян», «Богдан»).⁸⁴ Влітку 1941 року націоналістів цього краю очолив Роман Малащук, а його заступником став Володимир Дейчаківський.⁸⁵ Обласним референтом Служби Безпеки ОУН працював Василь Бандера.⁸⁶

До початку німецько-російської війни організаційні осередки були вже настільки потужними, що після втечі большевиків стали практично повними господарями мало не всіх населених пунктів краю і навіть такого міста, як Коломия, створили тут понад півтисячний військовий відділ і звели бій проти угорських наїзників,⁸⁷ сприйнявши їх за большевиків. Подібна ситуація, правда, без збройних сутичок, була і в інших населених пунктах Гуцульщини. Піднесення, хоч і дещо менше, панувало і в

її закарпатській частині, де ще свіжими були рани кривавого придушення угорцями республіки Августина Волошина. Дико знущалися над українськими патріотами, особливо членами ОУН, і румуни на Буковині, силкуючись зупинити, чи принаймні послабити, прагнення автохтонів до національної незалежності.

Болючих втрат зазнала Організація в 1939-1941 роках на всіх землях Західної України загалом і Гуцульщини зокрема. За рішенням Проводу найактивніших членів ОУН, які були відомими, зобов'язувалося перейти за межі ССРСР. Всі інші залишалися, перебудовували організаційну роботу відповідно до нових умов і вели боротьбу проти етнічної політики московських завойовників. ОУН була одинокою політичною силою, яка не тільки не підкорилася наказові окупантів про саморозпуск усіх партій і організацій, але й розгорнула широку підготовку протибольшевицького повстання.⁸⁸ Така ж робота велася й на Гуцульщині. В 1940 році для її посилення на Закарпаття спеціально виїжджав відомий організаційний і військовий діяч ОУН, а після смерті генерала Романа Шухевича – Головнокомандувач УПА Василь Кук і зупинився, зокрема, в селі Ясинях на Рахівщині в Бандуськів.⁸⁹

Багато гуцулів стали жертвами російсько-большевицького терору напередодні й у перші тижні війни 1941-1945 років. У лютому 1941 року НКВД заарештував, а відтак розстріляв 11 юнаків з села Старі Кути, чотирьох з с. Тюдова.⁹⁰ Дуже важко, зрештою й неможливо, знайти таке село на Гуцульщині, яке б уже тоді не зазнало репресій і терору. Лише в Коломийщині наприкінці 1939 і на початку 1940 років НКВД заарештував понад 2 тисячі українських патріотів.⁹¹

Жахливі сліди залишили росіяни й у Надвірній. Один з очевидців згадує:

При кінці липня сталася подія, що до глибини душі потрясла громадянством Надвірнянщини та сусідніх повітів. У суботу, 26 липня 1941 р., косарі, що косили траву в «лазі» [сіножать з кущами та рідкими деревами], на полудне від міста під ліском «Буковинка», зачепили косою кобінг, що виставив із землі. Виявилось, що це була збірна могила, де було похоронено більше людей та тільки тоненькою верстовою землі присипаних [...] Розкрито могили і найдено в кожній з них до 20 трупів, понакиданих на себе без порядку, плаваючих до половини ями в крові, в кілька верств. Одягнені в гуцульські кожухи, міські вбрання, були також священики. З лиця не довелося нікого ідентифікувати, бо лиця були розторощені якимсь твердим знаряддям, носи поламани, руки чисто поламани та пов'язані колючим дротом поза плечі. У декого повідрізувані пальці й інші частини тіла. Деякі мусіли бути закопані ще живими, бо мали нігті уг'яті в тіло, поприкусані губи тощо. Багато з поламаними ребрами й ногами.⁹²

Всього там ексгумовано і перепоховано 82 трупи. Та виявилось, що то не одиноким місцем з жертвами російського «месіянізму». «При копанні братської могили пригадав собі один хлопець,⁹³ що він бачив на пасовиську над Бистрицею від сторони села Молодькова, як большевики копали там ями ввечері [...] Найдено там ще коло 30 трупів, і їх поховано побіч тих перших».⁹⁴

Певнені у своїй всездозволеності й безкарності, російські наїзники разом з різного роду безбачками-вислужниками катували і страчували навіть тих гуцулів і бойків із Закарпаття, які повірили їхній пропаганді, залишали родинні оселі й у 1939-1941 роках переходили угорсько-совєтський кордон, щоб потрапити до «соціалістичного раю». Про одне з великих поховань таких жертв розповідає археолог, доктор історичних наук, професор Лариса Крушельницька:

Підвідділ УПА з Гуцульщини.

Між Надвірною і Делятином є село Лосєва. Як їхати з Надвірної, то зліва є ліс, який називають Дубиною. І там така жінка приходила старша, то ще був Советський Союз, здається, у 1984 році. Вона розказувала, а потім уже й інші мені оповідали, що коли ще Закарпаття було мадярське, після Карпатської України, а большевики зайняли Галичину, ходили там попід кордон советські військові пограничники з такими голосниками і кричали: «Тут вільна Україна. Переходить до нас!».

І ті нещасні селяни, жінки, діти, старі, з синьо-жовтими прапорами, переходили. Мадяри не дуже звертали на то увагу. То був десь 1940 рік, початок. Їх забрали й повели. І там, у тому лісі, їх побили. При тому та жінка казала, що їх навіть не лише стріляли, а товкли прикладами гвинтівок і якимись дрючками чи довбешками по головах, кололи багнетами.⁹⁵

Перелік подібних злочинів, що творили окупанти на Гуцульщині, дуже великий. Мабуть, ніхто вже точно не підрахує, скільки людей закатовано в Дем'яновому Лазі біля Івано-Франківська, у тюрмах Коломиї, Снятина, Чернівців, Ужгорода, Львова, Києва. Стрия, Москви, Ленінграду, у в'язницях і таборах Сибіру, Далекого Сходу, Середньої Азії... Подібне робили й німецькі, румунські, чеські, угорські та польські коляборанти Гітлера і Сталіна. Однак, нікому з них, навіть разом узятим, не вдалося перевершити російських шовіністів. Цей висновок стоється також і Гуцульщині.

У зв'язку з цим може скластися враження, що самовіддана боротьба ОУН була лише відповіддю на цей масовий терор. Насправді ж головною метою ОУН, усього її активу та мільйонів прихильників і однодумців був рух за визволення всіх українських земель і об'єднання їх в одній самостійній державі. Таке ж право ця Організація визнавала й за іншими націями. Світоглядowo український націоналізм був настільки вдалим поєднанням традиційної духовності з політичними потребами доби, що сприймався всіма верствами суспільства за власну систему поглядів і переконань надзвичайно глибоко і безсумнівно. Його визнавці й послідовники були настільки переконаними борцями за державність України, що воліли загинути за ці ідеали. Прикро, що сучасні вчені й політики, навіть ті, які намагаються ніби об'єктивно досліджувати націоналістичний рух, ніяк не можуть того належно усвідомити і саме через це допускаються принципових історичних помилок.

У більшості сіл і міст Гуцульщини з небувалим піднесенням люди зустріли й старалися без вагань реалізувати Акт 30 червня 1941 року про відновлення Української держави, проголошений у Львові.⁹⁶ Всюди встановлювалися місцеві органи влади, формувалися відповідні силові структури. Переконливим прикладом можуть послужити події, пов'язані з цим, у місті Коломиї. Відомий учасник націоналістичного визвольного руху Мирослав Харкевич розповідає:

Організація повела надзвичайно енергійну акцію, щоб це свято відбулося якнаймогутніше і щоб показати мадярам і всяким німецьким «обсерваторам» потенційну силу української стихії. На цю неділю зійшлися до Коломиї непроглядні маси українського народу. При цій нагоді було видно, як талановитий український народ, без ніяких матеріальних засобів, умів дослісно за одну ніч у дуже оригінальний спосіб показати свою силу [...] Тими самими вулицями, якими колись, і то не так давно, дефілювали чужі армії окупантів, маршували струнко, окрилені вірою й любов'ю до своєї Української Батьківщини сини й доньки покутської землі. Наче безконечні рівні ряди радісного українського народу не то йшли, а бисто плвли, мов могутня весняна повінь синього Пру-

ту. Одні маршували в білих кожухах, інші в чорних сердаках, а ще інші у вибиваних киптарях. Одні села мали чорні капелюхи з дубовими листками, інші смушеві шапки з червоними квітами, ще інші солом'яні брилі, а деякі маршували з відкритими головами.

Це плывло українське море, що не знає границь ні перешкод. В очах світілося завзяття й безмежна любов до своєї землі, готовність за неї боротися і вмирати. Степан вів своїх підпільників, що йшли перші. Тут маршували літні старші газди і, наче дітваки, усі зі зброєю, якої вживали в підпільній боротьбі та ще так недавно випробовували її на підколомийських полях [...]

Чужинці, що жили в українських містах, ніколи ще не бачили такої української сили, перший раз почулися зайдами.⁹⁷

Цікаво, що вістку про Акт 30 червня 1941 року у Львові Коломийський Провід ОУН одержав уперше, а сталося це того самого дня, ввечері, від зв'язкового з гуцульського села Ясині на Закарпатті.⁹⁸ А там члени ОУН про це дізналися з львівської радіопередачі, й не лише самі належно зреагували, але й повідомили про визначну історичну подію сусідів.⁹⁹ Ще в 1980 роках буковинські гуцули в Путилі та Сергіях розповідали авторові цього нарису, що й у них майже всі, в тому числі й школярі підліткового віку, знали про це і звичайно намагалися відповідним чином діяти, незважаючи на переслідування румунів.

Запаморочені першими успіхами на фронтах проти СРСР гітлерівці, як відомо, заборонили продовжувати процес українського державотворення, а його лідерів Степана Бандеру, Ярослава Стецька, Степана Ленкавського та інших кинули до в'язниць. Мало того, українські землі вони поділили між Німеччиною, Румунією та Угорщиною. Перша і найбільша частина додатково була розчленована: Галичина прилучена до Польщі й включена до так званого Генерал-Губернаторства, а Волинь, Правобережна і Лівобережна Наддніпрянщина, Донеччина та Слобожанщина tworили Райхскомісаріят Україна; південно-східні землі разом з Бессарабією і Буковиною – «Трансністрією» були передані Румунії, а Закарпаття далі залишалося під пануванням Угорщини. У цій ситуації Степан Бандера не тільки рішуче відмовився відкликати Акт про відновлення державної незалежності й проголосити розпуск ОУН, але й принципово заперестував проти поділу України, надіславши відповідного листа Адольфові Гітлеру.¹⁰⁰

Німецько-нацистський різновид соціалізму і в теорії, і на практиці виявився дуже близьким до російсько-большевицького, особливо в ставленні до поневолених народів. Як один, так і другий намагалися якнайшоріше духовно і фізично винищити інші народи. Гітлерівці та їх колаборанти добре розуміли, яку небезпеку для їхнього панування в Україні становлять ОУН і мільйони її прихильників. Починаються масові арешти й ув'язнення націоналістів у тюрмах і концетраційних таборах, багатьох прилюдно страчували.¹⁰¹ Лише в середині вересня 1941 року фашисти кинули у свої каземати від 1500 до 1700 провідних працівників ОУН Степана Бандери.¹⁰² Такі репресії німці та їхні найманці продовжували й у наступні роки, в тому числі й проти Похідних груп ОУН.¹⁰³ Окупаційний терор лютував і на Гуцульщині, яка в перші тижні війни опинилася в зоні дій угорських військ. Очевидець Т. Мосора розповідає: «Як тільки переступили Карпати, мадярські війська почали грабувати і без причини вбивати мирне населення, яке вже тоді голодувало, бо на тій землі родить лише бараболя, а люди удержуються з заробітків на тартаках та

бутинах [вируб лісу]». ¹⁰⁴ Окрім природних труднощів, треба мати на увазі й те, що більшовики в 1940-1941 роках стягнули з населення дуже високі продовольчі податки, так звані держпоставки. Потім німці, які встановили свою владу і тут, разом із союзниками повторили те саме. Таким чином у другій половині 1941 і 1942 році гірські райони Гуцульщини та Бойківщини були охоплені свідомо організованим масовим голодом. Один окупант користувався досвідом іншого. У багатьох селах десятки людей вмирали через те важкою мученицькою смертю. ¹⁰⁵

Економічне пограбування супроводжувалося жорстоким політичним терором. У жовтні 1941 року був арештований Гестапо ідеологічний референт Надвірнянського повітового Проводу ОУН Микола Гринішак і так скатований, що через кілька років помер. ¹⁰⁶ Сучасник тих подій Микола Ільницький згадує:

Одного ранку на світанку німецьке Гестапо зробило наїзд і облаву на Березови і Слободу Рунгурську. Зігнавши арештованих людей до Слободи, звідти погнали їх на піхоту до Печеніжина і там посадили в тягарові автобуси й відправили до в'язниці в Коломиї. Того ж дня, 29 серпня 1943 року, заарештували в тих селах 33 осіб, у Слободі Рунгурській – 18 осіб, з Березова Середнього – 6, з Березова Вижного – 5, а з Бані-Березова – 4 особи. З того числа 24 особи вислали на примусові роботи до Німеччини, 10 осіб до концтаборів і 4 особи розстріляли в Коломиї. ¹⁰⁷

15 вересня 1941 року Гестапо з допомогою фольксдойчів, як уже згадувалося вище, провело масові арешти націоналістів. Схоплений був разом з вагітною дружиною Марією і Василь Бандера, рідний брат Провідника ОУН. На той час, як свідчить Григорій Пришляк, він очолював референтуру Служби Безпеки ОУН Станіславщини. ¹⁰⁸ Переніс важкі допити і 20 липня 1942 року потрапив до німецького концтабору в Освенцімі (Авшвіці). Уже наступного дня польські коляборанти гітлерівських нацистів посадились його закатували. ¹⁰⁹ Там же вони замучили і його брата Олександра Бандеру. ¹¹⁰

Два рази (1943 і 1944) був в'язнем німецької тюрми у Львові обласний Провідник ОУН Станіславщини в 1940-1941 роках Олександр Луцький, ¹¹¹ якому випало стати організатором і командиром Української Народної Самооборони в Галичині, а відтак і першим Крайовим Командиром УПА-Захід (1943-1944). ¹¹²

За діяльність в ОУН і зв'язки з нею в 1943 році розстріляні надвірнянці Володимир Хроменко, Степан Шпак, Іван Гречківський, Мирослав Штуняк, Василь Бобрецький, Михайло Андрійович, Василь Йосипенко, Володимир Дунець, Степан Костик, Юрій Йосипенко, Омеляна Шкрум. На Гуцульщині допомагали гітлерівцям вести боротьбу проти ОУН і взагалі українських патріотів польські коляборанти з організації «Szarna młotła» та російські власівці. ¹¹³ Характерно, що поляк Г. Анджеєвич видавав українських патріотів і німцям, і російським партизанам-ковпаківцям. ¹¹⁴ І це не випадково, бо як німці, так і росіяни з поляками вели боротьбу проти ОУН та її збройних сил, що була фактично війною на знищення українського народу.

Гітлерівський терор тривав на Гуцульщині до кінця німецької окупації краю. За участь у діяльності ОУН 30 жовтня 1943 року нацисти засудили до смертної кари надлісничого Євгена Полотнюка з Микуличина, що в Надвірнянському районі, чоловіка відомої української письменниці Ірини Вільде. Смертний вирок цьому націоналістові та його друзям Степанові Бучку, Пантелеймонові Гайді, Степанові

Дем'янчуку, Володимирові Кіці, Миколі Костикові, Іванові Левицькому, Юрієві Лучку, Василеві Наливайку та Іванові Німчуку був підступно замінений довічним ув'язненням, але з умовою, що протягом трьох місяців на теренах краю не загине жоден німець. 26 листопада того ж року в Майдані було вбито гітлерівського підстаршину. І гітлерівці використовують це як привід для розправи з бандерівцями. 28 листопада 1943 року всіх названих вище патріотів вивели із станиславівської в'язниці тільки в нижній білизні, вкинули у відкриту вантажівку і при двадцятиградусному морозі повезли до Ворохти, що за 95 кілометрів. Там їх усіх того ж дня розстріляли і закопали у важкодоступному місці Лазорі, між Ворохтою і Татаровим. 17 жовтня 1993 року їх ексгумовано, з належними почесними перевезено до Надвірної і перепоховано у братській могилі.¹¹⁵

Подібне діялося й у багатьох інших населених пунктах. У жовтні 1943 року на очах батьків у Коломії гестапівці розстріляли 16 молодих хлопців, віком 16-17 років.¹¹⁶ Цілий тиждень, від 1 до 6 травня 1944 року, у відповідь на провокацію большевицьких партизанів С. Ковпака угорські солдати палили село Рунгури. Згоріло близько 790 будівель, у тому числі церква і школа. Хто з мешканців не встиг заховатися в лісі чи десь у пивниці – розстрілювали. Так загинуло не менше 110 осіб.¹¹⁷

На Закарпатті ці ж союзники Німеччини також постійно тероризували українців. На початку 1942 року угорській військовій контррозвідці вдалося розкрити розгалужену молодіжну націоналістичну організацію, до якої належали, звичайно, й гупули, а Дмитро Бандусяк з Ясині був одним з її керівників. Тривалий час ув'язнених допитували і катували у палаці Ковнера в Мукачеві. У тому ж місті 16 і 17 липня відбувся судовий процес. До відповідальності притягнуто 98 підсудних. Дмитро Бандусяк був засуджений на 12 років позбавлення волі.¹¹⁸ Його брат Юрій одержав 5 років ув'язнення.¹¹⁹ «Іменем Угорської священної корони» суд звинувачував українських патріотів за те, що вони

проводили збори і зустрічі, на яких велася військова і революційна підготовка з метою відірвати Закарпаття революційним шляхом і скоювання диверсійних актів, тобто в інтересі виконання цього організували т. зв. партизанські групи, збирали зброю, амуніцію, ручні гранати і накопичували їх, вносили членські внески, тобто в інтересі руху збирали гроші, тим самим у війні, що проходить, угорській і союзній арміям навмисно шкодили, навмисно допомагали ворогові й тим самим були небезпечними для ведення війни.¹²⁰

Не менш жорстоко переслідували націоналістів та їх прихильників і румунські окупанти на Буковині. Гітлерівці та їхні союзники масово винищували українців у всіх регіонах. Історик українського націоналістичного і повстанського руху Петро Мірчук мав усі підстави для висновку:

В фізичному винищуванні українського населення німці не обмежуються тільки до членів революційної ОУН, ні навіть до активних самостійників. Визнаючи українські землі теренами «дикого Сходу», якими західний світ мало, а то і зовсім не цікавиться, німці починають стосувати проти українського населення зі ще більшою жорстокістю і в ще більших розмірах, як у Франції, Чехії, Югославії чи Польщі, масовий терор. Для залякання всього населення Гестапо арештує по всіх містах чільніших громадян як закладників і їх прилюдно вішає в відплату за будь-який спротив населення німецьким грабіжникам. А каральні відділи СС-ів руйнують цілі села, вимордовують безпощадно теж жінок, старців і дітей.¹²¹

Практично допомагали їм у цьому й російські партизани, провокативно вбиваючи окремих гітлерівців в українських селах і містах, щоб у такий спосіб викликати репресії окупантів. Вдавалися до подібних кроків і поляки. Як одні, так і другі, до того ж далеко не поодинокі, влаштовувалися на роботу в німецькому репресивному апараті, щоб за його допомогою знищувати українських патріотів. Гітлерівці це дуже добре знали, усвідомлювали і, певна річ, використовували у своїх цілях.¹²² Те саме відбувалося також на тих теренах Гуцульщини, які захопили румуни та угорці.

У всіх частинах Гуцульщини ОУН цілеспрямовано й послідовно готувалася сама і старалася залучити якомога більшу кількість співвітчизників до вирішального виступу за створення Української Самостійної Соборної Держави. Рішучості й активності цьому рухові надавала масова участь у ньому патріотичної молоді.

Дуже позитивно позначилися на цьому структурні зміни в ОУН, які вчасно здійснив Революційний Провід Організації. Історик Лев Шанковський, покликаючись на організаційний звіт Обласного Проводу ОУН Станиславівщини з 1 квітня 1944 року, повідомляє:

Підпільна область була новим звеном у структурі ОУН, невідомим у передвоєнній територіальній мережі ОУН. Її утворено в 1940 році, щоб достосувати територіальну мережу ОУН до тих змін, що їх в адміністративно-територіальному поділі перевела московсько-більшевицька окупантська влада.

Реорганізація територіальної мережі ОУН на терені Станиславівщини мала той наслідок, що замість 2-х окружних і 10-х повітових проводів ОУН створено один обласний і 36 районних проводів. Реорганізація ця якоюсь мірою сприяла умасовленню ОУН, бо нові районні проводи мали значно більшу можливість проводити організаційну роботу навіть у віддалених селах, ніж це мали раніше повітові проводи, які діяли на значно більших обширах. У результаті стан ОУН під час першої московсько-більшевицької окупації значно збільшився. Коли перед війною на території Станиславівської й Коломийської округ (Долинщина й Калущина належали до Стрийської округи), отже, на терені 8 повітів нараховувало приблизно 1200 членів і симпатиків ОУН, то після реорганізації мережі на терені Станиславівської області в другій половині 1940 року було вже 796 станиць ОУН і в них 9600 членів і симпатиків ОУН.¹²³

Цілком очевидно, що такі заходи охоплювали й Гуцульщину. Паралельно з організаційною роботою націоналісти вели послідовну військову підготовку не лише своїх кадрів, але й усіх мешканців краю, які були прихильниками визволення України і фізично надавалися для збройної боротьби. Проводилися такі заходи майже в усіх селах регіону. З цього приводу той же Лев Шанковський пише:

Умасовлення ОУН під московсько-більшевицькою окупацією вимагало зміцнення її оборонності. Поскільки після польсько-німецької війни 1939 року в руках ОУН залишилося чимало зброї, то майже в кожному районі постала озброєна боївка ОУН. При обласному Проводі існувала міцна обласна збройна боївка. Слід також зазначити, що Станиславівщина була краще озброєна, ніж інші області також тому, що через неї йшла лінія зв'язку на Мадярщину. Начальником цієї лінії зв'язку був Володимир Дейчаківський, який помер на еміграції в Торонто.¹²⁴ Він був теж командиром Похідної групи ОУН, яка в липні 1941 року прибула з Мадярщини до Станиславова, коли ще в ньому господарили большевики.

Підпільна Станиславівська область проіснувала весь час гітлерівської окупації. Обласним Провідником до своєї загибелі 5 травня 1944 року був Роман Мокрій-«Байда»

(1920-1944), після нього обласним Провідником став Ярослав Мельник-«Роберт», що загинув 31 жовтня 1946 року. До призначення його обласним Провідником Ярослав Мельник-«Роберт» займав пост окружного Провідника в Коломиї.¹²⁵ Пости окружних провідників відновлено за німецької окупації; станиславівським окружним Провідником був Василь Дейчаківський-«Мирон» (1918-1944), який загинув від руки ворожого агента 7 квітня 1944 року [...]

Під час гітлерівської окупації проведено деякі зміни в структурі Станиславівської підпільної області. Внаслідок нового розмежування, проведеного Проводом ОУН, від Станиславівської до Тернопільської області відійшли 4 райони: Болшовецький, Букачовецький, Бурштинський і Рогатинський. Поменшена на Рогатинщину, Станиславщина мала вже тільки 12,5 тисяч квадратних кілометрів території і приблизно 806,6 тисячі українського населення. На цій території за гітлерівської окупації існували два відновлені окружні проводи в Коломиї і Станиславові, 32 районні проводи, до 150 підрайонних проводів і до 1500 станиць, в яких було вже 23 870 організованих членів ОУН і симпатиків, в тому числі 80% чоловіків і 20% жінок. Незалежно від них 1 березня 1944 року у військових відділах УНС, що були розташовані на терені Станиславівської області, перебувало до 4 000 бійців, що були тут відкомандировані з інших областей, щоб проходити вишкіл у карпатських військово-вишкільних таборах.¹²⁶

Подібні структури ОУН створила також у Закарпатській і Чернівецькій областях, до яких належали й частини Гуцульщини. Вони там не тільки реально функціонували, але й активно діяли, хоча й у дещо менших масштабах.

Пояснення

1. Бедрий А. Українські герої. – Київ, 1995. – 38 с.
2. Домашевський М. Історія Гуцульщини. Друге доповнене видання. – Чикаго-Львів, 1995. – Т. 1. – 501 с.
3. Льницький М. Спомини про села Березови // Коломия й Коломийщина: Збірник споминів і статей про недавнє минуле. – Філадельфія: Видання Комітету коломиян, 1988. – С. 565-579.
4. Codo E. M. Guerrillas tras la cortina de hierro. – Buenos Aires, 1966. – 419 с.
5. Лавришин З. Пісні УПА // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 1996; Львів: Спільне українсько-канадське підприємство «Літопис УПА», 1997. – 554 с.
6. Лебедь М. УПА: Українська Повстанська Армія, її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі Українського Народу за Українську Самостійну Соборну Державу: 1 частина. Німецька окупація України. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1993. – 207 с.
7. Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942-1952. – Мюнхен, 1953. – 319 с. [Перевидана в Україні: Львів, 1991]; його ж. Степан Бандера – символ революційної безкомпромісності. – Нью-Йорк-Торонто: Організація Оборони Чотирьох Свобід України, Ліга Визволення України, 1961. – 160 с.; його ж. Роман Шухевич (ген. Тарас Чупринка) – командир армії безсмертних. – Нью-Йорк-Торонто-Лондон: Т-во колишніх вояків УПА в ЗСА, Канаді й Європі, 1970. – 269 с. [У 1997 році перевидана англійською мовою з деякими доповненнями та уточненнями в Нью-Йорку під назвою Against the invaders: Taras Chuprynk-Roman Shukhevych, Commander-in-Chief of the UPA]; його ж. У німецьких млинах смерті: Спомини з побуту в німецьких тюрмах і концлагерях 1941-1945. – Нью-Йорк-Лондон: Український Союз Політичних В'язнів, 1957. – 236 с.; його ж. Революційний змаг за УССД: (Хто такі бандерівці, мельниківці, двійкарі). – Нью-Йорк-Торонто-Лондон: Союз Українських Політв'язнів, 1985. – Т. 1.

– 222 с.; 1987. – Т. 2. – 280 с.; його ж. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. – Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк: «Українське вид-во», 1968. – Том I. – 639 с.

8. Мудрик-Мечник С. За нашу незалежність: (Доповіді, статті, спогади і нариси). – Мюнхен: «Укр. вид-во», 1990. – 316 с.; його ж. Революційна ОУН під проводом С. Бандери. – Стрий: Т-во «УВІС», 1993. – 94 с.; його ж. Служба Безпеки Революційної ОУН у боротьбі з НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ. – Тернопіль, 1994; його ж. ОУН в Україні і за кордоном під проводом С. Бандери: (Причинки до історії, спогад). – Галицька Видавнича Спілка, 1997. – 142 с.

9. Стецько Я. Українська визвольна концепція: Твори. – Мюнхен: Видання Організації Українських Націоналістів, 1987. – 528 с.; 1991. – 467 с.; його ж. 30 червня 1941 р.: Проголошення відновлення Державности України. – Торонто, Онтаріо-Нью-Йорк-Лондон, 1967. – 463 с.

10. Хмель С. Ф. Українська партизанка: (З крайових матеріялів). – [Лондон:] Видання ЗЧ ОУН, 1959. – 274 с. [Перевидано в Україні: Львів: «Шлях Перемоги», 1993. – 128 с.].

11. Шанковський Л. Українська Повстанча Армія // Історія Українського Війська: Друге доповнене видання. – Вінніпег, Канада: Клуб приятелів української книжки, 1953. – с. 635-832; теж у кн.: Історія Українського війська. – Львів: вид-во «Світ», 1996. – С. 482-695; його ж. УПА та її підпільна література: (Спроба бібліографії українських підпільних видань в Україні за час від 1945-1950 [рр.]). – Філадельфія, 1952. – 19 с.; його ж. Бібліографія (Список джерел до історії УПА й збройного підпілля) // Історія Українського війська. Друге доповнене видання. – С. 822-832; його ж. Похідні групи ОУН: (Причинок до історії Похідних груп ОУН на Центральних і Східних землях України в 1941-1943 рр.). – Мюнхен: Вид-во «Український самостійник», 1958. – 368 с.; його ж. Тринадцять літ: (Дії УПА й збройного підпілля ОУН на терені Військової Округи ч. 4 «Говерля» в 1943-1956 рр.) // Альманах Станиславівської землі: Збірник матеріялів до історії Станиславова і Станиславівщини / Редактор-упорядник Богдан Кравців. – Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен, 1975. – С. 163-193.

12. Арсенич П. Березуни: Біографічні відомості про уродженців Нижнього Березова Косівського району. – Івано-Франківськ, 1994. – 32 с.; його ж. Участь гуцулів у національно-визвольних змаганнях ХХ с. // Гуцульщина: перспективи її соціально-економічного і духовного розвитку в незалежній Україні: Матеріяли наукової конференції Першого світового конгресу гуцулів в Івано-Франківську. 17-18 серпня 1993 р. – Івано-Франківськ, 1994. – С. 3-6; його ж. Нижній Березів: Члени ОУН-УПА, які загинули в боротьбі за Україну // За Незалежність, 1994, 18 червня; його ж. Родина Шухевичів. – Коломия: «Вік», 1995. – 120 с.; його ж. А ворогам не здавався: До 50-річчя героїчної смерті Миколи Арсенича-Березовського // Галичина, 1997, 1 лютого; його ж. Людина з легенди // Гуцульський край, 1997. – 25 січня; його ж. За Україну, за її волю: Сторінки діяльності УПА та збройного підпілля ОУН на Прикарпатті // Поліття, 1997. – Ч. 32, 33; теж у: Новий час, 1997. – 11 жовтня; його ж. Сторінки збройної боротьби УПА на Прикарпатті // Матеріяли наукової конференції «Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія (історія, уроки, сучасність)». – Стрий: ТОВ «УВІС», 1993. – С. 58-62; його ж. Безстрашний командир // Поліття, 1992. – червень. – № 23; див. також: Історик і громадсько-культурний діяч Петро Арсенич: Бібліографічний покажчик історико-краєзнавчих публікацій за 1959-1998 рр.: (До 40-ліття праці на ниві історичного краєзнавства та 65-річчя від дня народження). – Івано-Франківськ, 1999. – 55 с.; Дем'ян Г. Подвижник краєзнавства: (До 65-річчя Петра Арсенича) // Шлях Перемоги, 1999. – 17 березня.

13. Байляк В. Дівоча коса в зашморгу // Народна воля, 1992. – 21 липня; його ж. Пом'янім поіменно пнів'ян // Народна воля, 1992. – 9 жовтня; його ж. Дух святий зійшов на Гвізд // Народна воля, 1992. – 13 жовтня; його ж. Така слава про Осливи // Народна воля, 1992; його ж. Пом'янім поіменно // Народна воля, 1992; його ж. Майдан пам'ятає // Народна воля, 1992; його ж. У Цуциліві трембіти грають // Народна воля, 1992.

14. Басараб Р. Фенікси землі нашої // Політичний в'язень, 1996. – 2 серпня; його ж. Слава не поляже // Зона, 1994. – № 6. – С. 125-127.

15. Белейович І. Спогади Микуличинця // Шлях Перемоги, 1998. – 20 травня.
16. Близнюк В. Ми стали волі на сторожі: Бойова хроніка с. Старі Кути Косівського району Івано-Франківської області. – Вижниця, 1994. – 38 с.
17. Вार्дзарук Л. Нескорений // Тижневик Галичини, 1998. – 19 листопада; його ж. Пройдуть роки – наша кров не пропаде, або доля людей однієї світлини // Новий час, 1992. – 24-30 жовтня.
18. Василевський П. Мирослав із Березова Вижнього // Гуцульщина, 1995. – Ч. 40. – С. 16-20; його ж. УПА в битві за «Бандерівську столицю» – Космач // Тустань (Газета підприємств Дрогобиччини), 1995. – 11-16 січня; його ж. УПА в битві за Космач // Буковинське віче, 1995. – 21 січня.
19. За волю України: Символічні могили Січовим Стрільцям, воякам УГА та УПА на Коломийщині / Упорядкування і передмова М. Васильчука. – Івано-Франківськ: Облвидав «Галичина», 1991. – 31 с.
20. Вівчар Б. Впізнайте рідних і в молитві пом'яніть // Тижневик Галичини, 1999. – 26 серпня.
21. Вірлинів К. За Космач // Українська Повстанська Армія: Збірка документів за 1942-1950 рр. – Видання ЗЧ ОУН, 1957. – Част. перша. – С. 278-282.
22. Гандзюк Р. Надвірна: Історичний нарис від найдавніших часів до наших днів. – Івано-Франківськ: «Сіверсія», 1999. – 275 с.
23. Герба М. Репортаж з місця подій веде учениця 11 класу Зеленської СШ Надвірнянського району... // Політичний в'язень, 1997. – 22 жовтня.
24. Глодан Р. Борцям за волю України // Народна воля, 1992. – 9 жовтня.
25. Гречківська Х. Світлій пам'яті героїчної загибелі героїв визвольних змагань України – 45 років // Політичний в'язень, 1997. – 10 лютого.
26. Григораш Н. Курінний командир УПА майор «Прут» у спогаді // Політичний в'язень, 1997. – 6 січня; її ж. Пам'яті курінного командира «Довбуша» // Політичний в'язень, 1996. – 6 грудня.
27. Гридзук І. Його звали «Грім» // Народна воля, 1992. – 22 травня; його ж. Живими не здалися // Народна воля, 1992. – 26 червня; його ж. Дівоча честь // Народна воля, 1992; його ж. Присягнула Україні життям // Народна воля, 1992.
28. Гришук М. Список стрільців УПА, уродженців села Саджавки, які загинули в боях з окупантами... // Народна воля, 1992. – 2 жовтня.
29. Гуменюк В. У Карпатах віднайдено великий фотоархів УПА. Слава України // Шлях Перемоги, 1999. – 15, 22, 29 вересня; 6, 13, 20, 27 жовтня; 3, 10, 17, 24 листопада; 1, 8, 15 грудня; його ж [під псевдонімом – Василь Павлів]. Невідомий фотоархів УПА // Поступ 1999. – 14 серпня.
30. Дем'янюк П. Розповідь про славної пам'яті сотника «Мороза» // Агро, 1991. – 14 листопада.
31. Зеленчук М. Останні сальви: 50-річчя УПА. – Київ, 1992. – 35 с.; його ж. Епілог із спогадів // Політичний в'язень, 1996. – 2 серпня; його ж. Полковник «Грім» у мармурі // Політичний в'язень, 1996. – 19 червня.
32. Іваницький С. Ще раз про розстріл біля єврейської синагоги у Станіславі // Рани: Спецвипуск Галичини, 1997. – 16 серпня.
33. Каменяр А. Роберт-Ярослав Мельник: Обласний Провідник ОУН Станиславівщини // Альманах Станиславівської землі. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1985. – Т. II. – С. 303-305.
34. Климишин М. Станиславівський процес // Альманах Станиславівської землі. – Т. II. – С. 338-340.
35. Ковалюк М. І розіп'яли на в'язничних ґратах // Рани: Додаток Галичини, 1999. – 22 травня.

36. (Марта) Костюк-Процак С. Спогади про Крайового Провідника «Сталя» // Криця, 1996. – 27 січня; 3 лютого.
37. Кошак Д. Командир «Скуба» // Криця, 1995. – 16 вересня; її ж. Це було 50 років тому // Криця, 1995. – 16 вересня.
38. Маланюк В. Люди з легенди волі нашої: Згадка про курінного УПА «Довбуша» // Політичний в'язень, 1997. – 31 грудня.
39. За українське Закарпаття / Редактори-упорядники Василь Маркусь та Василь Худанчич. – Ужгород: «Гражда», 1994. – 198 с.
40. Марченко В. Раз – 15, два – 15!!! // Гуцульщина, 1996. – Ч. 43. – С. 18-24.
41. небесійчук М. Від Ільців до Воркути // Україна, 1993. – № 11. – С. 26-29.
42. Опарик Т. Слава Героям Старих Кут! // Гуцульщина, 1995. – Ч. 40. – С. 15-16.
43. Паєвський Ю. Вона загинула за самостійну Україну // Освітнянський вісник, 1995. – 12 вересня.
44. Пилип'юк В. Сотник УПА «Мороз» – Дмитро Негрич // Гуцульщина, 1993. – Ч. 30. – С. 27-30.
45. Піпаш-Косівський В. Андрій Гришак: поет, драматург // Гуцуліє, рідна земле: Літературна Рахівщина. Альманах / Упорядник та автор вступних статей Василь Піпаш-Косівський. – Ужгород, 1993. – С. 38-40; його ж. Ціною власного життя: 25 серпня Дмитрові Бандуську виповнилося 60 // Зоря Рахівщини, 1999. – 21 серпня; його ж. П'ятдесят років тому... // Карпатський голос, 16-22 жовтня; [його ж]. Вшанування пам'яті патріотки // Карпатський голос, 1999. – 12-18 червня.
46. Питлюк М. Йому було неповних сорок // Рани: Спецвипуск Галичини, 1997. – 27 вересня.
47. Пожоджук В. «Скуба» був нашим кумиром // Криця, 1995. – 18 жовтня; його ж. То наш Довбуш – наша слава! // Криця, 18 жовтня.
48. Рознюк Б. Бій за «Бандерівську столицю» // Вільний голос [Коломия], 1998. – 22 листопада.
49. Савчук М. Гуцульські героїчні пісні 30-50 років ХХ століття // Гуцульщина: перспективи її соціально-економічного і духовного розвитку в незалежній Україні. – Івано-Франківськ, 1994. – С. 93-96.
50. Самарів В. В бою під Рушіром // Галичина, 1995. – 30 серпня.
51. Томащук М. Карпати, Карпати... // Криця [Видання Косівської районної організації Конгресу Українських Націоналістів], 1996. – 13 липня; його ж. Березови в історії Гуцульщини. – Коломия: «Вік», 1997. – 246 с.; його ж, у співавторстві з Симчиєм С. і Перцовичем С. Березуни. – Коломия: «Вік», 1995. – 77 с.; його ж, у співавторстві з Перцовичем С. Березівська сотня УПА // Криця, 1995. – 14 листопада; 8 грудня.
52. Тугуруш В. Я Вас не забув // Гуцульщина, 1999. – Ч. 2 (57). – С. 33-35.
53. Угрин С. Спогади ветерана ОУН – бунчужного УПА // Зона, 1994. – № 6. – С. 128-144.
54. Федюк П. Рунгурська трагедія // Гуцульщина, 1996. – Ч. 44. – С. 12-17; 1997. – Ч. 47. – С. 23-25.
55. Шевчук П. Івано-Франківська область у лихоліття Другої світової війни // Політичний в'язень, 1996. – 4 жовтня.
56. Шекерик-Доників П. Гуцульщина в польському ярмі // Гуцульщина, 1997. – Ч. 47. – С. 26-28.
57. Содоля Петро. Українська Повстанча Армія. 1943-49: Довідник. – Нью-Йорк: «Пролог», 1994. – 199 с.; Довідник II, 1995. – 295 с.
58. Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 1989. – Т. 1. – 255 с.; 1987. – Т. 3. – 473 с.; 1982. – Т. 9. – 536 с.; 1989. – Т. 12. – 352 с.; 1990. – Т. 18. – 328 с.; 1992. – Т. 19. – 359 с.; 1996. – Т. 25. – 555 с.; Літопис УПА. Нова серія. – Київ-Торонто, 1995. – Т. 1. – 481 с.

59. Українська Повстанська Армія: Бойові дії УПА за 1943-1950 рр. – Видання ЗЧ ОУН, 1960. – Частина друга. – 455 с.

60. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. – Київ: «Либідь»-«Військо України», 1994. – Кн. 1. – 426 с.; кн. 2. – 685 с.

61. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993. – 659 с.; його ж. Україна в Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів. – Львів, 1997. – Т. 1. – 382 с.; його ж. Те ж саме, 1998. – Т. 2. – 383 с.

62. Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. – Львів: «Просвіта», 1993. – Т. 1. – 797 с.; Те ж саме. Львів: Галицька Видавнича Спілка, 1997. – Т. 2. – 663 с.

63. В боротьбі за Українську Державу: Есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни / Зредагував Михайло Г. Марунчак. – Вінніпег, Канада, 1990. – 1290 с. Репринтним способом перевидано в Україні: Львів: «Меморіал», 1992. – 1301 с.

64. Повстанські могили: Пропамятна книга впадших на Полі Слави воєнків Української Повстанської Армії – Захід VI Воєнної Округи «Сян», Тактичних Відтинків «Лемко», «Бастіон», «Данилів» (1944-1946). – Варшава-Торонто: Вид-во «Український Архів»-«Літопис УПА», 1995. – Т. 1. – 402 с.

65. Депортації: Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр.: Документи, матеріали, спогади у трьох томах. – Львів, 1996. – Т. 1: 1939-1945. – 751 с.; Те ж саме, 1998. – Т. 2: 1946-1947 рр. – 536 с.

66. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни: Нові документи і матеріали. – Київ: Вид-во художньої літератури «Дніпро», 1996. – 493 с.; його ж. Десять буремних літ: Західноукраїнські землі у 1944-1953 рр.: Нові документи і матеріали. – Київ: «Дніпро», 1998. – 941 с.; його ж. Наша кров – на своїй землі. – Київ, 1996. – 59 с.

67. Мартиролог загиблих на території Івано-Франківської (Станиславівської) області учасників ОУН-УПА // Галичина. Спецвипуски «Рани», 1992-1999 [Газета далі продовжує друкувати додатки та доповнення до цієї праці]; Дем'ян Г. Як підготувати повстанський мартиролог району. – Київ: Видання ОУН (Бандерівців), 1998. – 46 с.; його ж. Повстанський мартиролог // Сколівщина. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. – С. 301-725; його ж. Євген Полотнюк – «Ойген» // Шлях Перемоги, 1993. – 4 грудня.

68. Докладніше про це див.: Дем'ян Г. Як підготувати повстанський мартиролог району. – С. 8.

69. Бандера С. Перспективи української революції: Збірка творів за редакцією Данила Чайковського. Остання редакція й упорядкування до друку Степана Ленкавського. – Мюнхен: Видання Організації Українських Націоналістів, 1978. – 640 с.

Два рази повністю перевидана в Україні: репринтним способом. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1998, наклад – 4000 прим.; і за новим комп'ютерним набором, з незначним літературним редагуванням та деякими структурними змінами. – Київ: Інститут національного державознавства, 1998. – 622 с., наклад – 20 000 прим. Окремі твори неодноразово передруковувались у періодиці та виходили у світ спеціальними випусками.

70. Арсенич П., Федорів Т. Родина Бандерів. – Івано-Франківськ: Вид-во «Нова зоря», 1998. – 103 с.; Арсенич П., Олійник М. Революціонер і політик // За незалежність, 1998. – 17 січня; Федорів Т. З ім'ям Бандери до розквіту України // Політичний в'язень, 1998. – 25 лютого; його ж. Вшанування пам'яті Степана Бандери в рідному селі // Вісник музею Степана Бандери: Спецвипуск газети Дзвони Підгір'я, 1997. – грудень. – № 1; [його ж.] З вірою в Бога і Україну // Дзвони Підгір'я, 1998. – 8 серпня.

71. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. – С. 572; Ситник О. Діяльність ОУН С. Бандери в Закарпатті перед утворенням УПА // Визвольний Шлях, 1999. – Кн. 7 (616). – С. 784-786; Дем'ян Г. Закарпаття мало славетного Президента-патріота // Визвольний Шлях. – Кн. 7 (616). – С. 771-778; Мушинка М. Гірка йому судила-

ся доля // Гуцульщина, 1995. – Ч. 41. – С. 6-10; За українське Закарпаття / Редактори-упорядники Василь Маркусь та Василь Худанич. – Ужгород: «Гражда», 1994. – 202 с.

72. Жуковський А. Історія Буковини // Буковина: її минуле і сучасне. – Париж-Філадельфія-Детройт: Вид-во «Зелена Буковина», 1956. – С. 355-356.

73. Росоха С. Карпатська Січ (1938-1939) // Історія українського війська. 1917-1995 / Упорядкування, передмова Я. Дашкевича. – Львів: Вид-во «Світ», 1996. – С. 475-481; Дем'ян Г. Героїчна сторінка карпатської слави // Армія України, 1993. – 11 травня; Рубіш Ф. Голоси з-за колючого дроту. – Мукачево: Вид-во «Карпатська вежа», 1998. – С. 72-73; Григорчук С. Василь Гундяк // Історія Гуцульщини. Друге доповнене видання. – Чикаго-Львів, 1995. – Т. 1. – С. 385; Стерчо П. Карпато-Українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. Репринтне видання. – Львів: «За вільну Україну», 1994. – С. 40-41; Довгей В. Передмова до другого видання книги проф. Петра Стерча «Карпато-Українська держава» // Стерчо П. Названа праця. – С. XIX-XX; За українське Закарпаття. – С. 163-175.

74. Домашевський М. Названа праця. – С. 398-403; Стерчо П. Карпато-Українська держава. – С. 27, 31, 45, 46, 48, 50, 52, 55, 57, 58, 116, 118, 123, 134, 136, 217; Ситник О. Українська Повстанська Армія на Закарпатті [Комп'ютерний набір]. – Київ: Конгрес Українських Націоналістів, 1997. – С. 2 // Зберігається в особистому архіві Г. Дем'яна. Конверт «Закарпатські націоналісти».

75. Томашук М. Березови в історії Гуцульщини. – С. 111, 119, 148; Арсенич П. Вони боролись за волю України // Гуцульський край, 1992. – 23 червня; його ж. Їх було п'ятеро // Поліття, 1992. – червень. – № 23.

76. Томашук М., Симчич С., Перцович С. Березуни. – Коломия: «Вік», 1995. – С. 39-41.

77. Гандзюк Р. Названа праця. – С. 96-99.

78. Макар В. Береза Каргузька: (Спомини з 1934-35 рр.). – Торонто: Ліга Визволення України, 1956. – 203 с.; Білас І. Названа праця; Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СССР (1917-1941 рр.): Джерелознавче дослідження. – Київ, 1999. – 359 с.; Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. – С. 112-116, 146-154, 176-230, 247-262, 337-433, 450-461, 543-566; Крайківський О. Визволителі: Описи-спогади. – Дрогобич: «Відродження», 1998. – 815 с.; Russischer Kolonialismus in der Ukraine: Berichte und Dokumente. – Munchen: Ukrainischer Verlag, 1962. – 447 с.

79. Шекерик-Доніків П. Названа праця; Дем'ян Г. Повстанський мартиролог // Сколівщина. – С. 309, 311, 327, 558, 562, 623-624.

80. Дем'ян Г. Лько Ковальчук-«Нанашко» // Шлях Перемоги, 1995. – 11 лютого.

81. Білінчук М. Український фермент непокори // Зона, 1994. – № 8. – С. 214.

82. Там само.

83. Мірчук П. Революційний змаг за УССД: (Хто такі «бандерівці», «мельниківці», «двійкарі»). – Нью-Йорк-Торонто-Лондон: Союз українських політ'язнів, 1985. – Т. I. – С. 118-119, 148-149; Климишин М. В поході до волі: Спомини. – Детройт: Передрук Української Книгарні, 1987. – Т. I. – С. 305-334; Духий П. Степан Бандера – символ Нації: Ескізний нарис про життя і діяльність Провідника ОУН. – Львів: Галицька Видавнича Спілка, 1996. – Частина перша. – С. 114-115; 1997. – Частина друга. – С. 30-69; Кук В. (Юрко Леміш). Організаційна й політична діяльність Степана Бандери у 1939-1941 рр. // Шлях Перемоги, 1999. – 26 травня; 2 червня.

84. Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943-49: Довідник [перший]. – С. 99.

85. Климишин М. Євген Лозинський // Альманах Станиславської землі. – Т. II. – С. 301.

86. Там само; Пришляк Г. Щорічно громадою святкуємо цей День [машинодрук] // Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, Фонд 207, папка «Все для України: Степан Бандера та його родина в народних оповіданнях і переказах» [фонд перебуває в стадії формування].

87. Харкевич М. Сутичка з малярами // Коломия й Коломийщина. – С. 839-844.
88. Кук В. Степан Бандера (1909-1959). – Івано-Франківськ: «Літея-НВ», 1999. – С. 24-26; Дем'ян Г. Засуд 39 українських націоналістів // Визвольний шлях, 1998. – Кн. 6 (603). – С. 677-687; Комар Л. Процес 59-и. – Вид-во «Сучасність», 1990. – С. 34-40; Давид І. Нескорені: (Учасники процесу 59-и) // Львівський історичний музей: Наукові записки. – Львів, 1996. – Випуск V. – Частина 2. – С. 92-107.
89. Кук В. Ми завжди дбали про Закарпаття [текст магнітофонного запису доповіді] // Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, фонд 262, папка «Василь Кук». – С. 11-13.
90. Близнюк В. Ми стали волі на сторожі. – С. 4-5.
91. Васний В. Село Жукотин // Коломия й Коломийщина. – С. 633.
92. Соловей Д. Голгота України: Московсько-большевицький окупаційний терор в УРСР між Першою і Другою світовою війною. Репринтне видання. – Дрогобич: «Відродження», 1993. – Частина 1. – С. 275.
93. Це був мешканець села Стримби Андрій Пирин. Докладніше див.: Гандзюк Р. Названа праця. – С. 125.
94. Там само. – С. 276; Гандзюк Р. Названа праця. – С. 117-125.
95. Крушельницька Л. Товкли колами по головах і колоди штиками (текст магнітофонного запису) // Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, фонд 207, папка «Гуцульщина в повстанському русі 1940-1960 років».
96. Харкевич М. Проголошення відновлення державності і старшинська школа // Коломия й Коломийщина. – С. 844-850; Бедрій А. Українська Держава, створена Актом 30 червня 1941 [року]. – [Дрогобич], 1996. – 96 с.
97. Харкевич М. Проголошення відновлення Державності і Старшинська школа. – С. 845-846.
98. Там само. – С. 844.
99. Там само.
100. Протест Степана Бандери проти шматування української території // Україна в Другій світовій війні у документах: Збірник архівних матеріалів / Зібрав і впорядкував Володимир Косик. – Львів, 1997. – Т. 1. – С. 240; [Марунчак] М. Григор. В боротьбі за Українську Державу // В боротьбі за Українську Державу: Есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни / Зредагував Михайло Марунчак. – Львів: «Меморіал», 1992. – С. 19-22; див. теж: Косик В. Німеччина і Акт 30 червня 1941 року // Національно-визвольна боротьба 20-50 років ХХ с. в Україні: Збірник матеріалів першої міжнародної наукової конференції. Львів, 25-26 червня 1991 р. – Київ-Львів, 1991. – С. 120-137.
101. В боротьбі за Українську Державу. – С. 78-90; Лебедь М. УПА: Українська Повстанська Армія, її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі Українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. – Дрогобич: «Відродження», 1993. – Частина 1: Німецька окупація України. – С. 27-46.
102. Мірчук П. Револьюційний змаг за УССД. – Т. 1. – С. 214; Т. 2. – С. 3-57.
103. Там само; Косик В. Український національний рух опору (1941-1944). Реабілітувати чи визнати боротьбу ОУН-УПА? – Стрий: ТОВ «УВІС», 1993. – С. 5-9, 26-27.
104. Мосора Т. Жорстокість мадяр // Альманах Станіславівської землі. – Т. II. – С. 340.
105. Гльницький М. Спомини про села Березови // Коломия й Коломийщина. – С. 575.
106. Гандзюк Р. Названа праця. – С. 126.
107. Гльницький М. Спомини про села Березови. – С. 575.
108. Пришляк Г. Щорічно громадою святкуємо цей День [машинопис] // Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, фонд 207, спр. «Все для України: Степан Бандера та його родина в народних оповіданнях і переказах» // Записи та упорядкування Григорія Дем'яна» [Фонд перебуває в сталій формувания].

109. Аресенич П., Федорів Т. Родина Бандерів. – С. 56-57.
110. Там само. – С. 54-55.
111. Содоль П. Названа праця. 1994. – С. 99.
112. Там само.
113. Гандзюк Р. Названа праця. – С. 126.
114. Там само. – С. 133.
115. Дем'ян Г. Євген Полотнюк – «Ойген» // Шлях Перемоги, 1993. – 4 грудня.
116. Кассіянін М. Забуті жертви Гестапо в Коломиї // Коломия й Коломийщина. – С. 875.
117. Рунгурський С. Трагедія села Рунгури // Коломия й Коломийщина. – С. 724; Федюк П. Рунгурська трагедія (Сторінки із художньо-документальної повісті) // Гуцульщина, 1996. – С. 44-47; Каспрук С. Під п'ятою німецької окупації // Рани: Спецвипуск Галичини, 1997. – 12 квітня.
118. Бандусяк М. Мої відомості про брата Дмитра Бандусяка // За українське Закарпаття. – С. 165.
119. Автобіографія Юрія Бандусяка // За українське Закарпаття. – С. 163.
120. Суд угорського королівського начальника Генерального штабу як судова інстанція // За українське Закарпаття. – С. 147-148.
121. Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942-1952. – С. 20.
122. Мусієнко О. Розвіяні міфи: Український національно-визвольний рух у Другій світовій війні // Літературна Україна, 1999. – 28 жовтня.
123. Шанковський Л. Тринадцять літ. – С. 166.
124. Докладніше про нього див.: У. Г. Володимир Дейчаківський – провідний діяч ОУН // Альманах Станиславівської землі. – Том I. – С. 651-652.
125. Докладніше про нього див.: Каменяр А. Названа праця.
126. Шанковський Л. Тринадцять літ. – С. 167-168.

(Далі буде)

Ярослав Дзира
Іван Дзира

Несподіване терня на шляху «Тисячі доріг» до читача

Дисидентський рух в Україні в 60-80 роках XX ст. розгортався і діяв, головним чином, як рух «за права людини».* Боротьба ж за національні інтереси, на жаль, не завжди відігравала в ньому першорядну роль. Внаслідок слабких зв'язків із попередніми етапами національно-визвольної боротьби за українську державність під проводом ОУН окремі українські дисиденти потрапили під вплив космополітизму. Як відомо, центром правозахисної діяльності на теренах колишнього СРСР стала Москва. Столиця імперії була найзручнішим місцем для налагодження активних контактів із Заходом. Беззаперечними авторитетами для ряду українських шістдесятників у той час були Олександр Солженіцин, Андрій Сахаров, Андрій Синявський (Абрам Терц), Юлій Данієль та інші. Більшість із них стояла на російських великодержавницьких позиціях, а деякі дотримувались ідеології космополітизму.

На жаль, до українських дисидентів, які потрапили під вплив вищезазначених постатей і тому боролися проти тоталітарної комуністичної системи в загально-російському контексті, можна зарахувати й шановну Надію Світличну. 1978 року пані Надію виселили до США, де вона в 1981-1993 рр. працювала кореспондентом радіо «Свобода». Добре відомо, що на Заході після большевицького перевороту 1917 року й захоплення Німеччиною Польщі в 1939 році зформувалася серед впливових емігрантських російських, польських і жидівських суспільно-політичних і наукових кіл стійка антиукраїнська думка. Її метою є нагнітання антиукраїнської істерії, компромітація учасників національно-визвольної боротьби українського народу, особливо боротьби ОУН і УПА, як гітлерівських прислужників і антисемітів, паплюження національної культури, традицій, видатних діячів минулого. Можливо, не усвідомлюючи своїх дій, пані Надія Світлична стала інструментом їх підступних інтриг, спрямованих на утвердження їхніх ідей. Так, у своєму інтерв'ю газеті «Час» (15-22 січня 1999 р.) вона висловила негативне ставлення до спогадів активної учасниці української національно-визвольної боротьби Марії Савчин – дружини заступника провідника ОУН Закерзонського краю, а від 1948 року провідника ОУН на теренах Волині й Полісся Василя Галаси (Орлана). Видання «Тисячі доріг» побачило світ 1995 року як 28 том «Літопису УПА». Рецен-

* Дисидентський рух – це рух у країнах Східної Європи проти комуністичного режиму, з такими основними вимогами: додержування конституційних гарантій окремих поневолених народів, здійснювання міжнародних зобов'язань (напр. Гельсінського акту 1975 р.) тощо. Сам по собі дисидентський рух у своїх різних видах не заперечує марксизму-ленізму як доктрини, а виходить із первісних її засад, отже, не можна його ставити на рівні чи отожднювати з націоналізмом, кінцева мета якого – суверенна «нація-держава»; як тимчасовий природний союзний фронт дисидентський рух сприяє боротьбі з комуністичним режимом поневолених націй, у тому числі й української. Хоча термін «дисиденти» старий (XVI ст.), проте в 1960 роках він набрав нового змісту.

зентка голосливо твердить, що основна інформація авторки базується на архівах КГБ. Справді, подружжя Галасів у липні 1953 року потрапило в полон до большевиків. Щоб поінформувати закордонний провід ОУН про дійсне становище підпільної боротьби та плани ворога, Марія Савчин нібито погодилася на співробітництво з КГБ і 1954 року була переправлена на Захід. Але це вже наступна сторінка її біографії.

Не розуміючи, що таке «співробітництво» з окупантами було лише тимчасовим тактичним ходом досвідченої підпільниці, п. Світлична звинувачує авторку книжки у співпраці з ворогом і гостро засуджує її. Хоча з тексту «Тисячі доріг» заокреанському критикові мало б бути відомо, що для того, щоб вирватися з большевицько-польських лап і продовжувати боротьбу, Марія Савчин у травні 1947 року в Кракові пережила найбільшу трагедію. Незважаючи на почуття гарячої материнської любови до сина, вона змушена була під час втечі залишити в руках поліції свою кількомісячну дитину. Мати й досі не може отримати жодної інформації про долю свого первістка.

Після другого арешту в січні 1949 року у Львові вороги запропонували Марії Савчин схилити свого чоловіка до співпраці з кагебістами. Вона змушена була вдати, ніби приймає цю підступну пропозицію, бо плянувала таким чином вийти на волю, врятувати другого сина й попередити рідних і підпілля про небезпеку. Подібна свідомо гра з кагебістами в 1953-1954 рр. також могла дорого коштувати її синові Петрусеві, який перебував заручником у ворожих руках. Додаймо до цього, що вся родина «Марічки», як і десятки інших західноукраїнських родин, пройшла пекло московських тюрем і заслань. Пані Надійка, як мати, котру кагебісти також намагалися позбавити природнього права виховувати свою дитину, як в'язень сумління, повинна була б добре зрозуміти долю «Марічки».

Хоча Світлична й сумнівається, що більше ніж 560 сторінок мемуарів написані з пам'яті, проте в книжці зазначено, що Марія Савчин узялася до написання спогадів невдовзі після прибуття на Захід. Маючи свіжу пам'ять, ще не обтяжену новими враженнями від закордонної дійсності, вона створила масштабну епопею визвольних змагань українського народу в 1942-1953 рр. Адже специфічні обставини повстанської боротьби, коли життя підпільника щомиті висить на волоссю, назавжди залишають незгладні враження у свідомості людини. Крім того, для перевірки окремих відомостей, уточнення тих чи інших фактів, авторка могла спілкуватися з безпосередніми учасниками подій, використовувати наявну історичну й мемуарну літературу з цієї тематики – зокрема 13, 14, 16 і 22 томи «Літопису УПА», спогади Дмитра Грицька-Цяпки, Юрія Борця, книжку Марії Остромири «Лемківщина в огні», польські видання тощо. Також вона отримала необхідну допомогу від працівників редакції «Літопису УПА». Робота над книжкою загальом тривала чотири десятиріччя (до 1995 року).

Як один із авторів репліки, я, Ярослав Дзира, можу підтвердити правдивість фактичного матеріалу «Тисячі доріг» спогадами з власного життя. Савчин зображує мої рідні краї – Перемишчину й Добромилщину, в яких подружжя Галасів жило й боролось з 1943 по осінь 1947 року. Авторка згадує добре мені знайомі тогочасні містечка, села, дрібні річки, потічки, ліси, польові дороги, які опинилися в

1945 році на Закерзонні, описує дуже докладно й рельєфно всю топоніміку краю, життя й побут народу. Вона зображує події, що відбувалися головним чином у радіусі 15 км від прикарпатського села Трушевич, у якому я мешкав до 1951 року, до того ж навчався у 1943-1948 роках у Нижанковицькій середній школі, а потім працював у другому прикордонному містечку Добромилі. 13-16-річним хлопцем я бачив пожежі сіл Закерзоння, сотні переселенців (окремі родини зупинялись у нашій хаті), часто чув автоматні черги, розповіді про жертви.

Після уважного студіювання спогадів Савчин цього літа я кілька тижнів провів у знелюднених селах Закерзоння в трикутнику Сянік-Устрики-Перемишль. Мені пошастило відвідати Коростенко, Кузьмину, Бірчу, Риботичі, Вутники, Макову, Кальварію, Військо Клоковичі, Аксмановичі, Молодовичі, Корманичі, Пікуличі та інші села, побувати у великому Турницькому лісі. Тепер у гірських селах українців зовсім немає, та й поляки тут майже не живуть. Але в підгір'ї, зокрема в Перемишлі, Клоковичах, Аксманичах, Молодовичах, зустрічаються колишні члени УПА й підпілля, які повернулися із західних земель Польщі. Вони традиційно відвідують українські церкви. Наприклад, повстанець Іван Баран та його дружина Соня, котрі особисто знали Галасу, зі сльозами на очах читали книжку «Тисячі доріг» і розповідали мені цікаві факти з підпільної боротьби сотень УПА та населення більше як півстолітньої давности. У Перемишлі матеріяли, зокрема спогади про боротьбу УПА й підпілля, збирає ентузіяст Богдан Гук та мій давній приятель Ярослав Стех.

Мені, тоді 12-14-річному хлопцеві, добре закарбувалася в пам'яті могутня постать коменданта станиці української поліції в рідному Війську Юрія Батога (Хмари), родом з-під Яворова, який бував у нас вдома, а пізніше переховувався у криївці біля моєї хати. Його портрет, героїчний характер, сміливість надто правдиво та яскраво змальовано на сторінках книжки. 1996 року дружина й син повстанця приїжджали до Добромиля розшукувати могилу Хмари. Ще юнаком, у 1930 роках він із боївкою ОУН спалював маєтки польських поміщиків-колоністів, був ув'язнений. Ще один факт. Понад півгодини в серпні 1999 року я просидів під лісом на тому місці біля річки Вігор, де Галаса з дружиною переходив кордон до УРСР, спостерігав очима письменниці моє сусіднє село Військо. Зараз від нього залишилися тільки старі сади, а колись воно славилось на весь повіт національно свідомим населенням і 32 його сини загинули за волю й Українську державу в боротьбі з большевицькими окупантами. З мого села 30 повстанців полягли за цю ж ідею, серед них вісім на Закерзонні, з Ляцького (Соляноватки) – 44, з Губич – 16 тощо.

З моїх Трушевич боролися з геноцидом на споконвічних українських землях, крім п'яти десятків хлопців, також і дві молоді дівчини: Марія Богоніс («Незабудька», «Гая»), котра була в повстанському районі «Холодний Яр» членом редколегії й видавала повстанську газету «Лісовик» (тепер живе на Вроцлавщині), а також Марія Теліш, яка була засуджена польським, а точніше советським, судом у Варшаві на десять років і недавно померла. Тому приєднуємося до твердження Марії Савчин, що «Повстанці Добромильщини – це особлива порода партизан» (с.163).

Після закінчення збройної боротьби сьогодні залишилися серед живих одиниці членів проводу ОУН і УПА, що перебували на території рідної України, та людей з їхнього найближчого оточення. Тому матеріяли «Тисячі доріг» дають над-

звичайно важливу документальну, а нерідко й унікальну інформацію про форми, характер, методи діяльності вищого керівництва національно-визвольного руху. Варто зазначити, що праця Марії Савчин містить суцільний у хронологічній послідовності виклад подій за одинадцять років (1942-1953 рр.) підпільної діяльності її автора, що є рідкістю, позаяк через жорстокий і запеклий характер конфлікту небагато кому довелося брати в ньому участь протягом такого тривалого проміжку часу. Неупередженого читача не може не вразити обсяг опрацьованого матеріалу, кількість використаних автором прізвищ, псевдонімів і географічних назв. Важливою прикметою твору є те, що події, життя й побут повстанців у ньому зображено очима жінки.

Отже, «Тисячі доріг» є справжньою грандіозною багатофігурною композицією, яка дає правдиве, виразне уявлення не тільки про конкретних осіб і події, але й про події національно-визвольного руху 1940-1950 рр., який мав підтримку всього населення етнічних українських земель, і через те зміг так довго протриматись.

Хочемо вірити, що бажання встановити істину допоможе пані Надії Світличній, яка, на жаль, поверхово знайома зі специфікою боротьби ОУН і УПА в 30-50 рр., змінити свою хибну думку щодо «Тисячі доріг» та авторки твору.

Книга «Тисячі доріг» уже здобула гідне пошанування не лише в Західній, але й у Наддніпрянській Україні та скрізь у світі, де живуть українці. Цілком справедливо Марії Савчин журі в США присудило літературну нагороду ім. Ковалевих. Вона також заслуговує на присудження їй Шевченківської премії в недалекому майбутньому, коли вояки УПА будуть визнані українським парламентом борцями за Українську державу й воюючою стороною з німецькими й советськими окупантами під час Другої світової війни. □

Ніна Банковська
Анатолій Яковець

Ліні Костенко – 70

«Я вибрала... долю, а не вірші»

В історичних льохах
відстояться вина істин,
гірко вибродять кров'ю
правди пекучі меди.

(Ліна Костенко)

Справжня поезія існує осібно від літературознавчих суджень про неї. Діапазон критичних оцінок практично безмежний, і такий самий безмежний поетичний світ мистця. Зрідка вони зближуються, щоб потім знову розбігтися кожний по своїх галактиках. Точки дотику є тими щасливими миттєвостями, коли поет відкриває свої таємниці. Як писав колись Богдан-Ігор Антонич, помилні судді на терезах розуму відважують смуток, думку, «діапазон сп'яніння» поета, але потім той залишається «сам, щоб все забути»...

Ліна Костенко.

Колись Ліну Костенко назвуть генієм. Сьогодні наші сучасники з традиційним призапізненням починають вивчати феномен її творчості. І все-таки ще зарано остаточно висловлюватись: усе ще в дорозі – до невідомого обрію свого людського і мистецького єства. Проте... безсумнівно, що її поезія не вкладається у виміри сьогодення – на неї треба дивитися з тої високої точки естетичної думки, звідки поволі увиразнюється ще до кінця не розпізнаний ареал минулого української літератури та вгадується її затьмарене майбутнє.

Поезія Ліни Костенко – незміряний степ народної душі, серед якого прокладено одну, головну, магістралу. Туга за втратою «національної субстанції» – підмурівок і болючий нерв усієї її творчості – здається, після Тараса Шевченка, Лесі Українки, Євгена Маланюка та Василя Стуса ще не струмувала з поетичних рядків така пристрась і духовна напруга... Мандрівний дяк у її романі

«Маруся Чурай», такий собі доморослий філософ, споглядач і вболівальник за українськими бідунцями – одна з іпостасей самої авторки. Це про себе вона каже його устами: «Усе складаю в душі, як в шкатулку. / Уже душа гіркіша полину». У своїй творчості Ліна Костенко понад усе полюбляє історичну думку; історіософські її твори замішано на сьогоднішніх враженнях. Цілковите неприйняття української сучасності поглиблює трагізм історичних візій поетеси. Її твори слушно було б назвати реквіємом по Україні, коли б не потужна еманация інтелектуальної й емотивної енергії, яку вони випромінюють і яка безпомилково засвідчує:

А ми ще є. І то найбільше диво,
що цей народ іще раз воскреса.

Але така вже українська ментальність: однаково дужа й безоглядна і в журбі та плачі, і в героїчному піднесенні. У цьому Ліна Костенко – істинна донька свого народу. В її поезіях досхочу ремствувань, докорів історії, долі й співвітчизникам, зневіри і навіть відчаю. У багатьох ретроспективних медитаціях і, врешті, в останньому великому творі – історичному романі «Берестечко» – Ліна Костенко прагне осмислити все, що накопичено і вистраждано народом століттями несвободи, боротьби, перемог і поразок, щоб нічого не розгубити в нелегкій дорозі в майбутнє тисячоліття.

У міру того, як письменники вивільнюються від затісних обіймів якоїсь однієї художньої системи, літературознавча думка холоне до понять методу, напряду тощо. Проте вони незримо щоразу постають за роздумами над новою творчою особистістю. З'являється спокуса осмислити її в традиційних категоріях, віднайти місце в українському художньому просторі. Але ми воліємо вести мову все ж таки не про метод, а про технологію творчості Ліни Костенко, зважаючи на те, що остання передбачає сукупність методів, засобів і принципів обробки матеріалу – отже дії, в яку закладено залежність від стану і якості матеріалу, в той час як поняття методу тяжіє до голої операційності.

Костенківська технологія творчості розвивається в річищі параболічного бачення речей, що підтримано виразною філософізацією думки та інтелектуалізацією почуттєвої сфери поетеси. Розгортаючись у переважно реалістичному просторі, схильна до творення художнього світу, ізоморфної дійсності, поетична уява Ліни Костенко водночас по-сучасному зірко сягає за видимі межі предметності, відчуваючи її субстанційну незглибимість і символічний підтекст («У високому небі обгорілої віри хрести»). Принципи творення її інтенціонального світу пов'язані в єдиний технологічний вузол. Симбіоза чуттєво оснащеного концепту й одухотвореної речі створює реальність своєрідного гатунку, звільнену від гніту типовості, навантажену супровідними імпліцитними смислами, для якої поетеса шукає і знаходить «непередбачені», «ще неприборкані слова»:

Душа як храм з очима древніх фресок.
Все бачить. Все мовчить. Все далі понесе.

Подібні параболічні конструкції характерні тим, що їхня виразна предметність настільки художньо паритетна вкладеній у ній думці, що далєбі здатна домінувати в читаській уяві, втрачаючи свою порівняльну функцію. Ліна Костенко – великий майстер концептуально вигостреної метафори, де означуване невідрізнене від того, що означає:

Не бачу обличчя істини,
воно спотворено болем.

Поетеса прагне істини, не затьмареної стражданням. Полюбляє життєформи, непорушні й незмінні у своїй прихильності до людини.

Найчастіше в Ліни Костенко ефемерну субстанцію почуття переплетено суворим шитвом матеріального втілення. Загалом же вона, мистець великих пристрасей, лишається понад усе речником поезії інтелектуальної. Її слово – владне, барвисте, панорамно-углиблене – завжди заряджене думкою, котра прибирає або чуттєву метафоричну одіж, або гостру оголеність соціально-філософського концепту. Його усепроникаюча когнітивність дозволяє сказати: поетеса немовби мислить не думками, а станами.

У її віршах досить невимушено сусідять образи різного стильового гатунку: «мегафони мальв», «печалей білі епілоги», «наші кроси крізь тунелі проса» тощо. Світ сьогоднішньої України вона уявляє таким собі «квадратним коренем із мрій романтика»: «Мій предковичний, мій умитий росами, / космічний, вічний, зоряний, барвінковий...». Осягнути безмежно ускладнений, «від плуга до ракет», життєвий матеріал можливо, на думку поетеси, якщо «Оголеними нервами / угадуєш словам / нестачу мікрровольта / і зайвий міліграм». Естетично Ліна Костенко цілком опанувала сцієнтистський аспект художніх реалій:

Розношена	Душа підіймається до вищ
шоденна	Душа обчислює суму площ:
проста	минуле – майбутнє – живі і знищені –
математика	Правда – поезія – атомний дощ.

Але не все так просто. Хоча стильова розузгодженість давно вже стала надбанням модерної поезії, Ліна Костенко усвідомлює її як не вповні неподолану несумісність: «Кипить у нас в артеріях сучасність. / Нас із металу виклепав модерн». Тоді: «Чому ж її та раптом потрясли / осінні яблука, що сумно пахнуть льохом, / і руки матері, що яблука внесли?!». Більш психологічно переконливими сприймаються замилювання поетеси зовнішніми, чуттєвими формами буття, даного людині безпосередньо. Вона залюбки поринає у старовину, в «неповторний смуток ретроспекцій», де – «Усе святе, усе неповториме». Десь у її генетичній прапам'яті існує старожитній світ сільського дитинства, заселений лагідними, дивакуватими людьми («Храми», «Українське альфреско»), яким, здається, немає місця в сьогоднішній їхній батьківщині (з циклу «Інкрустації»):

Мені снилась бабуса. Що вона ще жива.
Підійшла як у церкві. Засвітила слова.
.....
Стіни білі-пребілі, і натоплена піч.
Інкрустований місяць в заворожену ніч.

Неперебутнім жалем стискається серце поетеси, яка бачить, що зникають, безлюдніють старі села, вмирають старі люди («Вишневі Хутір... Ні душі. / А де ж ті вишні, де ті вишні? / І де ті сни давнеколишні?»; вона сумує, що вже й «кінь в степу не заірже, / що вже нема верби тієї...»). І вимагає, ні! – бажає: «Віддайте мені

дош. Віддайте мені тишу. / Віддайте мені ліс і річечку в лугах», «В дитинство хочу, там усе моє». Тут Ліна Костенко здебільшого уникає складної метафоризації; прості й рідні речі безпосередньо промовляють до її серця: «димок туману в пригорщах долин, / і кухлик той, і та в яру криничка, / і обважнілі грона горобин...». І поетеса відверта: «Я не зійшла, посіяна в бетон», свою дорогу в літературі визивно називаючи «шляхом, а не дистанцією».

Рационалістичний погляд може вбачити протиріччя між принципами образотворення, скажімо, в таких рядках: «квадратний корінь квітів і трави» та «спогад стежини і дикої груші». Перший – це прозирання прихованої сутності матерії. Другий – погляд серця, який ще довго (а може, й ніколи) не поступиться першому. Та це протиріччя позірне. І не тільки тому, що цілком розв'язане в особливий – естетичний – площині. Але й тому, що корені традиційності живляться серцем. Національна субстанція української мови, закодована в її базових духовно-образних бльоках, ще не вичерпала своїх культурологічних потенцій. Ще не для всіх сучасних генетичних українців вона є тим таємничим каталізатором мовленнєвої й естетичної свідомостей, без чого неминуча трагедія національного знеосіблення, зникнення національного хронотопу в житті народу. До того ж, для національно орієнтованої свідомості рідна мова щільніше пов'язана з природною конкретикою, ніж з розумовими абстракціями. Бо росте вона, за словом поетеси, «із ґрунту, мов жита», «І кров'ю предків тяжко пурпурова». Цей інтимно-особистісний аспект національної самосвідомості має величезну (щоб не сказати – основоположну) вагу в наш час суспільно-ідейної невизначеності.

Доля української мови, українського слова – великий біль і постійна. «серцем вистраждана» турбота Ліни Костенко: «...де ж те Слово, що його Тарас / коло людей поставив на сторожі?!». Де той, хто напише нарешті «велику книгу нашого народу?!». Поетеса певна, що «лиш народи, явлені у Слові, / достойно жити можуть на землі», бо: «Велике діло – писані слова!». І виголошує жорстокий вирок, усю філософсько-соціальну глибину якого поки що не осмислено належним чином: «Ще Україна в слові не зачата» («Маруся Чурай»).

Ліна Костенко біля Чорнобильської АЕС.
Світлина Михайла Загреби.

Філософічний склад світовідчуття, драматична спрямованість особистих почувань, фрагментарність психологічного малюнку, особливості поетичної референції (історіософські медитації навколо української проблематики, обрання переважно гострих ситуацій) визначають структуру художнього дискурсу Ліни Костенко. Вона впевнено варіює строфіку і віршові розміри. Знає і «слово-брилу», і «слово-філігрань». Володіє суто модерними синтаксичними побудовами («Пінг-понг», «Спини мене...»). Не дурається іноді неологізмів («було всього, а буде ще всьогоше», «щоб татари ж бачили, що він татаріший»). Серед великого розмаїття її віршових форм – дві особливо улюблені: ліро-драматичні та ліро-епічні полотна («Маруся Чурай», «Берестечко», «Скіфська Одиссея», «Сніг у Флоренції», «Дума про братів неазовських», «Мандрівки серця», «Циганська муза», «Древлянський триптих», «Зоряний інтеграл») і параболічні гноми («Летючі катрени», «Інкрустації», «Коротко – як діагноз»). Останні становлять цілком оригінальну малу форму, в якій філософська концентрація думки співвіднесена з витонченою лапідарністю і карбованістю вислову – чимало з них – вишукані афоризми:

А справжня слава – це прекрасна жінка,
що на могилу квіти принесе.

Та:

На світі велетням самотньо.

Полюбляє вона й укорочені та називні речення: «Ніхто», «Осанна», «Я інквізитор», «В такому забутті», «А ти стоїш», «Ні», «Месію вбили». Поступово, в міру кристалізації творчої волі, в поетеси виробилася своєрідна форма поетичного дискурсу, в якому виявляється епічний нахил її обдарування і водночас долається протипоказана поезії описовість і подієвість змісту, позначаючись короткими словесними віхами, що часто перебирають на себе функцію хронотопу: «Рожеві сосни... Арфа вечорова», «Любов і літо», «Я йду. Я скоро. Я наздожену», «Людей немає. Коні не іржуть», «Тиша. Попелище», «Повільно пив. І випив. І погас».

Спитаємо мистця: яка структура почування криється в цьому уривчастому ритмі, закодована в спалахах стислих синтагм, так часто схожих на зойки крізь ридання? Вона відповідає віршами:

То непростенно – гріх багатослів'я.
Коротко – як діагноза.

За цим стоїть по-сучасному фрагментарне уявлення про навколишній світ, де вже давно, з часів Гамлета, урвався зв'язок часів... А ще – нечувана в жіночому мистецтві духовна дисципліна, аскетична влада над зливою уявлень і здатність увести їх у береги шляхетної стриманості. Це останнє можна розглядати як творче кредо Ліни Костенко, що особливо знаменно в наш час, коли незрозумілість вважається модерністю й алогічність видається за нове філософське світобачення. Ліна Костенко – самодостатня постать у літературі. Затаврувавши абсурдистське українське сьогодення («Летючі катрени», «Інкрустації», «Коротко – як діагноз»), вона відмовилася від усіх ролей у «цьому сатанинському спектаклі» – це засвідчує як її багаторічне письменницьке мовчання ще за совєтських часів, так і нинішній соціаль-

но-політичний нонконформізм. Проте вона не переймається дріб'язковою опозиційністю, не докучає суєтним самоствердженням шляхом вилучення із суспільності («Вежа моєї самотності / не обита зсередини корком»). Її не спокушає ні самолюбне формотворення псевдомодернізму, ні естетично пріснутаті ігри постмодернізму. Творчості Ліни Костенко притаманна справжня, не визивна, не сформалізована модерність, здатна залишитися у скарбниці української літератури, оскільки вічності, як справедливо зауважив Сергій Квіт, належить лише таке мистецтво, що є «пристрастю, втіленою у стилях». Творчості Ліни Костенко притаманний модернізм у його власному розумінні, зародки якого вже наявні в попередніх великих стилях. Вдаючись до метафор самої поетеси, скажемо, що носій її надхнення – не традиційний Пегас, хоч і має вигляд крилатого коня, а водночас і «невкоськане лоша», і – «не той самий фенікс, а зовсім інший, неймовірний птах!». Отака симбіоза двох різноспрямованих інтенцій: національно-фолкльорного та своєрідно-особистісного, традиційного та осучаснено-унезвичаєного.

Ліна Костенко розробляє найглибший, ідеєносний шар українського буття – порятунок мови та національної субстанції, без котрих усіляка метушня навколо власного самоздійснення втрачає сенс. Сіє на своєму «шматочку поля» – занедбаному ґрунті автохтонної української екзистенції. Але так само перебуває й осторонь таких етнопсихологічних, закорінених в українській естетичній свідомості художніх систем, як бароко і романтизм. У цілому їй чужі суб'єктивна утаємниченість і психологічна аура «надзвичайності», яка насичує романтичний простір, хоч ситуаційна «надзвичайність» навіть характерна для її творів, а в ліриці подеколи виникають романтичні інтонації. Особливо ж виразно, навіть принципово, протистоїть творчість Ліни Костенко бароковому стилеві – з його конституційним принципом розширення висловлювання в межах одного твору шляхом повторюваного споглядання предмета з різних перспектив, що перебуває в очевидному протиріччі до поступального руху думки в класичному вірші. Крім стильової концентрованості, зустрічаємо (в романі «Маруся Чурай») навіть прямий закид на адресу тих українських поетів барокової доби, які, «убогі словом, мислю порочні», «вродивши рясно плевелами слів»,

... пишуть солодко, під метри,
слова, Марусю, видумані, мертві.
Про три персони Божі. А слова
Од слів таких чманіє голова.

Сказано, безперечно, надто різко, бо націлено проти елітарності «високого бароко», що був не до вподоби мандрівному дякові, в уста якого вкладено цю філіппіку. Але концептуально-методологічний підтекст цієї інвективи з боку авторки очевидний.

Творча технологія Ліни Костенко відзначена передусім потягом до реалізму, котрий тривалий час перебував на маргінесі української літератури. Але не до класичного реалізму XIX ст., що його Дмитро Чижевський назвав «вузьким», і не славнозвісного «реалізму без берегів», що його пропонувала марксистська критика. А до того, де сакраментальна «життєподібність» набуває нового змісту, втягуючи у своє розуміння, а відтак і в переживання, інформаційні новації. Справді,

скажімо, письменники всіх часів однаково кохаються в рідній природі, але для Івана Нечуя-Левицького зелене листячко – це щось інше, ніж для Ліни Костенко, яка знає, що лист має свою математичну формулу, а після спалення не зникає як фізична реальність, а стає невидимим окові. Тому й можливий у неї такий образ: «квадратний корінь листя і трави»... І можливим стає нове обличчя реалізму – у віршах Ліни Костенко можна знайти й експресивну декоративність, і сувору простоту; кольоровість і чорно-біле креслення; не чужа їй також імпресіоністська де-

Ліна Костенко. Львів, 28.03.95.
Світлина Василя Гуменюка.

таль, лірична гіпербола, скривлений часопростір. Це – риси, які мають особливе значення для долі українського реалізму, і до яких Ліна Костенко з часом виявляє всезростаючий смак. Проте зберігається переважна тенденція її творчої праці – унормованість уявлень про речі, прозора означеність їхніх основних вимірів.

Ліна Костенко не випадково назвала своє поетичне слово «брилою»: її вірш наче вирізьблений з твердого матеріалу, в якому вилучено все зайве і де неможливі жодні зміни – так усе міцно припасовано, наче ковано владною творчою рукою. Нездарма улюблені поетесою поstatі селян уявляються, як «різьба по каменю», «барельєфи», «каріятиди з Божої глини», «атланти», що тримають на собі дідівську хату та й увесь світ. Вдаючись до метафори, всю поезію Ліни Костенко можна уявити тим Каменем, котрий мітологічне уявлення ототожнювало з людською Самістю, тобто з

іманентною індивідуальною сутністю людини, яка губиться десь у нетрях архетипів. Самий характер художньої чуттєвості поезії певним чином причетний до мітопоетичного типу її уяви. Так, наприклад, не можна вважати алегорією такі рядки: «Біла білої вежі / чорне дерево. Спи». Для поета мітопоетичної спрямованості подібна образність перебуває водночас як у реальній, так і в абстрактній площинах, позаяк мітологічне мислення онтологічно не відокремлює явище від його видимої оболонки. Якщо ж перекласти наведений загадковий рядок на аналітичну мову, то можна пригадати заповітний для поетеси образ вежі, з якою вона ототожнює свою одвічну духов-

ну самотність, та образ мітологічного Всесвітнього Древа, у вигляді якого їй уявляються певні наріжні параметри історичного і духовного Буття («Дерева хитаються. Дохитують ХХ століття»; «Всесвітнє дерево струнулося дощами»). А також втілюється доля справжнього поета: «Я на планеті дерево людське. / Мене весь час підрубують під корінь». Щоправда, якби доля обранця була іншою, він перетворився б на «нерозпізнане дерево в цьому страшному раю»...

У Ліни Костенко складні стосунки з фольклором. Народні мислєформи присутні в її віршах як тло, на якому вишито модерні візерунки:

У присмеркові доброї дібровості
Пшеничний присмак скошеного дня.

На крутосхилах срібної дніпровості
сідлає вічність чорного коня.

Реалії традиційного, здебільшого старого українського побуту та рідної природи, закорінені на знаковому рівні в національній свідомості, здобувають у творах Ліни Костенко оновлений екзистенціальний статус. Їх ніби оголено й виокремлено у своєрідний, інтимний куточок життя, навантажений ностальгійним смислом: «Одгородила доля шматочок поля / та й каже: – Отут нам з тобою сіяти»; «Ой, у полі три тополі. Та не всі зелені. / Ой, у полі криниченька. В полі-етилені»; «Пасуться коні під курганом, чекають вершників своїх».

Ліна Костенко прагне відвернути прийдешню катастрофу пристрасним словом. Хай хоч воно залишиться, коли – борони, Боже! – запанує в країні духовна пустка. Може, тому поетеса так уперто звертається до історії. Щоб «будити мисль затуркану і ковалу». Розкопати замулене джерело національної гідності. І пише віршований історичний роман «Берестечко». Пише впродовж не одного десятка років, вклавши в нього духовний досвід як минулої, так і сучасної української історії. На багатьох сторінках схвильованої оповіді – суворих, безсторонніх роздумів, жорстоких оцінок, відвертих зізнань, гірких одкровень, нестримної зливи болю і гніву – розгортається трагічний сувій української історії. Величезні слова знаходить авторка для визначення ідеї свого твору:

Відбілює душа свою велику правду
У лузі споминів, над річкою Буття.

Сучасний читач ризикує скласти хибне уявлення про тогочасну українську культуру, високий рівень якої встановлено багатьма дослідженнями та засвідчено тодішніми чужинецькими мандрівниками, якщо повірить, що вона, за текстом роману, не мала «ні світського письма, ні людських понять», що «нам головне – співати про калину», «а нам би ще мислителя, поета»... Подібне уявлення про український народ, який дав цілу плеяду високоталановитих діячів культури (хоч вони й писали в XVI-XVII ст. переважно латиною) – справжню національну еліту, що впродовж століть була духовним донором не однієї лише Московії – є позаісторичним.

Проте поетеса, шукаючи джерела сучасного занепаду національної самосвідомості, загострюючи в ім'я рятунку рідного народу і його державности потенційну смертельну небезпеку самознищення, устами Богдана виголошує найжорстокіший вирок:

Ми, вільні люди вільної землі,
тавро поразки маєм на чолі.

Це – вирок Богдана й самому собі: «В мені було зерно поразки». Такою виглядає відтворена Ліною Костенко постать легендарного гетьмана – точніше, легенда про гетьмана, оскільки побачений він через століття сумного національного досвіду.

Силкуючись розгадати одвічну загадку української історії, Ліна Костенко вигукує: «Як страшно знати правду без прикрас!». І тут вражає майстерність, з якою поетеса, не полишаючи риторико-художніх меж, трансформує етнологічний і геополітичний матеріал. Перетворюючи суху референцію на пристрасну поезію, картає неситих сусідів-загарбників, цих «зайшлих вбивць», а разом з ними «і своїх нікчем», яничарів, запроданців, відступників, котрі «і матір продадуть, і Україну по світах оббрешуть». Можна стверджувати, що від часів Шевченка в українській поезії ще не лунали інвективи такої художньої місткості проти поневолювачів – і водночас на оборону української справи («Я знаю свій народ. Кляну його пороки. / Але за нього Господа молю!»). Насправді ж таким чином увиразнюється подальша перспектива для української ідеї. Перспектива історична: «Дорога правди довга». Перспектива духовна: «Нема нам шастя – мусить бути чудо. / Ми ще постанем зі своїх руїн».

Визначний історик і соціолог В'ячеслав Липинський писав, що без легенд хворі нації «не можуть видужати, але, щоб видужати, вони, побіч легенди, мусять мати сувору, нещадну і, можливо, правильну діагнозу». Роман «Берестечко» Ліни Костенко, як і вся її творчість, є такою жорсткою реалістичною діагнозою українському суспільству й водночас поетичним заклик до серця кожного українця: «нема попереду століть, / щоб триста років знов іти по колу». Останні рядки роману – це історично виважена й романтично наснажена теза:

Не допускай такої мислі,	Життя людського строки стислі.
Що Бог покаже нам неласку.	Немає часу на поразку.

Поетеса вірить: «Лиш храм збудуй, а люди в нього прийдуть!»! Адже колись – «люди виростуть...» (Шевченко). Тому «Не треба думати мізерно» – у цих Лініних словах відлунує відома Довженкова теза – «думати тільки про велике». Про велике – це думати про «чудо», яке «мусить бути», попри всі раціоналістичні, «мізерні» присуди. Немає часу ні на історичну поразку, ані права на постмодерністську зневіру.

Ім'я Ліни Костенко, «цариці поетів в Україні» (Дж. Лудський, США), лауреата літературної премії ім. Франческо Петрарки, врученої як «Спеціальна премія світовій поетесі Ліні Костенко», Почесного професора Національного університету «Києво-Могилянська академія», вже сягнуло поза межі української літератури. Її творчість підносить українську ідею на рівень світової культурологічної думки тим, що розробляє надзавдання майбутнього тисячоліття: життєрепетну проблематику остаточного, «недекоративного» виведення людської та національної особистості «із-під варті» наглядачів духовного концтабору, звільнення від постколоніального синдрому національної летаргії і – нарешті! – створення нової енергетики – «гуманітарної аури своєї нації» (Ліна Костенко). □

Олеся Ногіна

Вічність та миттєвість у поезіях Оксани Пахльовської

«Якщо образно, вона – справжній духовний посол України в Італії, зокрема, і в Західному світі – загалом». Саме цими словами Богдана Залізняка я б охарактеризувала значення цієї жінки для України. Це – Оксана Пахльовська: поет, перекладач, літературознавець.

О. Пахльовська – кандидат філологічних наук. У неї є багато перекладів італійських та еспанських поетів, статей з проблем сучасної і класичної літератури Італії. Завдяки наполегливій праці цієї жінки розвивається україністика в Західній Європі через створення катедр україністики при великих університетах. Вона – член Співки письменників України, лауреат премії ім. Василя Симоненка 1989 року за збірку «Долина Храмів».

Оксана Пахльовська – дочка Ліни Костенко. Тому деякі теми та ідеї її творчості продовжують материні. Існує думка, що на дітях геніїв природа відпочиває. Але якщо звернутися до таких сімейних ліній, як Олена Пчілка – Леся Українка та Ліна Костенко – Оксана Пахльовська, слід зазначити, що для України ці винятки є щасливими.

В душі поетеси поєдналися два духовні світи: Україна й Італія. Ці країни постають у її поезіях із сивої давнини до нашого часу.

У збірці віршів «Долина Храмів» образність допомагає поетесі передати загальне через одичине. Час, простір, історія, мистецтво – ці вічні теми відкриваються перед читачем під кутом зору самої авторки, конкретизуючи реальність, а тому здатні збагачувати нашу свідомість, почуття, викликаючи цілий ланцюг асоціацій, роздумів, емоційних переживань стосовно швидкоплинності часу, втрати ідеалів, здобутків усього людства.

Оксана Пахльовська з матір'ю
Ліною Костенко. Світлина Т. Курила.

* * *

У циклі віршів «Берестяної грамоти крило» зі збірки «Долина Храмів» О. Пахльовська розглядає Україну в контексті нашого століття: «XX вік створив свою чуму». Чума – це Чорнобиль. Знищено все те, що зберігалось в душі поетеси як пам'ять про Батьківщину:

Моя земля, Ти – очі, повні сліз,
Ти – трав гірких повільне проростання.

Не можна зрозуміти Україну, її культуру, ментальність, націю, мову поза рідною природою. Тому такими ніжними й ліричними словами описує поетеса українську природу: «зігрітий сонцем сірий добрий камінь», дерева – «зеленоокі мовчазні друїди», «муза одягне вінок з калини». Цитуючи П. Кононенка, «... Природа – не тільки всеосяжна матерія, джерело Буття, а й безсмертний Дух, горнило Свідомости. То ж приємно усвідомлювати, що мірою всіх речей є Людина». Але ж не тільки добро несе ця Людина. Саме вона й стає першопричиною всіх земних катаклізмів, саме через неї віддзвонює по всьому світу страшне лихо – Чорнобиль. Прогрес, до якого завжди прагне людство, зруйнував основу буття:

Хто скаже нам – куди?
Хто скаже нам – чому
І крізь які терни лягли шляхи прогресу?

Поетеса звертається до рядків Тараса Шевченка:

... Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окрадену, збудять...

Для Кобзаря Україна зруйнована царатом, але ті ж «злії люди», за Пахльовською, руйнують державу через знищення природи:

... Сьогодні нас, а завтра – всю планету
розбудять злії люди у вогні...

Це Людина «її, окрадену», збудила,
... Це правнуки реактор спорудили...

Отже, вічною, неосяжною в циклі віршів про Україну виступає природа рідного краю, але Людина стає на перешкоді своїй основі буття. Прогрес у О. Пахльовської – це те миттєве, що не має ціни в порівнянні з вічним...

Ставлячи риторичні страшні запитання стосовно своєї Батьківщини («Чи тут вже Апокаліпсис почавсь?», «В яких віках засне оця біда?»), авторка все-таки вірить у відродження. Оптимістичні настрої мають останні рядки її віршів:

Та все одно засвітиш свій маяк.
Хтось допливе. Хоч хтось не розіб'ється...

«Долина Храмів» – саме так називається італійський цикл у збірці. Оксана Пахльовська, ретельно вивчаючи культуру Італії, як українка, створила своє уявлення про її сьогодення. Головна думка, що відчувається в кожній поезії з італійськими мотивами – зв'язок минулого та сучасного. Адже минуле Італії асоціюється в поезії з Древнім Римом, Грецією, з усім тим, що дало поняття клясики. А саме це поняття і є для авторки вічним, «незабутнім», священним. У найглибших куточках її душі зберігається тремтливий ставлення до величних пам'яток архітектури, неперевершених музичних і малярських творів, незабутніх історичних подій. Отже:

... Мистецтво. Час. І хто з них переміг?

Ось що хвилює цю жінку. В чому ж тоді сенс життя, якщо час зітре творіння історії, показники духовного зростання суспільства? Іншими словами це питання звучить так: що головніше – духовне, тобто вічне, чи матеріальне, людське, мирське, тимчасове? Для себе вона легко знайшла відповідь: її храм – моральний. Але як же теперішнє покоління? Адже це – «атомна епоха», «неоновий вік». І все ж таки теперішнє – це те, що супроводжує наше життя щодня. На наш погляд, найкраще розкрита ця тема у вірші «Неон – рекляма – розминулись – чао!». По-перше, зацікавлює оригінальна форма запису вірша: 6 рядків з 8 записані так, що кожне слово відокремлено тире. Ямб надає різкості і ритмічності при вимові. У кожному рядку простежується логічний зв'язок між словами:

Брук – рок – бароко – рокери – солдати...

Реальність, сучасність займає більше місця у світі О. Пахльовської. Раптом між роком і роками з'явилася згадка про минуле – бароко. Люди – метушливі, стурбовані і ось, зупинивши цей божевільний темп, постають питання: «Куди? – Навіщо?». А поруч існує інший світ:

... А лев підніме голову кудлату,
і знов засне, обнявши древній щит...

Оксана згадує і любить ту Італію, де

... Маленька Мадонна у саяві зірок
сушить коси камінні на вежі Собору...

де «... стоять Атланти, мов камінні свідки всіх воєн, катастроф і лихоліть», де блукає Данте на околицях Равенни, «...оплакує і любить Беатріче». Образи в цих поезіях дуже символічні для Італії. Перегукуються вірші Оксани Пахльовської з творами Лесі Українки та Ліни Костенко саме завдяки таким образам. І Леся Українка згадувала про високе й чисте кохання Данте і Беатріче:

... Безсмертна пара – Данте й Беатріче,
Потужна смерть її не розлучила.

А ось – доказ того, що дочка продовжує і доповнює материні думки:

Згадайте в поспіху вагона,
В невідворотності зникань,

Як рафаелівська Мадонна
У вічі дивиться вікам!

(Ліна Костенко)

Страждає чуйна жіноча душа через те, що все ж таки зникає, загублюється серед диму, неону, хмарочосів Піреллі, ракет, «боїнгів», «мерседесів» оте дороге її серцю. А разом з тим зникає пам'ять народу, навіть пам'ять роду. Поетесі не вислизає повітря серед реальності, її «...слух болить від гамору кав'ярень і ошалілих ритмів рок-н-ролу». Їй тісно:

Тут немає де навіть спочити душі,
А старим горобцям вже нема де вмирати.

І в цьому циклі звертається авторка до теми забруднення довкілля, але у вірші «Ачіреале» не тільки про природу йде мова. Уособлюючи образ моря, природи, тиші, вона знову ж таки каже про час, віки, вічність.

У цьому вірші головним героєм постає «маленьке місто, змучене прогресом». Поетеса каже, що в місті, «яке живе між струсом і між стресом», не чути «голосу морів». Але перемагає віра. Надія Пахльовської. Вона сподівається, що це море є і є та тиша, якої поки так бракує.

Мистецтво і культура виживуть, бо це – вічне, це – пам'ять роду, це – Долина Храмів. Назавжди... □

Сергій Квіт

Естетична доктрина Михайла Рудницького (Полемічний аспект)

Розгляд літературознавчої концепції Михайла Рудницького, в центрі якої лежить проблема європеїзації української літератури, доцільно розпочати з негативної частини. Тобто з того, що він у традиційному українському літературознавстві намагався заперечити – як у погляді на завдання літератури, так і критики, літературознавства, історії літератури. У Рудницького відсутній термін «літературознавство», він говорить про критику та історію літератури. Проте зрозуміло, що ці два терміни в трактуванні теоретика захоплюють і власне літературознавство. З другого боку, семантика означення «літературознавча концепція» включає в себе критику та історію літератури. Наше завдання полягає у тому, щоб окреслити концепцію, творчий метод Михайла Рудницького, а вже її зрозуміння при необхідності дозволить зробити необхідну градацію понять.

Глибока наукова аналіза і, відповідно, гостра критика народницької спадщини українського літературознавства, зроблені Михайлом Рудницьким у 1920-30 рр., зберігають своє значення донині. Окремої уваги заслуговує сам термін «народництво», що перетворився на штамп у нашому літературознавстві, який, без сумніву, не може нести на собі лише негативне навантаження. Однак у нашому випадку під ним слід розуміти утилізацію завдань літератури, зокрема з просвітницькою метою. Михайло Рудницький поборював народництво як певне естетичне самообмеження, що також одержало назви «хуторянства» і «провансальства».

Наші письменники вважали літературну працю за надто легке і надто важке завдання. Надто легке тому, що для них майже не існували проблеми форми, стилю, взаємин індивідуального «я» з дійсністю, відношення рідної літератури до сучасної чужинної тощо; занадто тяжке тому, що вони хотіли писати не тільки поезії, оповідання, повісті та драми, але й цими творами будити національну свідомість, постачаючи необхідну лектуру для мас, єднати ролю народних виховників з апостолами вселюдських гасел (1936; с. 8).¹

У цьому уступі сконденсовані найбільш принципові «претензії» Михайла Рудницького до традиційного народництва української літератури. Звичайно, мова не йде про всіх письменників. Мається на увазі традиція, річище, загалом атмосфера, в якій формувалися творчі особистості письменників і літературознавців. Індивідуальне й мистецьке нехтується на користь соціологічного та політичного. Рудницький дуже багато сил прикладає для розвінчування соціологічного методу, який був пануючим в українській літературі та літературознавстві. Цьому пануванню були передумовою, однак, об'єктивні причини.

1. Рудницький М. «Від Мирного до Хвильового», Львів, 1936. Посилання в тексті: (1936; сторінка №...).

«Наша література є не від нині під переможним впливом суспільних ідей. Вона зросла як суспільний протест, тому що наша національна боротьба була нероздільно зв'язана з соціальною боротьбою і в цьому напрямку вона розвивається ще донині» (1932; с. 18).² Це справді трагедія для національної літератури, коли «представниками національної ідеології є в нас досі письменники, а не ті, що думають ідеями, ті, що вміють оцінювати події з історичної перспективи і суспільні явища як соціологи» (1936; с. 62). Так само, ще більшою трагедією для УНР став брак фахових національних політиків. Близьку гуманітарію – історик Михайло Грушевський, голова Центральної Ради, та його заступники: письменник Володимир Винниченко, літературознавець Сергій Єфремов проявили себе надзвичайно слабкими політиками.

Михайло Рудницький зауважує, що суспільні вимоги неправомірно перейшли в українській літературі в якість естетики. Він висміює принцип тотожності завдань мистецтва і політики. Цілком очевидно, що для Рудницького була чужою і незрозумілою цільність постави письменника, органічність у розумінні єдності мистецького і громадянського обов'язку. Література для нього – радість і гра. Проте українська література тієї грізної доби дала зовсім мало вартих уваги зразків «гри в бісер». Натомість «вістниківці» potwierдили своїм життям високий відлік своєї творчості. У той же час, Михайло Рудницький був правий, розділяючи джерела політики та літератури.

Коли підходити до поезії як до такого роду людської праці, що має своєрідною мелодією висловлювати вимоги сучасної доби, які ждуть свого здійснення, тоді послідовніше було б дивитися на поезію взагалі як на недугу: якби поет був нормальною людиною, тоді замість оспівувати свої бажання та мрії, попросту здійснював би їх реально (1936; с. 75).

Літературна критика справді може нести ідеологічне навантаження. За певних умов ідеологічні завдання може виконувати і поезія. Але це можливо лише тоді, коли не перетинається межа вимог жанру, щоб текст залишався власне критичним чи поетичним; також, коли ідеологія сприймається романтично, а не утилітарно – як мета, а не як засіб.

Меркантилізм неминуче призводив до того, що «література потрібна в нас для читат у політичних, концертних і похоронних промовах і для шкільних підручників» (1932; с. 77). Мистецтво утилізується. Почасти причиною цього було жорстке соціальне замовлення – концептуальний догматизм літературознавчої науки. «Наслідком таких поглядів є те, що в нас література має вдсятеро слабший вплив на суспільність, ніж у тих народів, де письменники не почувають себе в силі виступати в ролі, до якої не підготовлені» (1932; с. 20).

Відповідно Михайло Рудницький називає домінуючу рису, притаманну нашому письменству – «притьмарювання уяви раціональними нахилами», тоді як «література – світ уяви» (1936; с. 12). На його думку, українська поезія має більше право називатися європейською, ніж проза. Проте й вона «не має смаку для нашого загату», бо «ще не перейшла експериментального процесу» (1936; с. 39). Це вже критика на адресу свого – «модерністичного» табору, що його представники піклуються не так «ідеєю», як «формою» тексту. Рудницький виступив проти формалістичних зло-

2. Рудницький М. «Між ідеєю і формою», Львів, 1932. Посилання в тексті: (1932; сторінка №...).

вживань, які шкодять естетичній рівновазі твору. Така поезія нагадує йому «словник, з якого відкинули зазвучний порядок і пояснення слів» (1936; с. 27).

У цьому зауваженні вповні проявилася менторська риса Рудницького-критика, з яким часто не погоджувався Рудницький-теоретик. Для прикладу наведемо інше твердження. «Дуже невисокий погляд про працю письменника має той критик, що виконує над ним погляд, наче вчитель над учнем: чи не порушив він правильного школи настільки, що треба його признати шкідливим і викинути звідти» (1932; с. 39).

Михайло Рудницький визнає за індивідуальністю дослідника інше право – витлумачити художній твір по-своєму чи навіть продовжити думку автора, розвиваючи естетику твору, додаючи до неї щось своє, не стаючи при цьому в позу наглядча. В реальному житті, заперечуючи ту чи іншу тезу, Рудницький у полемічно-му запалі часто збивається на менторське ствердження протилежного.

Нероздільно пануюча соціологізація призводила до того, що «твори наших письменників залишають нам часто пригнітливе враження таланту, що не міг розвиватись» (1936; с. 40). Їхні твори старіють разом з добою, виразниками суспільних ідей якої вони були. «Чи не зазнали ви ніколи такого дивного досвіду, що звеличуючи довголітню працю якогось громадянина, ви почували, що вона нагадує вам мавзолей – зачинений, німий, від якого вертаємось мимоволі – захолоді?» (1936; с. 42).

Історія українського письменства має негативні реалії об'єктивного характеру. По-перше, вкрай несприятливі умови розвитку. До реорганізації Михайлом Грушевським НТШ у Львові ми не мали професійних письменників, тобто таких, які б заробляли на життя літературною працею. «Сама цензура могла вбити сотню талантів» (1936; с. 46). По-друге, українська література мала величезну кількість апологетів декількох кумирів, як-от Тараса Шевченка, «що виконав роль національного керманіча», та Івана Франка, «що виконав роль національного педагога» (1932; с. 23). По-третє, шкідливим стало зловживання фолкліорними літературними формами, хоч вони, як пише Михайло Рудницький, «зворушують нас часто сильніше, ніж симфонії чужинних геніїв» (1936; с. 20).

Антитезою до самообмеженості українського народництва, що вже пережило себе в часі, на думку Рудницького, виступає прилучення рідної літератури до європейського літературно-критичного контексту. Перший крок на цьому шляху – пізнання згаданого контексту. «Нема розвитку нації без літератури, що хоче знятися на рівень інших культурних націй, її сучасних» (1932; с. 7). «Так само, як воліємо європейські черевики та сорочки від рідних постолів і полотнянок, шукаємо в рідній мові книжок з підходом сучасного європейського духа» (1932; с. 4). «Усе те, що залишили нам старші [державні – С. К.] народи із свого багатого досвіду, знання світу та людей, усе те, що знаємо найкраще про них із книжок, перейшло непомітно в чисто духове домагання, без якого не можемо обійтись» (1936; с. 10). У викладі своєї концепції Михайло Рудницький наражається на ту саму небезпеку, проти якої виступає. Він не може уникнути теоретичної однобокості, суто композиційно гіперболізуючи власне заперечення народництва й соціологізації та – пропагуючи культуртрегерство.

Михайло Рудницький пише, що такі клясики світової літератури, як Данте, Сервантес, Шекспір, Гете, Ібсен «стали великими поетами не тому, що були національними, а їх признали національними поетами тому, що вони були великими» (1932; с. 41). «Вони інакше дивилися на завдання літератури», хоч «їхні народи також зна-

ходилися у скрутному становищі», «покоління і народи живуть і захоплюються творами, з яких світоглядом не в силі погодитись ніколи» (1932; с. 21). Афористична однозначність деяких з наведених тверджень може бути визнана проблематичною. Проте Михайло Рудницький пропонує навзаєм власну концепцію, певну систему літературно-критичних вартостей, яку він називає «європейською», і яка насправді є оригінальною індивідуальною системою.

Михайло Рудницький завжди прагне синтетично організувати напрацьований критикою та літературознавчою наукою матеріал. Це вже суто професорська настанова. З другого боку, він ніколи не відривається від самого літературного процесу. Така собі напівбогемна жвавість притаманна стилю Рудницького, тому його дефініції, які подеколи логічно заперечують одна одну, не становлять собою щось на зразок унормованого підручника.

Переходячи до літературознавства, Рудницький відзначає, що «досі ніхто із нас не чув від наших критиків, яку науку мають вони на думці, коли ставлять питання про те, що критика літератури теж є або мусить бути наукою» (1932; с. 94). Він робить спробу аналізу сучасного йому стану критики.

Спільною рисою всіх напрямків нашої літературної критики з критикою дотеперішньою, переможеною самим часом, є 1. те, що вона звертається до маси і проповідує до неї; 2. те, що вона публіцистична; 3. те, що вона чхає на всякі признані величини всесвітньої літератури; 4. те, що вона догматична (1932; с. 19).

Спеціальну увагу Рудницький приділяє Галичині, «українському П'ємонту». Географічна близькість до Європи ще не була ознакою справжньої європейськості. Духовно наш П'ємонт залишався провінцією. Хоч, можливо, оцінки Рудницького можуть видатися занадто різкими, можемо принагідно пригадати «Австро-руські спомини» Михайла Драгоманова та оповідання «Доктор Бісервісер» Івана Франка.

Отже Рудницький пише:

Галичина не має ніякої літературної традиції поза найгіршою її спадщиною: школою. Традиція австрійської системи, прищепленої на наш ґрунт (досі незмінена), робила з нас літературних енциклопедистів з головою антикваря і поліглотів з освітою готельного порт'єра: ми знали сотні прізвиськ, творів, дат, готових характеристик і оцінок, а не вміли ні скласти листа з побажаннями, ні відрізнити таланту та стилю Шашкевича від Шекспіра (1932; с. 78).

Мова, по суті, йде про загальноукраїнську традицію. З погляду методології Михайло Рудницький цілком слушно ставить поруч «Історії» української літератури, писані Омеляном Огоновським та Сергієм Єфремовим.³ «Стара біобібліографічна метода досліджування творів» є традиційною для тодішнього українського літературознавства. Рудницький відзначає, що цей метод для «справжньої критики» може виконувати тільки допоміжну функцію. «Наші причинкарі вважають призибування всяких матеріалів метою самою в собі і питання доцільності їхніх розшуків не існує для них так само, як проблеми вартості різних родів літератури» (1932; с. 13). Хоч, звичайно, ставити поруч праці Огоновського та Єфремова

3. Див. про це ширше: Квіт С. «Між історією і мистецтвом». «Слово і час», ч. 11, 1992.

можна лише з великою мірою наближення, через неспівмірно більший талант і концептуальну цільність останнього.

Такі поодинокі великі розуми, як-от Сергій Єфремов, прислужувалися до поступу літературознавчої науки. Їх стримувала звуженість методологічної бази. У цей час широкому загалові критиків можна було закидати дилетантський суб'єктивізм, фахову некомпетентність. «Одною спільною рисою нашої старої професорської школи є повна відсутність філософської освіти» (1932; с. 15).

Михайло Рудницький відзначає, що «досі не було в нас спроби дати історію літератури порівняльною метою. Історія літератури ставала чимось посереднім між каталогом і книгою заслужених мужів» (1932; с. 15). Натомість надмірна соціологізація механізує критику. «Те, що досі в нашій літературній критиці називається ідейним підходом до літератури, у практиці зводиться до переносу живих літературних творів на механічні схеми» (1936; с. 14).

Проблема порівняльного методу в українському літературознавстві на той час уже пройшла обговорення і була втілена на практиці в підсоветській Україні у 1920 роках. Так само поєвистувальна традиція української літератури в особі таких представників, як Іван Нечуй-Левицький, Панас Мирний, Анатолій Свидницький, заклали такий мовно-поетичний, етнопсихологічний та естетичний ґрунт, відхід від якого загрожує навіть у наш час пориванням з власне українським культурним мисленням. Тому подекуди в критичних оцінках Михайла Рудницького добачаємо певний схематизм.

Коли критиці бракує концептуального ґрунту і розкутості наукового пошуку, вона стає догматичною.

Так звана наукова критика нагадує догматичну плутанину неустійненого правопису. Вона хотіла б пошанувати всі факти живої мови і, замість спромогтися на їх синтез, запорптується під румовище, зроблене своєю критичною аналізою. Вона аналізує літературні форми, не маючи ніяких ідей про літературу, і цитує всі можливі ідеї, тому що не відчуває ніяких різниць між літературними формами (1936; с. 27).

Порівняльний метод Михайла Рудницького внутрішньо близький до стилістичного методу неоклясиків. Насамперед ідеться про порівняльну аналізу індивідуальних стилів письменників.

Народницький догматизм, відкинувши паростки «модернізму», дав багату традицію, перейшовши в іншу якість. Поразка у Визвольних змаганнях, «мода» на тоталітаризм у повоєнній Європі (після Першої світової війни) сприяли радикалізації, догматизації наукового гуманітарного мислення. «Війна та революція не змінили в нас старого погляду, що письменник має формувати ідеологію чи „світогляд” маси й вести її до Обітованої Землі. Большевизм і націоналізм змінили тільки зміст цього гасла, не змінивши суспільно-політичного підходу до літератури» (1936; с. 373).

Мусимо зауважити догматичність самого Михайла Рудницького, його надмірну прямолінійність у впровадженні своєї концепції. Суспільний ідеал також іноді має повне право стати мистецьким ідеалом – залежно від якості художнього втілення. До того ж «догматизм» націоналістичної та комуністичної критики має різну філософську природу.

Михайло Рудницький принципово заперечує партійну критику. Він не приєднався до жодного з політичних угруповань і завжди стояв на ґрунті самостійності мистецтва.

Можливо, що нині все людство, одержиме успіхами та невдачами своєї праці, жде на цілющий землетрус та велику різню, в якій переможці розтрошуть усіх своїх ворогів на гамуз і що аж тоді запанує одна ідея Розуму і Справедливості. Та поки що нам здається, що найбільше животворною ознакою сучасної культури є багатство її світоглядів, змагань, вірувань, можливостей найбільше різноманітного, індивідуального розвитку (1932; с. 24-25).

Із поняттям свободи Михайло Рудницький пов'язує весь сенс європейської літератури. Головне тут – оригінальність підходу, невимушеність, розкутість, що є антитезою до тоталітарного мислення. «Для європейських критиків давно вже ясно, що величина геніального поета нітрохи не залежить від того, чи його змалюють як одноцілу крицеву статую» (1936; с. 54). «У тій стадії культури, де більшість її членів приймає по волі чи неволі один світогляд, одну ідеологію, що покривається з фанатичною вірою, одну форму суспільного ладу – не треба буде ні літератури, ні мистецтва, ні свободи, що їх творить» (1932; с. 25). «Твір літератури живе завдяки лише подихові індивідуальної свободи» (1932; с. 65).

Єдиною панацеєю від традиційного методологічного догматизму Михайло Рудницький вважає входження в європейський контекст. Він так захоплюється своєю ідеєю, що великою мірою узалежнює науку від нової догми, що має назву «європейський контекст». Ніби Україна з її культурою, історією та географією не є частиною Європи. В усякому разі, струнка концепція Рудницького має багато рації в конкретних питаннях. Так, він стверджує необхідність присутності духу наукової об'єктивності, без якої неможливий поступ науки.

Нема окремих національних законів критики, як нема окремих законів логіки або законів засобів сили для вибраних народів. Кожна література має своєрідні цінності, наче її край свої природні багатства, інше підсоння чи примхи природи. Сполука географічних умовин та історичних подій родить таланти, що черпають свої сюжети та матеріал до них із джерел, неподібних до ніяких інших (1932; с. 6).

З'ясувавши об'єктивні та суб'єктивні причини застійних явищ в українській літературі та літературознавстві, Михайло Рудницький у 1920-30 роках відкидає народництво як таку традицію, що вже виконала своє завдання на певному етапі історії літератури. Він пропонує власну літературознавчу та культурологічно-філософську концепцію «європеїзації», прагнучи в першу чергу подолати самоізоляцію, догматизм і дидактику. □

Володимир Сиротенко

Маловідомі сторінки біографії Тараса Шевченка

Моє дитинство минуло без телевізорів і радіоприймачів. Був, щоправда, репродуктор-брехунець, та хто його слухав... Довгими зимовими вечорами замість усього цього були бабусині розповіді...

Бабуся, яка замінила мені і матір, розстріляну німцями, і батька, який не повернувся у сім'ю після війни, була скалкою іншої епохи, іншої спільноти й хотіла хоч через останній пагінець свого великого роду зберегти пам'ять про предків. Про рід, винищений війнами і владами. Мого вуйка Євгена Вербицького-Антіоха знищили в 1951 році за роман про харківське оточення. Дядька – дитячого письменника Марка Вороного – оголосили націоналістом і розстріляли 1937 року, а його батька Миколу Вороного – 1938. Дідуся – бабусиною чоловіка Миколу Вербицького-Антіоха – вбили в 1920 роках. Тоді ж знищили батьківські поховання Вербицьких-Голіциних. Залишилися сестри бабусиною чоловіка (дочки Вербицького-Антіоха, автора музики до поезії Чубинського «Ще не вмерла Україна...») – Віра й Муся та онука.

Бабуся була не лише невісткою Вербицького, але й онукою Пантелеймона Куліша. Отже, розповідала не тільки про друзів і родичів – Вербицьких-Рашевських, Марковичів, Русових, Петрунковичів, Глібових, Білозерських. Забіл, але й про друга дідового – самого Тараса Шевченка. Та він з її розповідей-переповідок вимальовувався зовсім не тим безтілесним монолітно-кришталевим революціонером, до образу якого ми звикли, а таким собі міцним хлопцем, який любив і добряче попоїсти, і гарними панянками поцікавитись. І чомусь цей «заземлений» Шевченко був привабливішим, ніж звичний.

Отож розповідь про одну з маловідомих сторінок з біографії Шевченка. Про те, що було перед його викупом.

Усе почалося 24 травня 1828 року, коли помер могутній магнат Василь Енгельгардт. На його численні маєтки накинлись такі ж численні спадкоємці. Вільшанський куш, куди входила Тарасова Кирилівка, дістався панському бастарду Павлові. Коли входять у спадок, роблять інвентаризацію всього майна. Живого і неживого. Проінвентаризували й кріпаків. Тоді пан відповідав за стан життя своїх підданих, за їхній добробут. Для Тараса закінчилися поневіряння в пошуках шматка хліба, в пошуках наставника, який навчив би його і грамоти, і малювання. Скільки було цих дяків-малярів, які так і не стали його наставниками... Потрапив Тарас під владу управителя Кирилівки – поляка Яна Димовського. Доброї, чуйної людини.

Управитель призначив Тараса до пекарні. Вперше за останні роки, після смерті матері та батька, Тарас міг наїстися досхочу. Вперше міг вдягти ціле й чисте вбрання. Та й від'ївши, Тарас не забув про свою пристрасть і кожну вільну хвилинку витрачав на малювання коней і москалів. Ян Димовський

помітив і оцінив захоплення хлопця. Коли Павла Енгельгардта призначили ад'ютантом Віленського генерал-губернатора Римського-Корсакова, у валці обслуги, що поїхала до Вільно з паном, був і кімнатний художник Тарас Шевченко. Світла пам'ять тобі, Яне Димовський...

У Вільно Тарас не тільки виконує обов'язки козачка. Пан посилає його на навчання до професора малювання Віленського університету Йонаса Рустемаса (вірменин). На стіні будинку, в якому знаходилася майстерня Рустемаса, в 1991 році я бачив меморіальну таблицю: «Тут вчився малювати великий український поет Тарас Шевченко». Тут він пізнав і перше справжнє кохання: Рустемасу позувала варшавська красуня-модистка Ядвіга Гусиковська. Вони познайомилися, покохалися. Модистки в ті часи були освіченими, кохались у музиці, літературі. Ядвіга, як і вся польська молодь тих часів, була закохана в Адама Міцкевича, чії два томи віршів вийшли у Вільно в 1822-23 рр. Дівчина не знала і не хотіла знати ні окупаційної російської, ні селянської української мов. Хотіла спілкуватись тільки мовою Міцкевича. Тарас і без того знав польську, а завдяки коханій вона стала для нього зрозумілішою. Він читає-перечитує «Дзяди» та «Гражину» Міцкевича. Під впливом Міцкевича п'ятнадцятирічний хлопець починає писати вірші. І так уже сталося, що перші вірші – наслідування Міцкевича – майбутній світоч української літератури писав польською мовою.

Наприкінці листопада Ядвіга повернулася до Варшави. Тарас намагався вгамувати самотність малюванням. От і тої злошасної ночі, 6 грудня 1829 року, коли пани поїхали на бал, Тарас набрав побільше свічок і став перемальовувати портрет Платова. Та на балі хтось закинув Павлові Енгельгардту, що він байстрюк. Розлючений пан покинув бал.

А що він побачив удома? Все аж сяє від численних свічок. Кімната наповнена димом. От-от свічка схилиться на фіранки і спалить будинок. А Тарас і вухом не веде, навіть приходу панів не помітив... І тут пан, розлючений ще до того, зовсім втратив контроль над собою. Він, нечувана річ для дворянина, власноруч відлупцював Тараса, ще й наказав конюхові «показати йому сидорову козу». А Тарас тільки-тільки став почуватися людиною...

Щойно спина загоїлася, хлопець дає драла від Енгельгардта. Та куди йому тікати серед зими? Звісно, куди – до Ядвіги у Варшаву. Ще й живе вона поруч з уславленим художником Францем Лямпі, до якого втаємничений у Тарасові справи Рустемас дає рекомендації.

Та не таким уже й світлим було те життя у Варшаві. Тарас про нього не захотів навіть згадувати. Видно, доросла Ядвіга швидко забула кохання до хлопчика-художника... Однак хоч яким було те життя. Варшаву Тарас залишив не з власної волі. Енгельгардт, може, й не подавав на розшук кріпака-втікача. Та 29 листопада спалахнуло Варшавське повстання. Польща оголосила війну Росії. Наказом революційного уряду всі росіяни, незалежно від чину і стану, були вислані з Варшави. Так і з'ясувалося, що Тарас – кріпак-утікач Енгельгардта.

А в житті самого Павла Енгельгардта теж відбулися зміни. Старого Римського-Корсакова відправлено у відставку. Його наступників, Дібічу-Забалканському, не

потрібен ад'ютант попередника. Ледь-ледь влаштовується Павло Енгельгардт знову ж ад'ютантом (що він ще міг!) до управителя шляхів сполучення герцога Вюртембергського. Його чекає Петербург. Туди він просить етапувати й утікача Тараса.

Отже, отримавши належне покарання, Тарас повертається до пана. Живуть пани поруч з Літнім садом. Мабуть, у тому ж Літньому саду він зустрівся зі своїм земляком, який вгамовував там безсоння білих ночей. Це був теж художник, який тричі на тиждень ходив в Академію мистецтв, але вже уславився як автор «Вечорів на хуторі біля Диканьки», дворянин Микола Гоголь. Гоголь, який у ті часи розмовляв українською, який тягнувся до земляків... Я бував білими ночами в тому Літньому саду. Бачив ті скульптури. Без тіней вони здавалися безтілесними, пласкими. А на Тарасових малюнках – і рельєфні, і немов живі... Гоголь не міг не помітити таланту юного земляка. Подарував йому фарби, олівці, папір. А ще Микола Гоголь відродив у Тарасові впевненість, що малювання, зокрема портретів, може бути не тільки захопленням, але й дасть йому в майбутньому хліб і до хліба. Допоміг йому Гоголь і в літературі. Та дворянин, на якого й раніше косували багаті ніжинські земляки, соромився афішувати дружбу з обідраним хлопцем-кріпаком, хоч яким би талановитим він не був. Зате він навів думку панові Енгельгардту, що добре навчений домашній художник – це і слава, і зиск. Отже, коли Тарас став просити пана законтрактувати його до майстра-художника Ширяєва, той довго не комизився. Адже він нічого не платив. Давав, фактично, Тараса в борг під відсотки відшліфованого таланту. Тоді учень навчався у майстра п'ять років, а потім ще три роки відпрацьовував за навчання.

А ще Гоголь вивів Шевченка на свого вчителя в Академії – славетного Венеціанова, трохи пізніше познайомив з Євгеном Гребінкою. Сам Гоголь казав Данилевському: «Я знаю і люблю Шевченка як земляка й талановитого художника. Мені пощастило дечим йому допомогти в першому влаштуванні його долі». Недарма Тарас Шевченко, через багато років, дізнавшись про смерть Гоголя, просив друзів поклонитись його «праведній душі»...

А потім було знайомство з Карлом Брюлловим. І хоча Карл Брюллов і говорив Аполлонові Мокрицькому, другові Тараса, що такого художника й поета сором мати за кріпака, що він ладен пожертвувати будь-який свій портрет на викуп Тараса, але все цими розмовами й обмежувалось. Бо вважав, що Тарас і сам себе ладен викупити пензлем. Адже кожен намагався себе увічнити в портреті, й коштували вони чимало: портрет пензля Брюллова – кілька тисяч карбованців, пензля Венеціанова чи Боровиковського – до тисячі. Такий художник-кріпак, як Шевченко, міг розраховувати на 50 карбованців. А сам кріпак коштував близько 500 карбованців. Отже, Шевченкові треба було б намалювати десь із десятків портретів. І йому це було під силу. Адже тільки протягом 1833-1834 років Тарас намалював для пана, крім його акварельного портрета, ще з десятків портретів панянок, з якими той був знайомий.

Якось, уже в грудні 1837 року, до Карла Брюллова завітав схожий на Квазімодо улюбленець царя, висуванець Аракчєєва граф Петро Клейнміхель. Доля усміхалась йому, і він захотів себе увічнити в портреті пензля першого художника імперії. Та коли дізнався про ціну, втратив упевненість. Карл Брюллов, якого зацікавив нестан-

дартний образ графа, став демонструвати йому роботи учнів. Найбільше Клейнміхелеві сподобалися портрети, виконані Шевченком. З допомогою Брюллова Тарас уклав угоду з царським улюбленцем. А той став гнути кирпу: то йому не подобається безладдя в Тарасовій майстерні, то запах не такий, то сонце б'є в очі. А ще він постійно повторював, що хоче бачити себе саме таким, яким він є. Схожим на себе. І от наприкінці лютого 1838 року портрет був готовий. Генерал Клейнміхель на портреті, як дві краплини води, був схожий на оригінал. Навіть душу його розкрив Тарас: портрет випромінював пиху, жадобу, хтивість. Граф, який усе ж сподівався побачити себе якщо не красенем, то хоч трохи привабливішим, обурився і грюкнув дверима, ні картину не взявши, ні грошей не заплативши.

А саме в цей час до Тараса нагодився із замовленням перукар з голярні, розташованої біля Літнього саду. Йому конче потрібна була вивіска з якоюсь незвичайною фігурою. Коли Тарас розповів йому про графову витівку, перукар аж ухопився за портрет. Попросив тільки трохи його переробити: замалювати генеральські регалії, почепити рушник на шию і дати в руки голярське причандалля. Тарас аж сам замилювався своєю роботою – такою незвичною вийшла вивіска. А перукар, крім того, що заплатив 50 карбованців, пообіцяв його завжди безплатно голити і стригти.

Клейнміхелеві доручили перебудову Ермітажу після пожежі. Він сподівався своїм портретом прикрасити одну з його заль. А тут портрет вивішено перед якоюсь голярнею. І всі його численні вороги (він, завдяки шахрайству, нажив їх багато) бігають у ту голярню, щоб посміятися з нього. Граф довго переконував перукаря, щоб той віддав йому вивіску. Нарешті отримав її. За ціну, яку дають за кріпака – 500 карбованців. Викупивши портрет, Клейнміхель на цьому не зупинився. Він кинувся в ноги Ніколаю I і попросив дозволу на життя і смерть кріпака Шевченка, якщо купить його. І цар втішив улюбленця.

Окрилений граф поспішив до Енгельгардта. А той сваритись через Тараса з улюбленцем царя не збирався. Волів тільки отримати максимальний зиск. От і запросив з графа аж п'ять тисяч – ціну десяти кріпаків. Сторгувалися на двох з половиною.

Щоправда, пан усе ж попередив Тараса. Уявіть собі стан юнака, який знав характер Клейнміхеля і те, що він не одного вже кріпака замучив на тяжкій праці. З новим хазяїном його чекала смерть. Тарас кинувся до Карла Брюллова. Разом поспішили вони до Василя Жуковського, їхнього друга і вихователя царських дітей. Той терміново йде до імператриці й просить її врятувати талановитого художника й поета, якому загрожує смерть. Вона згоджується допомогти – за умови, що Карл Брюллов нарешті напише портрет Жуковського, замовлений ще минулого року. Водночас сповіщає Енгельгардта, що воліє зупинити продаж Тараса, але запевняє: його, Енгельгардта, фінансові інтереси порушені не будуть.

Отже, справа за Брюлловим. Він свого часу кинув спроби намалювати портрет, бо він у нього не виходив. Не виходить і тепер... Тарас майже на колінах просить Брюллова дати йому змогу допомогти і малює портрет Жуковського. Нарешті схоплено те, над чим думав Брюллов. За кілька вечорів маестро пише портрет, а Тарас лежить у пропасниці.

Імператриця тим часом вирішила з цієї проблеми мати й особистий зиск. Портрети пензля Брюллова коштували дуже дорого. Платити не дуже хотілось.

але хотілося мати цінний портрет. І от вона доручає виховательці царських дітей графині Барановій провести лотерею. Читаємо запис у камерфур'єрському журналі від 14 квітня 1838 року:

Увечері Їх Величність і Їх Високість Царський наслідник, велика княгиня Єлена Павловна і велика княгиня Марія Ніколасвна із зібраними на 8 годину на запрошення [...] імператриці особами обидвох статей, які були того числа за обіднім столом, забажали провести час у круглій Нового палацу залі різними іграми, танцями і розіграшем лотереї.

А от запис у книзі грошових витрат імператриці Олександри від 25 квітня: «Розхід: дійсній статській радниці Ю. Ф. Барановій за квитки на лотерею, в котрій Її Величністю виграно портрет В. А. Жуковського, чотириста рублів».

Якщо вважати, що цісаревич віддав 300 карбованців, а велика княжна ще 300, то портрет обійшовся царській сім'ї всього в 1000 карбованців – майже за третину ціни.

Щоб довго не мучити Тараса, друзі, дізнавшись про результат лотереї, взяли кредит, і вже 22 квітня отримали від Енгельгардта відпускну на Шевченка.

Нарешті Тарас став вільним. Завдяки друзям, а не імператриці, яка тільки виграла з цього.

У книжках про Шевченка вони часто поруч – портрет, виконаний Шевченком, і портрет пензля Брюллова. Дивиться на нас із цих портретів високочолый, кароокий Василь Жуковський. Дивиться через віки... □

Ярема Романюк

Етнопедагогічні основи національного виховання засобами декоративно-ужиткового мистецтва Гуцульщини і Покуття

Сьогоднішня ситуація в Україні показує, що за багато років колоніального поневолення українська нація частково стала розмитою, асимільованою, зросійщеною. У занепаді – українська книжка та преса. Телебачення лише має назву «національного», а насправді таким не є. У занедбаному стані освіта і національне виховання. Проте український етнос, живучи на своїй землі, маючи з діда-прадіда такі риси характеру, як працьовитість, любов до батьківщини, до прекрасного, не зважав на потуги загарбників знищити українство, а йшов своїм шляхом. Він виробив свою власну систему навчання й виховання дітей і молоді, яку сьогодні називають українською народною педагогікою. Її досліджувало багато фахівців, але яскраво вирізняється серед них постать сучасного українського педагога Мирослава Стельмаховича.

Що собою являє народна педагогіка за Стельмаховичем? Це система прийнятих у даній місцевості методів і засобів виховання, що передаються з покоління в покоління і засвоюються, передусім, як певні знання, вміння та навички. Народна педагогіка належить до тих могутніх феноменів, що забезпечують збереження національного характеру, звичок і психології людини. Виховний ідеал, цілі, завдання, зміст, принципи і засоби народної педагогіки знайшли своє відображення і втілення в рідній мові, фольклорі, національних звичаях, традиціях, святах, обрядах, символах і різних видах народного мистецтва, у дитячих народних іграх та забавках, у живій практиці трудового і сімейного виховання, у народних ремеслах і промислах, у родинно-побутовій культурі нашого народу. В середині 1970 років у науковому обігу появилася ще один термін – «етнопедагогіка». Проте терміни «етнопедагогіка» і «народна педагогіка» не тотожні. Етнопедагогіка – це наука про народну педагогіку. Вона досліджує досвід народу, з'ясовує можливості й ефективні шляхи реалізації прогресивних педагогічних ідей народу в сучасній науково-педагогічній діяльності, досліджує способи встановлення контактів народної педагогічної мудрости з педагогічною наукою, аналізує педагогічне значення тих чи інших явищ народного життя і з'ясовує їх відповідність чи невідповідність сучасним завданням виховання. Ідеальним варіантом сучасної української педагогіки є той, який базується на інтеграції народної педагогіки, етнопедагогіки і педагогічної науки в цілому, передової педагогічної практики навчання і виховання дітей у сім'ї.

Яке співвідношення між народною педагогікою і національним вихованням? Академік Стельмахович підкреслює, що «прародителькою й першоджерелом національного виховання є народна педагогіка в її теоретичних і практичних виявах».¹ Проголошення і розбудова Української держави створили можливість для

1. Стельмахович М. Теорія і практика українського національного виховання. Посібник для вчителів початкових класів та студентів педагогічних факультетів. – Івано-Франківськ, 1996. – С. 23.

відродження і розвитку автентичної педагогічної думки в галузі національного виховання, що є органічною потребою кожного народу. Якщо у Франції виховують француза, в Німеччині – німця, в Японії – японця, то в Україні ми повинні дбати про формування і виховання українця. Українське національне виховання – це історично зумовлена і створена самим народом сукупність ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв та інших форм соціальної практики, спрямованих на організацію життєдіяльності підростаючих поколінь, у процесі якої засвоюється духовна і матеріальна культура нації, формується національна свідомість і досягається духовна єдність поколінь. Національне виховання – це виховання підростаючого покоління в дусі українського виховного ідеалу і багатовікових традицій українського народу. Національне виховання ґрунтується на засадах родинного виховання, на ідеях і засобах народної педагогіки, народної педагогічної думки, що уособлюють вищі зразки виховної мудрости українського народу. Основними принципами національного виховання є гуманізм, демократизм, народність, єдність родинного і шкільного впливу, природовідповідність, виховання в праці, самодіяльність дітей. Національне виховання виходить, формується з української національної системи виховання, яка історично склалася на українському національному ґрунті й своїми цілями, змістом і засобами підпорядкована самобутній природі української дитини, потребам забезпечення її належного тілесного, інтелектуального, освітнього, духовно-морального, естетичного розвитку, засвоєння національних і загальнолюдських культурних цінностей, формуванню самодостатньої людини, довершеної особистости українця.

Ми повинні виховувати підростаюче покоління в українському національному дусі для того, щоб змінити пасивність і мінливість на твердість, рівновагу й активність у своїй вірності Україні.

Якими засобами здійснюється національне виховання, і що розуміємо під засобами виховання? Засоби виховання – це ті види діяльності, явища чи предмета, які можуть впливати на підростаюче покоління в певному напрямку. До них належать рідне слово, авторитет батьків, праця, навчання, навколишня природа, побут, фолкльор, національні звичаї і традиції, громадська думка, духовно-моральний клімат у сім'ї, суспільний досвід, свята, обряди тощо.

У цій статті варто зупинитися на тих засобах, які найбільше впливали і впливають на національне виховання в нашому регіоні, і зокрема сказати про національне виховання засобами декоративно-ужиткового мистецтва Гуцульщини і Покуття. За останні два століття наш регіон пережив панування Австро-Угорщини, Польщі, Росії. Проте український народ при здебільшого бідному існуванні не втратив національного обличчя. Під пануванням різних режимів, у безправ'ї, безграмотності чоловіки й жінки нашого регіону, будуючи собі житло, виготовляючи одяг, хатній реманент, старалися його прикрасити. Це були майстри і майстрині, які спеціалізувалися на різьбі по дереву, гончарстві, ткацтві, килимарстві, ліжникарстві, мосяжництві, бондарстві, писанкарстві, кушнірстві тощо.

На мою думку, в наших краях ми залишилися українцями протягом багатьох століть поневолення лише тому, що окупант не зміг зруйнувати нашого народу, особливо його родину, родинні почуття. Родинне виховання втримувало основу української нації. Окупанти, перебуваючи на нашій землі, всіляко заохочували

міжнаціональні шлюби: як поляки, які хотіли перетягнути українців на польське, так і росіяни на російське. Майстерно помітив ту тенденцію, що основою української нації, українського національного виховання є родина, академік Мирослав Стельмахович. Він говорить, що «...процеси і тенденції новітнього часу певною мірою стосуються й родини – золотого осередку суспільства, міць якої і стабільна домашня опіка над дітьми зумовлюють силу народу, нації, держави».² Далі він підкреслює, що

... родинне виховання має національний характер... Ми і наші майбутні потомки повинні бути вдячні національно свідомим, традиційним українським родинам, народній педагогіці й родинознавству за те, що в добу лихоліть і трагізму української бездержавності, всупереч насаджуваним офіційними педагогіками колоніального підневілья, росли дітей і молодь у національному дусі українства, вчили бути українцями не тільки по крові, а й за переконанням, невпинно дбали про те, щоб зберегти Україну й українськість від тотальної денаціоналізації.³

Науковець Іван Мартинюк, підтверджуючи цю думку, пише, що

... протягом століть, особливо останніх десятиліть, з ряду відомих причин політика в сфері виховання молоді зводилась до того, щоб розмити національну свідомість, зруйнувати весь національно-культурний устрій життя українців, спрямувати у забуття історичну пам'ять, героїчне і трагічне минуле, подолати і знищити українські народні традиції, звичаї, мову, морально-побутові устрої... Робилося все, щоб стерти будь-які вияви національних почуттів до рідної землі, свого народу, його історії і культури. Національна система виховання нехтувалася, заборонялася, а в останні десятиріччя була замінена чужою для України, запозиченою інтернаціональною програмою. Національна система виховання, будучи витісненою з громадського, державного застосування, функціонувала у штучному, звуженому просторі, переважно у родинному вихованні...⁴

У Галичині під впливом Церкви, національної психології, національного характеру, незважаючи на різних окупантів, українські родини, родинні зв'язки були дуже сильні. Це родини священиків, учителів, і особливо родини ремісників, які виробляли декоративно-ужиткові речі. Яскравим прикладом є родина Шкрібляків. Генеалогічне дерево цієї родини, яке започаткував Юрій Шкрібляк (1822-1884) – основоположник гуцульської різьби з дерева, продовжується в його дітях. Це сини-різьбари:

1. Василь Шкрібляк – (1856-1928);
2. Микола Шкрібляк – (1858-1920);
3. Федір Шкрібляк – (1859-1948).

У Юрія Шкрібляка була дочка – Катерина Шкрібляк (1860-1920), яка дала початок новій гілці різьбарів у своїх синах:

1. Юрій Корпанюк – (1892-1977);
2. Семен Корпанюк – (1894-1970);
3. Петро Корпанюк – (1887-1961).

2. Стельмахович М. Новітні перспективи родинного виховання // Рідна школа, № 7, 8, 1998. – С. 3.

3. Там само.

4. Мартинюк І. Національне виховання: теорія і методологія. – К., 1955. – С. 11.

Від Миколи Шкрібляка пішли сини-різьбари: Федір Шкрібляк, Василь Шкрібляк, які особливо себе проявили в різьбарстві, а також Іван, Петро та Юрій. Від Федора Шкрібляка пішов син-різьбар Дмитро Шкрібляк. Дочка Василя Шкрібляка – Ганна Шкрібляк – була різьбаркою, вишивальницею, ткалею, писанкаркою. Її дочки – Параска Хім'як і Ганна Кошелюк – чудові в'язальниці і ткалі.

З цієї родини походять Василя Шкрібляк (дружина Василя Шкрібляка), Настя Корпанюк, Параска Корпанюк – чудові ліжничарки. Сьогодні в Яворові плідно продовжують славу різьбарську традицію Дмитро Шкрібляк (1926 р. н.) і Василь Корпанюк (1922 р. н.) – правнуки Юрія Шкрібляка. Тобто майже за 150 років від одного майстра, який своєю працею і наполегливістю по-новому розкрив гуцульське різьбарство, пішло більше двадцяти високопрофесійних майстрів декоративно-ужиткового мистецтва.

«У Яворові, неподалік від Шкрібляків, жили брати Гондураки – Петро (1868-1926) та Іван (1871-1935). Обидва, як і їхні сини Юрко, Пилип та Володимир, були вмілими і працьовитими різьбарями».⁵

Найкращі ж мосяжники жили у Брусторах – сім'ї Лукіяна Дутчака, котрий ще наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. підняв старовинне ремесло на рівень високого мистецтва. Спадкоємні традиції підтримували і розвивали прямі нащадки Никора Дутчака і син його Дмитро: за ними втримувалась репутація кращих мосяжників кінця XIX – початку XX ст.⁶

Візьмемо й інші родини, роботи яких представлені в Коломийському музеї народного мистецтва Гуцульщини і Покуття ім. Йосафата Кобринського. Це представники мистецтва кераміки. Гідно представляє коломийську кераміку родина Кахнікевичів, зокрема батько Василь Кахнікевич і двоє його дочок – Надія і Марія. Народився Василь Кахнікевич 7 січня 1917 р. в гончарській родині Марії з Білоскурських і Федора Кахнікевича. Цікаво, що в родині гончарів змалку привчали до праці, і малий Василько вже з 5 років призивчаювався до гончарства, «...допомагав батькам місити глину, а десятирічним хлопчиком став на гончарний круг».⁷ Наполеглива праця привела до того, що в родині виробили власну технологію підготовки глиняної суміші, та секрет гончарних виробів полягав у майстерності випалювання. Іншим прикладом гончарних родин є сім'я Анни та Михайла Розциб'юків. У цій сім'ї три дочки – Стефанія Волошук, Розалія Ілюк та Оріся Козак – разом зі своїми чоловіками стали відомими гончарями.

Були в Коломий спроби створити осередки навчання ремісництва. З 1875 по 1914 рр. в місті успішно працювала гончарна школа. Випускники її виробляли не тільки посуд, але й архітектурно-декоративну плитку, кахлеві печі. Видатними її випускниками були гончарі з діда-прадіда Кароль Санойця, Франс Бастяк. З 1887 р. в місті працювала також школа деревного промислу. Ці школи залишили після себе велику кількість майстрів і їх виробів. У місті відбувалися різноманітні заходи, які пропагували декоративно-ужиткове мистецтво. Так, у 1880 р. проходила

5. Островський Г. Сім'я Шкрібляків // Жовтень, № 10. – С. 88.

6. Там само.

7. Баран Р. Кераміка (Родина Кахнікевичів). – Івано-Франківськ, 1989. – С. 3.

велика промислова виставка з нагоди відвідин міста цісарем Австро-Угорщини Францом Йосифом, на якій було представлено роботи вже відомих тоді майстрів. У 1912 р. в Коломиї відбулася виставка домашнього промислу.

Чому жителі Гуцульщини і Покуття, незважаючи на те, що жили при різних колоніальних режимах, не маючи своєї держави, залишили після себе величезний пласт мистецької культури? У виробках декоративно-ужиткового мистецтва, будівлях проявлялася українська національна ідея з її українським духом, національного психологією, характером, особливостями способу мислення. Бо нація – це насамперед система різноманітних природних (біологічних, зокрема анатомічних, фізіологічних, психічних), історично зумовлених ознак тіла, душі й розуму, тобто психології, характеру, інтелекту певної культурно-історичної спільноти людей. Іван Мартинюк відзначає, що «національна воля, характер, особливості світосприймання, синтезовані національною ідеєю, становлять власне національний дух народу, його душу».⁸

Населення гірських частин Галичини як матеріальними, культурно-побутовими обставинами (особливостями природи, території, економіки, культури тощо), так і природними особливостями (анатомічними, фізіологічними, генетичними) не могло бути інакшим, незважаючи на різні політичні утиски чужинців. Особливостями національної психології українця є його ознака працьовитого господаря, вмілого хлібороба, захисника прав особистості й державної незалежності. Іван Мартинюк підкреслює: «Головною метою більшості українців була національна незалежність, розвій національного руху, це відповідно позначалося на особливостях їхньої національної волі, спрямованої не на утвердження того становища що є, а на те, що мусить бути».⁹ Підтвердженням є те, що багато жителів Гуцульщини були активними вояками як у Січовому Стрілецтві, так і в загонах УПА.

Чітко вирізняються жителі гірських районів і своїм національним характером. Національний характер – це стрижневий феномен національного складу психіки. Національний характер складається з таких компонентів, як чесність, відвага, витривалість, лицарство, особиста і національна гідність, естетизм, підвищена емоційність, чутливість, ліризм, працьовитість, неквапливість, урівноваженість, пісенність, м'який гумор, любов до землі та праці на ній, індивідуалізм, терпеливість, гуманність, лагідність тощо.

Характерним для українця є і його своєрідний національний спосіб мислення, своєрідне світосприйняття. Тому, як відзначає Іван Мартинюк,

завдяки національній сутності способу мислення із століття в століття відтворюється самобутність української культури, духовність... Тому важливо знати особливості національного способу мислення, розуміти, як сприймає світ українець, оригінальність і відмінність його сприйняття від сприйняття інших національностей... Якщо, наприклад, для німців характерним є поглиблене теоретичне, абстрактно-філософське мислення, для представників Англії явно виражений практичний, раціональний склад мислення, для ряду інших народів пріоритетним є абстрактно-образне мислення тощо, хоча, звичайно, одне не виключає іншого, то в українців не простежується одноманітність якихось рис, зате дуже добре поєднуються елементи раціонального, абстрактного й емоційно-образного мислення.¹⁰

8. Мартинюк. Національне виховання. – С. 26.

9. Там само. – С. 28.

10. Там само. – С. 34-35.

І дійсно, ми зустрічаємо в літературі, що в гуцулів були специфічні стосунки між людьми взагалі й між членами родини зокрема. Так, в історико-етнографічному дослідженні «Гуцульщина» Володимира Шухевича говориться: «До старих людей... до батьків, матерів молодь і загалом все населення ставилося шанобливо... гуцули надзвичайно тепло і широко ставилися до „крєвних” і „своєків”, готові були завжди прийти їм на допомогу, що вони взагалі відзначалися гостинністю і доброзичливістю».¹¹ Підтвердженням працьовитості гуцулів було те, що багато жінок уміли ткати, вишивати. Володимир Гнатюк відзначає, що «... в Карпатах кожна жінка робить на кроснах. Дівка, що не вміла би ткати, не вийшла б заміж».¹²

Володимир Шухевич, даючи аналізу гуцульським народним мистецьким творам, пише:

... Прастарий домашній промисел, зв'язаний тісно з життям, обичаями і звичаями гуцулів, виробив під впливом місцевих обставин спеціалістів, а посеред яких одні, не мугучи вижити з клаптика городу, що становив їх одиноким добро, мусили шукати іншого заробку, други силою своєї вдачі і замишування посвячували хвили вільні від буденного заняття на виріб або прикрасу предметів, що служать до їхнього вжитку.

... Бачимо на усіх гуцульських виробках примітивні чи артистичні, заховані старі звичаї і місцеві традиції, які власне витворили в Гуцульщині спеціальний домашній промисел, через що його вироби, зв'язані тісно з ношею та звичаями гуцулів, не тільки відповідають вповні місцевим обставинам і потребам, але налто носять на собі національні прикмети.¹³

В. Василенко пояснює з педагогічної точки зору, чому було таке, а не інакше оздоблення різьбарських творів гуцулів, зокрема пише: «Орнаментика гуцулів і в теперішній час викликає великий інтерес гостротою і виразністю форм, так і декоративною силою барв. У її чистому дзеркалі цілісно відображено художню самосвідомість народу».¹⁴ В документальній оповіді «Сім'я Шкрібляків» Григорій Островський звертає увагу на те, як гуцульські діти привчалися змалку до ремесла, зокрема старший син Юрія Шкрібляка – Василь. Він пише:

Ніхто не пам'ятав, коли Василь вперше взяв у руки цурпалок і долото, адже в сім'ї різьбара вони були дітям замість іграшок. Ще хлопчиком став до токарного верстата, з юних років називали його «токариком». Природний хист і набуте вміння проявилися рано, прикипів душою до батьківського ремесла і не уявляв собі життя без нього.¹⁵

Різні автори, в тому числі В. Шухевич та Г. Островський, розповідаючи про синів Юрія Шкрібляка, пишуть про Василя, що він,

... як каторжник на галерах, був прикутий до своєї токарні, не дозволяв собі відпочити ані дня. Це була скромна, некорислива, працелюбна і м'яка, добросердечна людина. Серед різьбарів панувала конкуренція, інколи навіть батько від сина чи брат від брата приховували свої секрети. Василеві це не було властиве.¹⁶

Микола був щасливіший, можливо, завдяки своїй вольовій і енергійній натурі, природній кмітливості і заповзятливості, міцному здоров'ю, великій фізичній силі. Досить ра-

11. Шухевич В. Гуцульщина. – Ч. 1. – С. 34-35.

12. Гнатюк В. Ткацтво у Східній Галичині. – С. 23.

13. Шухевич В. Гуцульщина. – С. 240-242.

14. Василенко В. Творчество гуцулов // Творчество, 1940, № 12. – С. 13.

15. Островський Г. Сім'я Шкрібляків // Жовтень, № 10. – С. 83.

16. Там само. – С. 84.

но пішов з-під батьківської стріхи в найми, з юних років покладався лише на себе. Василь, як уже згадувалось, був мовчазний, скромний, дуже прив'язаний до батьківської хати і батьківського ремесла, усе його життя сконцентрувалось у токарстві і різьбярстві. Микола, як то кажуть, завше був легкий на підйом і швидкий на руку, товариський, невтомний у праці, мав веселий характер.¹⁷

Підтвердженням того, як ставилися гуцули до своїх «кrevних», є розповідь Г. Островського про стосунки Василя й Миколи Шкрібляків з трьома синами сестри Катерини – Юрком, Петром і Семеном Корпанюками. Він пише:

Росли як і всі яворівські хлопчиська; ходили до сільської початкової школи: не ті часи, щоб не вміти ні читати, ні писати. Корпанюк-батько газдував у своєму небагатому господарстві, знадобилося його також бондарське ремесло. Мати кожну вільну хвилину за ткацьким верстатом або гаптуванням. А внукам Юрка Шкрібляка, як мовиться, сам Бог велів звикати до долот і різців. Дядьки по матері – Василь і Микола Шкрібляки – остерігались можливих конкурентів і неохоче ділились секретами свого мистецтва, і все ж по-родинному не могли відмовити «сестринцям» у деякому навчанні. Уроки майстрів пішли на користь, тим більше, що молодші Корпанюки вдалися у діла не тільки здібностями, а й працьовитістю, наполегливістю, ретельністю.¹⁸

Складові таланту Корпанюків описано в таких рядках Г. Островського:

Передусім у вірності традиціям, бо їх забуття небезпечне всюди, а в народній творчості подвійне: воно означає не тільки розрив із творчим спадком й руйнує той ґрунт, на якому стоїть вся будова народного мистецтва. Корпанюки знали, любили і понад усе цінували традиції гуцульської різби, бережно через усе життя пронесли вони ці традиції і передали їх своїм синам і онукам. Серед усіх традицій є одна: не обмежуватися традиціями, не копіювати, не повторювати сліпо, а завжди збагачувати, оновлювати їх, тому що застій – це початок загибелі. Нарешті ставлення до себе як до художника, до свого ремесла – це більше, ніж працелюбство: мистецтво – не фах, а служіння красі і людям.¹⁹

Підбиваючи підсумки, можна сказати, що основа основ у вихованні підростаючого покоління лежить в українському національному вихованні, яке має глибоке етнопедагогічне коріння. Бо, як пише Іван Мартинюк,

... сьогодні уряді областей України понівечене, зруйноване українське національне середовище. Це є величезною психологічною перешкодою на шляху до українського світосприйняття. Найшвидше це можна було б відродити через родинну систему виховання, через родину, в якій збереглася українська мова, культура, традиції як скарбниця нації. Розрив же з національною мовою, культурою неминуче приводить до втрати національної специфіки всієї психіки дитини, до деформації її психічного складу як особистості.²⁰

Виходячи з вищесказаного, підкреслюємо, що одним із глобальних засобів національного виховання є виховання декоративно-ужитковим мистецтвом Гуцульщини і Покуття. Завдання педагогів – глибоке вивчення цього виду мистецтва, його національного коріння і донесення його до свідомості учнів. □

17. Там само. – С. 85.

18. Островський Г. Сім'я Шкрібляків // Жовтень, № 12. – С. 76.

19. Там само. – С. 78-79.

20. Мартинюк. Національне виховання. – С. 35.

Ольга Пороховська-Андрич

Український орел. Спогад про батька – полковника Гната Пороховського

Мій батько, полковник Гнат Пороховський, народився в селі Доброму коло Києва 29 січня 1888 року. Батьки його – Єрмил Пороховський та Харитина Пороховська, уроджена Дідук. Гнат мав одного брата Михайла (став пізніше офіцером) і трьох сестер: Ольгу, Поліну та Ганну. Я ніколи не знала рідні мого батька, бо всі вони загубилися в завірюсі революції. Батьки Гната мали велику садибу, яка приносила їм достатні прибутки. Коли пізніше хтось питав Гната Пороховського про його батьків, він з гордістю відповідав: «Мої батьки були чесними хліборобами!».

Гнат навчався дуже добре в середній школі в Києві. Військова справа його дуже цікавила, тому в 1906 році він вступив до Вищої військової академії у Владивостоці, яку закінчив у 1911 році. У жовтні 1916 року Гнат Пороховський, хоч ще досить молодий (28 років), отримав чин полковника. Царський наказ був опублікований у виданні «Инвалид» того року.

Молодий полковник Гнат Пороховський відзначився в боротьбі проти большевиків. У 1917 році він був командиром Четвертого (а потім Восьмого) козацького полку. Від травня до жовтня 1918 року він був командиром Ізяславського полку, в грудні 1918 року – начальником штабу повстанських військ на Волині. Від січня до березня 1919 року був отаманом для особливих доручень при командуванні Південно-Західного фронту. В тому ж році він також командував Володимир-Волинським оперативним фронтом. У 1920 році – командир 6 запасної стрілецької бригади, потім 2 збірної запасної бригади. Під натиском большевицьких відділів, мало підтримані західними країнами, війська мусіли відступити.

Настали тяжкі місяці полону в Польщі. У таборі для полонених в Ланцуті та на Домб'ю полковник Гнат Пороховський не впадає у відчай, а навпаки – підтримує

Полковник Гнат Пороховський
у молодому віці.

Будинок Українського комітету
в Бухарешті. вул. Деля Веке, 45. Фасада.

в полоненому українському полку український дух. У таборі він організовує український ансамбль. Українські полонені в таборі складають пісні, пишуть вірші, спогади, малюють.

1921 рік. На чолі з полковником Пороховським полк українців переходить Карпати. Починається нелегке життя в еміграції. Полковник Пороховський був на авдієнції в короля Фердинанда і домігся кращих умов для українців. Король приязно поставився до українського війська, вимушеного шукати собі пристановища в сусідній країні, бо і король, і його дружина королева Марія були дуже вражені революцією в Росії, знищенням дворянства та офіцерства, і головню – вбивством царя Ніколая II та його родини (цар Ніколай II був кузеном румунської королеви Марії. Ця королева була по матері з англійського королівського двору, а по батькові ріднилася з російським царем). Отож, румунський король Фердинанд дав дозвіл на еміграцію українців до Румунії та обіцяв їм допомогу.

Прибулі українці були поселені спочатку в таборі коло місцевости Брашов, а потім біля Феєраш. У лютому 1922 року українці перебувають у таборі коло міста Орадя-Маре.

Як комендант інтернованих у вищезгаданому таборі, полковник Пороховський був відзначений румунською владою за те, що в таборі панувала дисципліна, українці були задоволені (наскільки це було можливо далеко від батьківщини та своїх родин) і спокійно виконували необхідні роботи. За зразкову поведінку і порядок у таборі українських емігрантів полковник Пороховський отримав похвальний лист від румунського уряду.

Після таборів настає період пристосування українців до цивільного життя в Румунії, яка непогано прийняла українців. Іншого виходу не було. Дорога назад була відрізана назавжди. Отож, українські емігранти почали вивчати цілком чужу для них мову, шукати собі роботу. Більшість українців поселилися в Букарешті, там декотрі знайшли собі працю. Значна група українців знайшла працю на фабриці Гевана коло міста Пітешть. Українські емігранти були здібними людьми і бралися до будь-якої роботи. Крім того, багато з них мали здібності до мистецтва: серед них були і художники, і поети, декотрі грали на бандурі, а вже певно, що всі вміли співати. Українці збиралися в помешканнях, частіше у полковника Пороховського, де було просторіше.

У 1922 році був заснований Український комітет. На його чолі стояли полковник Пороховський, Дмитро Івашина (літературний псевдонім Геродот), Василь Трепке. Осідок Українського комітету в Букарешті містився у скромному кварталі Каля Келераш, на вулиці Деля Веке, 45. Будинок був старий, одноповерховий. На фото (С. 108) видно його фасад. На балконі – члени сім'ї полковника Пороховського: його дружина Неллі, весела і жвава жінка, ліворуч від неї стоїть її мати, а коло неї сидить дружина Геродота – Антоніна, яка вела секретаріат Комітету. Збоку сидить Дмитро Івашина – Геродот. На балконі видно ще одного персонажа: це великий пес Азор. Він був улюбленим псом полковника, прожив 17 років.

Український комітет, перед тим як осісти на вулиці Деля Веке, перебував в будинку т. зв. Української місії на вулиці Каля Доробанць. Ця місія, як місія УНР, тривала лише кілька років. Консулом УНР у Румунії був Дмитро Івашина – письменник і журналіст. Тоді часто навідувалися до Української місії в Румунії міністри УНР Дельвіг, генерал Сальський, М. Шульгін.

Головний отаман Андрій Ливицький під час свого перебування в Румунії у 1938 році так підписав свою фотокартку: «Полковнику Гнату Пороховському – великому українському патріоту та невтомимому борцеві проти комунізму та за незалежність України».

У своїй діяльності Гнат Пороховський не був самотнім, він мав навколо себе кількох чесних, енергійних, здібних людей, відданих українській справі. Серед них були: Дмитро Івашина, Антоніна Івашина. В. Трепке – доктор наук, котрий під час Другої світової війни (коли полковник Пороховський був на фронті) був головою Українського комітету, його дружина Ніна Трепке – вчителька музики, багато працювала при підготовці різних свят, родина Михальських. Про цю сім'ю треба сказати, що їх дім став справжнім українським клубом: там збиралася майже вся українська еміграція. Тепер з цієї сім'ї вже нікого не лишилося. Це були Денис Майєр-Михальський – відомий адвокат і сенатор у румунському парламенті, Єлена Михальська – його дружина, лікар, Харікля-Кока Папазоглу – її сестра. Ще були двоє братів Гаврилюків: Ілько і Михайло, Микола Варда і Власюк (обидва під час Другої світової війни були ад'ютантами й охоронцями полковника Пороховського), Дмитро Ігнатенко, Дмитро Ліницький, Стефанія Кімініч, Леонід Степаненко, Микола Пилипенко, Микола Ковалевський, художник Степан Богданович, учитель Григорій Серета та його дружина Клавдія, Олекса Коряко, сім'ї Яковенків, Кушнірів та інші.

Діяльність Українського комітету в Букарешті мала дві сторони: зовнішню і внутрішню. Зовнішньою стороною був зв'язок, який увесь час Комітет підтримував з

Генерал Сальський і полковник Пороховський
серед української громади в Гевані.

Міністер Шульгін в гостях у сім'ї полковника Пороховського.
Зліва направо: Антоніна Івашина-Геродот, міністер М. Шульгін,
дружина полковника Пороховського, полковник Пороховський.

еміграцією в інших країнах. Найсильніша українська еміграція була в Парижі. Там був свого роду штаб української еміграції. Дуже часто мій батько їздив до Парижу для зв'язків, головню з генералом Удовиченком, який завжди давав корисні поради і вказівки, а також допомогу – матеріальну і моральну. Ця підтримка була дуже важливою для українських емігрантів у Румунії. Мій батько також дуже часто їздив для зв'язків з українською еміграцією у Болгарії, Угорщині, Польщі, Чехо-Словаччині, Югославії, також тримав зв'язок з Британським королівським товариством, в архівах якого є документи, що свідчать про діяльність українців у Румунії.

Внутрішня сторона діяльності Комітету торкалася української культури. Комітет тримав зв'язок з товариством «Просвіта» у Львові, з її видавництвом. Зі Львова присилали до Букарешту книжки Т. Шевченка, В. Винниченка (повне зібрання творів), І. Франка, Ю. Федьковича та інших. Окремою серією виходили книжечки для дітей і молоді. Читання книжок українською мовою мало вплив на добре знання мови. Переслані зі Львова книжки та журнали («Час», «Жіноча доля», сільсько-господарські журнали і т. д.) Комітет пересилав далі українським передплатникам у Букарешті та у провінції. Зі Львова пересилали також кольорові літографії ікон. Ці ікони розповсюджувалися серед українців. Пересилали також читанки і граматики української мови. Комітет пересилав і олівці жовто-блакитного кольору зі словами Тараса Шевченка: «І чужому навчайтесь, й свого не цурайтесь», а також олівці, на яких на жовтому тлі був портрет Т. Шевченка.

На мою думку, головна роля Комітету полягала в тому, що в тому старому будинку на вулиці Деля Веке, з великим двором, де росла трава поміж камінцями, і де стара фірточка раз-у-раз скрипіла, українці сходилися вечорами. Вони йшли

нагору старими дерев'яними сходами у велику кімнату з округлою лямпою з довгими кришталевими сльозинками, з великим стінним годинником. На стінах висіли портрети Шевченка і Франка, історичні полотна («Козаки пишуть листа турецькому султанові»), лірична картина «Козак від'їжджає, дівчинонька плаче». У куточку стояла величезна ваза для квітів. На ній на чорному фоні була намальована кольорова картина: гарна завітчана дівчина коло криниці напуває коня козакові. У тій кімнаті стояв великий круглий стіл, за яким збиралися, пили чай і радилися керівники Українського комітету. Але той стіл кудись відсували, і кімната наповнювалася рядами стільців, коли були загальні збори українців. Українці збиралися при різних нагодах і завжди співали. Це були різні святкування: роковини народин Тараса Шевченка, Івана Франка, Симона Петлюри. Там, у тому скромному осідку, я вперше почула «Реве та стогне Дніпр широкий», веселу «Гоп, мої гречаники», старовинні козацькі «Розпрягайте, хлопці, коні», «Ой, на горі та жінці жнуть». Обов'язково кожного разу співали «Ще не вмерла Україна». При тім я здивовано зауважувала, не розуміючи ще своїм дитячим розумом, що всі мали сльози на очах.

З часом керівники української еміграції (Пороховський, Івашина, Трепке) домоглися того, щоб українці, яких стало збиратися все більше, могли відзначати деякі свята у великій залі. Для цього щоразу наймали іншу залю. На початку Другої світової війни це була зала, відома під назвою «Лідертафель». У цих залах ставилися

Зліва направо: дружина полковника Пороховського, Антоніна Івашина-Геродот, Ніна Трепке. Позаду Ніни стоїть її чоловік Василь Трепке, а позаду Антоніни – її чоловік Дмитро Івашина-Геродот.

спектаклі українських авторів. Пам'ятаю, що в одній з них ставилася комедія «Панночка Стонога», грав навіть мій вуйко Дмитро Івашина. Співали хором, дуетами, а також сольно. Читали поезії українських поетів, а то й свої власні – писали вірші Дмитро Івашина й Ілько Гаврилук, поет і бандурист. На Різдво було свято ялинки.

Український комітет мав також інші клопоти. Багато емігрантів зверталися до нього з різними проханнями: допомогти знайти краще помешкання, безробітні просили праці, хворі просили дістати їм ліки або помістити до шпиталю їхніх дружин чи дітей. Ніколи мій батько не лишав їх іти від нього ні з чим. Грошові фонди Комітету були невеликі. Але мій батько, маючи багато впливових знайомих, старався кожному емігрантові допомогти. Багатьом допоміг відшукати через Міжнародний Червоний Хрест пропалі у вихорі революції родини. Я пам'ятаю, як від ранку до вечора безперестанно стукали до нас. Бувало, приходив якийсь бідний емігрант і пропонував купити намальовані ним картини. Батько жалів і купував, хоч нам тих картин і не треба було. Якось інший емігрант запропонував нам зробити дерев'яну шафу, казав, що був столяром. Не знаю, чи багато він розумівся на тому ремеслі, але тато дав йому великий завдаток, і... більше ми того столяра не бачили (і таке бувало). Ще інші просили позичити трохи грошей, але то було, як кажуть, на вічне віддавання. Одне я знаю: ніхто не пішов з нашої хати без якоїсь допомоги – чи матеріальної, чи моральної, ніхто не пішов голодним. А деколи лише за порадою приходили. На прохання багатьох емігрантів батько хрестив їхніх дітей.

Серед моїх спогадів є цікавий епізод: пішов мій тато купувати дрова, бо тоді в Букарешті ще так опалювали хати. Коли він зайшов до дров'яної комори, там була якась бідно вдягнена заплакана жінка. «Чого ти плачеш?», – запитав він її. «Плачу, бо мої діти сидять у холоді, я прийшла сюди купити дров або вугілля. А дивлюся, що не стає мені грошей. Чи я не розрахувала добре, бо неписьменна, чи, може, у мене хтось вкрав гроші по дорозі. Як я, бідолашна, повернуся назад додому, до своїх діточок, які мерзнуть у хаті, що я їм скажу?». Мій тато на те нічого не відповів, лише вийняв гаманець, дістав гроші й дав жінці, а сам швидко вийшов і пішов додому, нічого не купивши.

У кварталі, де ми мешкали в Букарешті (з вулиці Деля Веке ми переїхали у власну хату на шосе Джурджу), були навколо скромні хати, де жили бідні робітники. Для тих людей було великою честю, що в їхньому кварталі оселився полковник, бо тоді це щось означало – мати такий чин, мало їх було з таким чином у Румунії. Але ці бідні люди були дуже здивовані, коли цей так чисто вбраний пан здоровкався з ними, розмовляв, зупинявся коло кожного сусіда, питав про його турботи. Це їх дуже приємно вразило, і вони ставилися до нього з великою приязню і пошаною. Пройшло відтоді багато років, але й тепер, як, бувало, я приходжу на старі місця, то де-не-де ще знайдеться старий чоловік, який його пам'ятає.

Згадую з великою приємністю, як перед Різдвом ми з татом робили різдвяні пакуночки для ялинки. Ці пакуночки він готував особисто, щоб роздати їх на Святий Вечір бідним людям, котрі були запрошені до нас на ялинку. В кожному пакунку були помаранчі, горіхи, бублики, шоколядки та, певно, і гроші. Ялинку ми прикрашали удвох з татом. То була велика радість для дітей, коли ми гасили світло, запалювали свічки, співали різдвяні пісень, а потім усі діставали свої подарунки.

У початковий період свого перебування в Букарешті Г. Пороховський закінчив Вищу школу документальних та адміністративних наук. Румунського підданства він не мав, як і всі емігранти. Мав т. зв. паспорт Нансена і раз-у-раз мусів представлятися у Відділ контролю чужинців столичної поліції. Він був членом Української асоціації Ліги націй.

У цивільному житті Г. Пороховський займав різні посади: був головою відділу в Страховій агенції, потім кореспондентом румунського журналу «Капіталь» («Столиця»), де підписувався псевдонімом Мірча Добреску. Але більшість свого часу він присвячував діяльності в Українському комітеті та написанню нарисів військового, історичного і документального характеру для журналів, які виходили у Львові.

Відпочинок знаходив у лоні сім'ї, у купленій ним на виплату досить скромній хатині з садочком. Він мріяв мати справжній український садочок. Тому він посадив (я, маленька, йому допомагала) тринадцять тополь уздовж плоту. В садочку він посадив ще акацію і кущі бузини. У дворі була глибока криниця. Вечорами збиралися в нас українці і любили довго сидіти у дворі, аж поки темніло. Розмовляли, згадували Україну, грали на бандурі.

Тато був родом із села і найбільше любив село. Тому він купив невелику ферму за 30 кілометрів від Букарешту. Там була невелика хата з величезним двором і садом, що йшов угору. У тому саду була центральна алея з виноградною лозою з обох боків і багато дерев: вишні, черешні, яблука, груші, горіхи. У дворі була величезна стара акація, а під нею вбитий у землю довгий дерев'яний стіл. Нижню частину двору тато відгородив малим плотом і

Гнат Пороховський з сім'єю.

кущами бузини й розвів там пасіку, котру весь час збільшував – аж до 80 вуликів. У село часто приїжджали до нас інші українці, обідали за довгим столом під акацією. Через те, що тато лише деколи сюди навідувався, він поселив у садибі двох українців: Івана Усенка та Олексу Піку. Вони були зовсім протилежного характеру і вигляду – щось подібне до Дон Кіхота і Санчо Панси. Усенко був енергійний, нервовий, брався за будь-яку роботу: механіку, столярство, бджолярство, малював картини, вирощував свиней і птицю. Був він високий і чорнявий. Піка був короткий, товстий, білявий, з великими вусами. Дуже поволи рухався і говорив. Весь час мріяв збудувати якісь дуже складні механізми, креслив якісь пляни, щось ніби хотів придумати нове, але я думаю, що таки ні до чого не додумався. Я дивилася на нього, як він сидить і думає, а потім так і засинає під дзижчання бджіл.

Полковник Пороховський у своєму кабінеті.

* * *

Настав 1940 рік. Німецький фашизм простягався все далі по Європі. Як це відбилось на настроях української еміграції? Погляди були роздвоєні. Деякі українці розуміли (але їх було менше), що фашисти – це загроза для Європи. Другі (більшість) мали велику надію на німців. Через те почалися непорозуміння і протиріччя в еміграції. Люди почали похмуро, з підозрою дивитися один на одного, атмосфера почала згущуватися. У Румунії, на зразок німецького Гітлерюгенду, утворився т. зв. легіонерський рух дуже шовіністичного напрямку. До українців легіонери ставилися вороже, бо вони не відрізняли їх від росіян, а бути росіянином для них означало бути большевиком. Не знаючи нічого про історію української еміграції, вони не розуміли, що ті українці були жертвами большевизму і борцями проти нього.

Полковник Пороховський, Дмитро Івашина та його дружина Антоніна були арештовані легіонерами і потрапили в підземелля Сігуранци (таємної поліції). Там, з превеликим трудом, їм вдалося вияснити ситуацію, правда, з допомогою одного начальника поліції (називався Тотоеску), який був з Буковини і зрозумів усе. Отже, він випустив їх та ще й попросив вибачення.

1941 рік. У Румунії створилася військова диктатура маршала Іона Антонеску. Він ліквідував легіонерів. Щоб уникнути знищення Румунії німцями, він став їхнім союзником. З дня на день чекали, що вибухне війна з Советським Союзом. 22 червня о 4 годині ранку маршал дав наказ румунському війську перейти Прут.

Полковника Гната Пороховського з першого дня війни призначили технічним дорадником при Генеральному штабі румунської армії. Багато молодих українців, надіючись, що здобудуть при цій нагоді незалежну Україну, записалися добро-

вольцями у румунську армію, котра з німецькими союзниками пішла війною проти Советського Союзу.

Під кінець червня мій батько дістав наказ їхати на фронт. Це була страшна вістка для нашої сім'ї. Хоч я мала тоді лише 8 років, я зрозуміла, яка небезпека його чекає. Того ранку, коли він пішов з дому, сказав нам, що, якщо ми хочемо ще раз його побачити і попрощатися, то щоб ми зайшли до нього перед другою годиною. Бюро, де він працював, було в самому центрі Букарешту на майдані Святого Георгія. Там він наймав дві кімнати – для праці і для ділових зустрічей. Я пам'ятаю, як ми взяли авто, як я почала плакати у машині боячись, що ми спізнаємося. Мама теж плакала. Шофер сказав нам: «Не плачте, не спізнитесь, я поїду скоріше!». На щастя, ми не спізналися. Батько був такий щасливий, що ще раз нас побачив.

Почався довгий період чекання. Відпустки додому давали рідко. Найбільшою радістю для нас було дістати від нього листа. Листи він завжди передавав через людей, які їхали до Румунії, бо пошта не працювала. Дуже багато його листів з фронту збереглося. У листах батько не міг писати про воєнні події, бо це була військова таємниця, але все ж таки там було написано, в якій місцевості він знаходиться, і я могла дивитися на карту, слідкувати за його походом і приблизно відміряти відстань від Букарешту. Ця відстань здавалася мені дуже великою. Два його головні клопоти у листах: пасіка і «мала» (так він мене називав). Бджоли він залишив одному чоловікові, той мав плекати їх за платню. Називався той чоловік Руджіносу («заржавілий»). Не був він порядним і помаху звів нашу пасіку на ніщо.

Після того, як батько пішов на війну, моя мама помітила, що після від'їзду тата на фронт усі сусідки-румунки повернулися до неї, як кажуть, плечима. Мама ніяк не могла зрозуміти, чому вони почали так до неї ставитися. Нарешті хтось їй сказав причину. А це було непорозуміння: румуни завжди плутали українців з росіянами, для них це все одно. Отож ті прості румуни вирішили так: раз полковник росіянин, а ми тепер знаходимось у стані війни з росіянами, то виходить, що він пішов до росіян і воює проти нас, румунів. Багато ще треба було часу, поки мамі вдалося роз'яснити їм, що її чоловік українець, офіцер, колишній петлюрівець, котрий потрапив у Румунію, відступаючи перед натиском большевизму. Отож тепер, коли почалася війна проти большевиків, усім мусить бути ясно, що він пішов з румунами проти большевиків, на боротьбу проти комунізму. Жінки зрозуміли і змінили ставлення до нас.

Будучи технічним дорадником при Генеральному штабі румунської армії, полковник Пороховський пройшов аж до Сталінграду.

Один з небагатьох цінних документів, які мені лишилися від тата, це його фронтовий щоденник – зошит, у якому він вів свої записи на фронті від 1 березня до 30 листопада 1942 року. Там відбито багато його думок – більше сумних, ніж веселих. Коли перший раз мені потрапив той зошит у руки, то з нього випав складений учетверо аркуш тоненького паперу. Розгорнувши його, я побачила дуже точно зроблену ним карту пройденого маршруту: Тігіна – Одеса – Феодосія – Керч – Севастополь – Херсон – Ростов-на-Дону – Кубань – Сталінград.

Полковник Пороховський заслужив у румунській армії високу оцінку під час війни. Він дістав найвищі румунські ордени та медалі: «Міхай Вітяз», «Стяуа Ро-

меній» («Зірка Румунії») першої кляси, «Віртутя Мілітара» («Военна доблесть») та інші. Під кінець війни він воював у загоні «Вултур» («Орел»).

Треба зазначити, що хоч у нього кар'єра була військова, але це було у протиріччі з його добрим серцем. Як пише він у своєму щоденнику, великий жаж охопив його, коли він почув, які злочини творили німецькі фашисти на українській землі. «Для м'якосердечних дуже тяжко переносити війну, – пише він. – Війна жаклива через те, що люди стають, як дикарі». Він відмічає у щоденнику, що румуни таких звірств, як німці, не робили. У записі від 23 вересня 1942 року пише, що німці програють війну.

Під час перебування на українській території мій батько старався допомогти місцевому населенню, яке дуже терпіло. Він роздавав голодуючим жителям цукор, хліб, шоколаду, помагав діставати дрова. Був випадок, коли він пожалів полонених партизанів, яких мали розстріляти німці, й звільнив їх.

Дуже мене зворушили ті сторінки його щоденника, де він описує, як у якійсь місцевості під німецько-румунською окупацією відбулися в одній церкві хрестини 30 дітей разом. Після того, як большевики відступили, і румунська армія зайняла ту округу, то багато жінок почали просити румунських офіцерів, щоб охрестили їхніх дітей, хоч вони вже мали від одного до дванадцяти або й більше років. Одна жінка дуже просила мого тата, щоб він охрестив її п'ятимісячну доньку. Знайшли дуже старого священика, з довгою сріблястою бородою. Стара церква, яку большевики уживали як склад для цегли, була знову відкрита для Служби Божої. Люди принесли з хат ікони.

Після Служби священик справив спільні хрестини для 30 дітей різного віку. Всі процедури він робив сам для всіх разом. Татова мала похресниця дістала при хрещенні ім'я Єлизавета. Для святкування хрестин мій тато приніс матері хрещениці два буханці хліба, шматок м'яса, копченої риби, шоколаду і пляшку горілки. Окрім того, він подарував матері дитини 100 рублів, а ще дав 50 рублів священикові та 25 рублів жінці, яка тримала дитину на руках під час Служби.

У своїх записах батько задумується над тим, що могло б статися, якби він загинув. Що буде з його дружиною і дитиною? З чого вони будуть жити? Він висловлює надію, що маршал Антонеску, вважаючи на заслуги полковника Пороховського, не залишить без допомоги його сім'ю.

В записі від 25 жовтня 1942 року він оповідає свій сон. Снилось йому, що його призначили гетьманом незалежної України. Сон був, як живий: священики у золотих ризах давали йому благословення, люди голосно і радісно вітали його, армія салютувала. Далі йому снилося, що він сказав промову до народу, голос його гримів на весь майдан. Він говорив, що уведе нове законодавство, на основі якого запанує в Україні справедливість. Після опису сну він зазначає у щоденнику, що він ніякої слави не потребує, а лише хоче жити і боротися за визволення українців.

Багато цікавого було у його щоденнику, але треба зупинитися і сказати кілька слів про діяльність Українського комітету під час його відсутності.

В міжчасі, українці в Румунії розчарувалися в обіцянках німців. Вони подали прохання до Міністерства внутрішніх справ Румунії та до Ради міністрів, де просили дозволу для українських емігрантів повернутися на батьківщину, тобто на звільнену німецькими військами та їх союзниками Україну. Відповідь німецького консульства у Букарешті була: поки що неможливо. Як потім усі зрозуміли, німці не мали наміру передавати владу в Україні українцям.

Під час війни Український комітет робив, що міг. Наприклад, 31 травня 1944 року Комітет роздобув від Червоного Хреста значну суму грошей для українських полонених, які знаходились на території Румунії.

В кінці березня 1944 року за заслуги у військовій справі Генеральний штаб румунської армії представив полковника Пороховського для підвищення до чину генерала. Це підвищення мало відбутися в серпні того року. Генерал Удовиченко – голова української еміграції в Парижі – прислав нам телеграму з поздоровленнями. Але того не сталося.

У квітні 1944 року американська авіація сильно бомбардувала Букарешт. Ми всі виїхали з Букарешту на нашу ферму в селі Круча де Пятра. Я була дуже рада, бо тато був удома. Лише я не дуже розуміла, чому він такий похмурий і сумний.

Наша селянська хатина була вже десь 4 місяці повна гостей, які втекли з Букарешту. Жили у нас, крім тата, мами, бабусі, вуйка Дмитра Івашини, тітки Антоніни Івашини, ще Іван Усенко та Олекса Піка. Микола Варда і Власюк – татові ад'ютанти, сім'я Яковенків (трое), сім'я Кушнірів (він і вона) та ще пані Калюжна.

Був кінець літа, серпень. Після спекотного дня ми увечері сиділи у дворі під зорним небом. Тато сидів у кріслі, тримав мене на колінах. «Тату, що то за зірка?», – запитала я, показуючи на одну, яка, ніби зовсім близько, горіла на небі. «То планета Марс, – відповів тато, – вона з'являється так близько і горить червоним світлом. Це віщує великі зміни, перевороти і криваві події». Було щось тривожне в атмосфері, мені стало страшно.

Після 20 серпня советська армія вже воювала на румунській території, коло Ясс. Всі українці, які мешкали в нашій хаті, дуже тривожилися, бо боялися, що советська влада буде їм мстити.

У той пам'ятний день 23 серпня 1944 року, коли румунське радіо передало: «Увага, увага, просимо всіх слухачів не покидати апарат, бо маємо оголосити де-що дуже великого значення для всієї країни і народу», мого тата не було на фермі, бо він поїхав з хворою мамою до Букарешту до лікаря.

У ту днину сталося дійсно щось значне: румунський король Михайл I уклав перемир'я з Советським Союзом, і румуни повернули зброю проти німців. Після того три дні і три ночі німці бомбардували Букарешт. Я дуже турбувалася за моїх батьків, які були там. Бомбардували так сильно, що аж тут, на фермі (30 кілометрів від міста) було чути вибухи.

Советська армія наближалась до нашого села. Ми швидко зібрали речі й повернулися до Букарешту.

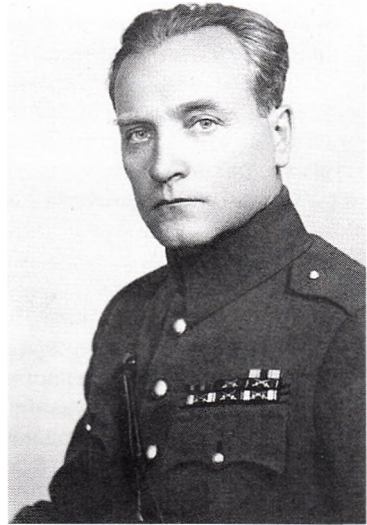
Над Українським комітетом згущувалися чорні хмари. Комітет припинив діяльність. Українці сиділи по хатах, старалися не зустрічатися. Почали ходити страшні чутки. НКВД почав арешти українців. Усі керівники Комітету десь переховувалися, покинувши свої хати. Мій тато також пішов з дому. Дуже мене вразили слова нашої знайомої українки Стефанії Кімініч, яка якось забігла до нас і показала мені флякончик з отрутою (ціянистим калієм). Вона сказала, що весь час має цю отруту при собі, бо не хоче живою датися НКВД на муки. Але ще більше мене вразила записка, яка якось випала з кишені татового одягу, записка, яку він весь час носив із собою. Він писав, що прощається з життям, бо нема вже іншого виходу, і просить, щоб дружина і донька простили йому.

Великий жах запанував у нашому домі. Якось я сиділа в садочку, раптом до дому під'їхало авто, коло фіртки з'явилося кілька осіб. Я дуже перелякалася, коли побачила їхні суворі обличчя. Вони увійшли до хати і стали допитувати мою маму про тата. Вона їм увесь час казала, що не знає, де він. І таки не знала. Ці візити почали повторюватися все частіше. Чекісти почали забирати з собою маму на допити, а також тітку, яка тепер жила з нами. Раз вони наскочили вночі. Було біля півночі, і ми боялися відчинити двері. Ми дуже перелякалися, почали стукати у стіну до сусідів, у надії, що ті прийдуть нам на поміч. Сусід (як потім розповідав нам) встав, одягнувся і вийшов надвір, але коли хотів вийти на вулицю і піти до нас, хтось у темному вбранні направив на нього револьвер і наказав іти назад до хати і не втручатися не в свою справу. Врешті-решт чекісти виламали двері та вдерлися до хати. Я неймовірно перелякалася. Уявіть собі бліденьку худу дитину в нічній сорочці та направлений на неї револьвер і суворий голос: «Кажі, де твій тато, де?». Вони перевернули хату догори дном, навіть льох і горище перешукали. Нікого і нічого не знайшли, бо вже давно мої вуйко і тітка спалили всі документи, зв'язані з діяльністю Комітету, всі татові альбоми з фотографіями, де були його фронтові товариші.

Після цього випадку мій батько вирішив сам здатися. На мій погляд (теперішній), він боявся за нас, боявся, що всю сім'ю заарештують і вишлють у Сибір. А може, мав іншу причину, а саме: він тут, у Румунії, боровся проти комунізму, за вільну Україну. Він не міг і не хотів утікати і переховуватися. Він хотів загинути стоячи.

Між тим надходили жакливі вісті: заарештовані Сербенюк, Данилюк, Василь Якубович (про останнього знаємо, що він пробув у концтаборі в СССР 10 років і повернувся цілком хворим). Був застрелений на вулиці в місті Крайова інженер Дмитро Лініцький. НКВД заарештував нашого доброго приятеля В. Трепке, який був старий і слабкий, і скоро ми почули, що він помер у Советському Союзі, куди його повезли на суд. Заарештували старого Авраменка (вернувся з СССР через 10 або 15 років, слабим). Іван Усенко (той, що доглядав наше господарство на селі) мав трагічну долю. Коли прийшли його арештувати, він, на очах своєї дружини, наклав на себе руки: вистрілив у себе, але, не вмерши від того, викинувся з вікна другого поверху. Переламав собі хребет і помер у шпиталі. Інші невідомо куди потікали. Мій тато вирішив дивитися небезпеці просто в очі. Цю долю він вибрав замість долі втікача.

Тепер я мушу зібратися з силами і довести до кінця свою розповідь, хоч мені дуже важко про це згадувати. Але я мушу все-таки розповісти про його кінець.

Полковник Пороховський, 1940 рр.

З того моменту, як мій батько вирішив лишитися вдома і скоритися своїй долі, він став дуже спокійний і серйозний. Сидів і читав Біблію, думав лише про Бога, вкладаючи свою душу в Його руки.

Увечері, напередодні 7 листопада, ми сиділи за вечерею. Нараз до дверей за- гримали. Тато трохи зблід, мама зойкнула, моє серце впало – я зрозуміла, що прийшла біда. Увійшло їх семеро, з них один у формі радянського офіцера. Мій тато підвівся і вийняв з кишені револьвер. Але в той самий момент один з чекістів скрутив йому руку і відібрав зброю. Вони сказали йому, щоб ішов з ними на допит. Офіцер сказав мамі, щоб не турбувалася, зранку її чоловік повернеться, бо його хочуть лише допитати.

Тато став прощатися з нами, обіймав мене, маму, бабусю. Бабусі сказав: «Не бійся, мамо, все буде добре!». Коли він обіймав мене, то я відвернула голову, бо не хотіла, щоб він бачив мої сльози. Я хотіла бути хороброю, як він. Батько пішов з ними. Коло воріт чекало чорне, як крук, авто. Поїхали. Ніколи більше ми батька не бачили.

Цілу ніч ми не спали, чекаючи на нього. Даремно. Наступного ранку ми побігли в румунську поліцію і розповіли там усе. Поліція не могла нам допомогти, бо нічо- го не могла вдіяти супроти НКВД, який панував тепер у Румунії, як у себе вдома.

Багато років пізніше ми випадково зустрілися з румунським офіцером Нико- лаєм Трохані, який працював з моїм татом у Генеральному штабі румунської армії. Вони були разом і на фронті. Він теж був заарештований і висланий до Радянсь- кого Союзу, де пробув 10 років. Він розповів нам, що зустрічав тата в Москві, де йо- го судили. Він знав, що тато пробув у концтаборі в Казахстані 9 років, тобто до 1953 року, коли помер Сталін. У тому році, може, була б надія на звільнення, але батько був дуже хворий на серце і нирки й того року помер.

Після арешту мого тата настали дуже тяжкі роки для нашої сім'ї, що лишилася без всяких засобів для існування. Пенсії румунська держава мамі не дала, бо бать- ко не був румунським громадянином, та й узагалі всі румунські офіцери Генераль- ного штабу румунської армії були заарештовані румунською міліцією.

Мама після таких тяжких подій ослабла, не могла працювати. Бабуся зі смутку померла через рік. На всіх нас працювала і нас підтримувала матеріально і мораль- но моя тітка Антоніна Івашина. Вона дуже тяжко знайшла роботу, бо тепер усю- ди треба було розповідати свою біографію, як було щось підозріле, то не прийма- ли на роботу. Велику моральну допомогу я мала від моєї хресної мами Олени Ми- хальської. Всі інші нас покинули – боялися. Панував страшний терор.

Після закінчення ліцею я хотіла складати вступні іспити на факультет англійської мови, але того (1952) року в Румунії, цілком підвладній Радянському Союзові, прийма- ли лише дітей робітників і селян, у жодному разі дітей інтелігенції, а тим більше з сімей, де батьки були заарештовані. Довелося мені спочатку шукати роботи. Але на- ступного року вдалося вступити на біологічний факультет, який я закінчила в 1959 році. Працювала в Румунській академії редактором біологічного журналу.

В 1956 році троє українців спробували відновити культурну діяльність украї- нців у Румунії. Це були д-р ветеринарних наук проф. Виноградник, проф. Білів- ський та інж. Лівинський. Вони організували український хор, який співав у Бу- динку радянсько-румунської дружби на вулиці Батіште, в центрі Бухарешту. Ди- ригентом хору був Микола Чобану. Того ж року було організовано в тій же залі

Шевченківське свято, на якому співав хор, дуети і солісти, читали поезії. На Новий рік уся українська молодь Букарешту зібралася святкувати це свято в помешканні інж. Лівинського. Було таке враження, що знову відродиться українська культура, український дух. Але все це раптово було перервано румунськими комуністами. Проф. Білівський був заарештований і пробув 4 роки в тюрмі. Відтоді більше українці ніяк себе не проявляли. Всі ці троє і диригент, які хотіли відродити тут українську культуру, вже померли.

Але все-таки український дух не вмер. 1989 року створився Союз українців Румунії. Його голова Степан Ткачук є депутатом українців у румунському парламенті. Є тепер кому вступитися за права українців.

Як я вище розказала, моє життя під комуністичною владою, життя доньки українського лідера, зовсім не було легким, а навпаки – повним труднощів. Але я ніколи не забувала про свого батька, завжди ним гордилася, брала приклад з його відваги та сили волі. Це допомогло мені не втратити сили духу і надії на краще життя.

Про цей момент, коли я зможу відкрито всім розповісти про свого батька і представити у справжньому світлі його особистість, я мріяла давно і була певна, що ця мрія колись збудеться.

Прошу вибачення, якщо я, може, не зуміла передати все точно, але це все правда, яку я знаю, і хочу, щоб усі її знали. □

«... Щоб світло в серцях запалить боротьби!»

Володимир Верховень. «З полум'я і долину», вірші. –
Чугуїв: «III тисячоліття», 1999.

Серед поетів середньо-молодшого покоління національною спрямованістю творчості, національною вишестістю й усвідомленістю, національним стремлінням і духом, талантом і оригінальністю письма вирізняється Володимир Верховень (народився 13 вересня 1958 року, перший вірш опублікував 1977 року, першу книгу видав 1990 року).

Поет народився в с. Удатне на Харківщині-Слобожанщині. Він закінчив Харківський педагогічний інститут ім. Григорія Сковороди, працював і працює на редакційній роботі.

Друкувався в журналах «Дніпро», «Березіль», «Сучасність», «Визвольний Шлях» та інших, у колективних збірниках і збірках.

За покликанням – медитативно-племінний лірик.

Експериментує в поетичній формі (збірка експериментальних віршів «Топитотудзвін», 1996 р.).

Окремими виданнями вийшли збірки лірики: «Лелече колесо» (1990), «На цвинтарі слова» (1992), «...вдивляючись у тінь дороги» (1994), нині вже рецензована.

Попередні збірки мені доводилось оцінювати в пресі, повторюватися не слід, а треба сказати, що в збірці, яка рецензується, збережено і примножено краще з попередніх художніх досягнень.

Уже першою своєю збіркою В. Верховень примусив звернути увагу на себе. Манерою свого письма, національним духом віршів, високою поетичною напругою творів автор відразу вишився над літературним загалом. Він один з найяскравіших нинішніх сурмачів у поході за утвердження самостійної України. Йому гостро болять її болі, її слава історія бунтує його душу, в серці письменника, як у горні, гартується національна ідея, честь, гордість, гідність. Поет певен свого покликання і гідно стоїть у ряду своїх славних попередників – Т. Шевченка, П. Чубинського, В. Самійленка, П. Грабовського, І. Франка, Л. Українки, С. Черкасенка, О. Олеса, М. Вороного, П. Тичини, В. Сосюри, Є. Маланюка, Т. Осьмачки, В. Барки...

Таким він залишається й у своїй новій збірці.

З полум'я українських революцій і визвольних змагань черпає він енергію для своєї «гартованої» поезії. Ритм віршів чіткий, динамічний, пружний, настроєвість упевнено-переможна, хоч і не без деяких розчарувань «героями» нашого часу, ходом подій у розбудові й утвердженні України на своїй землі й у світовому колі.

Перший розділ збірки «З полум'я і долину» називається «Калиновий подзвін» – це гнів і біль, це клич і суремна переможність.

Екскурс у минуле («що сталося»), у майбутнє («що буде далі») й сьогодення («і що на серці») б'є тривожним калиновим дзвоном до сучасника, щоб не повторити-

лися колишні поразки, щоб українці себе собою почували щоденно, скрізь, чули голос славних віків і предків, осудом і засторогою звучить мужній і чесний голос поета тим, «хто з арканом, а хто з мечем, хто з любов'ю своєю „руською”», які «не так і не те речуть».

«У нас нема Стіни Плачу, у нас плачу – сибіри», – говорить поет. І з його віршів ми бачимо, що в нас Стіна Плачу – все минуле України. Але не плакати закликає поет, а побороти, повалити оту уявну «Стіну Плачу», зведену колонізаторами минулих і недавніх часів, запродавцями, манкуртами, яничарами теперішнього часу, які намагаються її утримати.

Поет гостро картає, що «Одні – на Захід, інші – у Росію, а треті – п'яно під столами сплять...». Гнівом переймається він, що «У хаті гурт регоче чужомовно». Тож, зізнається він, «не могу тут веселої співати, коли довкола – чужина чужа». Та Володимир Верховень певен, що «перейдемо всі пекла України, не глянувши на Захід і Москву». І радить поет: «А ви ідіть під три чорти, панове, хто в себе вдома – наче у гостях».

В. Верховень підкреслює, що патріоти не похитнуться в обороні України: «Нам тут в'язали пупа повитухи, нам тут пісні співали матері...».

Поет бачить, що «вже новітні яничари по-своєму народ взялися вчить!». Цьому облудному «навчанню» він протиставляє своє виношене біля серця слово.

Йому болить засилля чужинців, які гублять нашу народну мораль: «Вночі не мати – мать ячить зім'ята, над нею син заносить кулаки», що «свої пани продовжують грабіж» народу.

Але поет певен і повен перемоги, бо «...є Україна і Шевченко», бо встають сини України, і «Не спинять їх тюремні ґрати, не вб'ють ні куля, ні кулак».

Нелегко поету-патріоту й у незалежній Україні.

Як легко! Як нелегко у собі
на самоті,
                                удвох,
                                а чи в юрбі
нести, мов дзенькіт
                                золотих заков,
і людяність,
                                і лютість,
                                і любов!

У слові в оборону України поет як «твердь», а в ліриці – чистий, світлий і тремтливий, мов сльоза. Він виступає і як трибун, і як по-сосюринськи ніжний лірик.

Почуйте його сильний і свіжий голос:

Та поки тіло ще при силі
і думка мозок обпіка, –
вперед спішімо,
                                юні й сиві,
незвиклі жить нашармака!
Назустріч сонцю,
                                степу,
                                світу...

А ось його ліро-писання:

Де вчора сніг
важким лежав кожухом
і колисала сон сумний сосна, –
вже пролісок підвів цікаві вуха,
мов наслухає:
                                скоро там весна?

Другий розділ – умовно розділ пейзажної лірики – називається «Хтось ховається в житі». Цей «хтось» – краса, яку поет бачить і на Десні, і на Дінці, і в полі, і в діброві, і в бору, і на луці, і на лузі – скрізь. І від пильного ока їй не заховатися.

Як панна цнотлива,
                                лілея
зійшла на весняний поріг.
Та вітром війнуло на неї,
на перса посипався
                                сніг!
Аж голосно скрикнула квітка,
припала в сльозах до землі.
Панчоха порвалась – і литка
Біліє, біліє, білі...
Не плач, моя ніжна панно!
То – вітер, то – сніжень лише...
Ти просто прокинулась рано,
ти просто –
                                розквітла уже!

Далекий відгомін молодого Тичини, але такого генія не сором і наслідувати. В. Верховень прагне своєї архітектоніки вірша і має в цьому напрямку відчутні осяги. Поет ще молодий – і його головна творчість – у ХХІ столітті. Як не погоняться за формалізмом, як не втратить відчуття реальності і змоги, то Україна матиме в майбутті гідного поета.

«З-за обрію-зорею...» – розділ умовно інтимної лірики. Традиційні розділи, традиційна романтична піднесеність, але поезії сучасні й своєчасні, а головне – своєрідні.

Відчуйте оту первозданну цнотливість українця хоча б в оцих рядках:

Я по крапельці
                                хмари усі поспивав,
щоб не впало це небо –
                                на тебе!

Або:

Я засіяв степи
                                не чужими слізьми,
А своїми, що в серці
                                зібрав.

Я мав би навести вірша цілком, та не роблю цього, бо читачі «Визвольного Шляху» знайомі зі зразками лірики В. Верховеня, який доволі часто друкувався в журналі в 1991-1999 роках.

Не робитиму й аналізи художніх особливостей почерку поета – це зроблять або інші, або я, опісля, до першого ювілею поета. Моїм завданням було показати постать національного поета в сучасній українській літературі не за метрикою, а по суті. Поета-трибуна, сурмача національної ідеї, який з повним правом може сказати про себе віршами Андрія Малишка: «Ідуть мої друзі в похід і я поміж ними сурмач».

Прийде час – засяє Україна «в народів вольнім колі», і певен, у ті літа поруч з іменами велетів національного духу в поезії Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Бориса Грінченка, Павла Грабовського, Володимира Самійленка, Олександра Олеса, Павла Тичини, Володимира Сосюри, Олени Теліги, Євгена Маланюка, Тодося Осьмачки, Василя Симоненка, Василя Стуса гордо світлитиметься ім'я Володимира Верховеня.

Він не схибить з обраного напрямку.
Вітрила піднято!
Час добрий!

Петро Василенко
Печеніги, Харківщина

П'ятитомник Донцова

Силами двох наукових установ: Інституту української археографії та джерелознавства НАН України й Інституту журналістики Київського університету імені Тараса Шевченка розпочалася підготовка до друку академічного п'ятитомного видання творів Дмитра Донцова (1883-1973) – ідеолога українського націоналізму, головного редактора журналів «Літературно-Науковий Вістник» (1922-1932) і «Вістник» (1933-1939), видатного українського консервативного мислителя, журналіста і політичного діяча, який вплинув на всю історію України ХХ століття. Родом із Мелітополя, він здобував освіту в Київському, Петербурзькому, Віденському та Львівському університетах, від початку століття брав участь в українському визвольному русі. Під його безпосереднім впливом формувалися майбутні провідники Організації Українських Націоналістів, зокрема Євген Коновалець, Степан Бандера та Ярослав Стецько. Донцов був ув'язнений царським режимом до Лук'янівської в'язниці, пізніше польською окупаційною владою – до Берези Картузької. Відтак до самої смерті був смертельним ворогом советської влади. Цей видавничий проєкт має на меті сприяти ширшому ознайомленню української громадськості із спадщиною Дмитра Донцова, адже саме консервативні ідеї вкрай потрібні для українського державотворення сьогодні.

До складу редколегії увійшли провідні науковці з усієї України та діаспори:

1. Ярослав Дашкевич – голова (Національна академія наук України, Львів).
2. Олег Баган (Дрогобицький педагогічний університет імені Івана Франка).

3. Ярослав Барвінський (Манітобський університет, Канада).
4. Іван Головінський (Ратгерський університет, Нью Бронсвік, США).
5. Віталій Дончик (Національна академія наук України, Київ).
6. Василь Зарічний (Спрінгфілд, США).
7. Василь Іванишин (Дрогобицький педагогічний університет імені Івана Франка).
8. Сергій Квіт (Київський національний університет імені Тараса Шевченка).
9. Ярема Келебай (МкГіллський університет, Монреал, Канада).
10. Анатолій Москаленко (Київський національний університет імені Тараса Шевченка).
11. Анатолій Погрібний (Київський національний університет імені Тараса Шевченка).
12. Ольга Різниченко (Харківський літературний музей).
13. Володимир Різун (Київський національний університет імені Тараса Шевченка).
14. Віктор Рог (головний редактор газети «Гроно», Суми).
15. Галина Сварник (Національна академія наук України, Львів).
16. Ігор Срібняк (Київський державний лінгвістичний університет).
17. Федір Турченко (Запорізький державний університет).
18. Богдан Харахаш (Київський національний університет імені Тараса Шевченка).
19. Дмитро Штогрин (Іллінойський університет, Урбана-Шампейн, США).

Оргкомітет

Пожертви на пресовий фонд «Визвольного Шляху»

Від 1 травня 1999 до 29 лютого 2000 року

Велика Британія:

	£
З останньої волі бл. пам. Івана Бозюка, Карляй	520.14
З останньої волі бл. пам. Михайла Дашка, Манчестер	100.00
З тризни бл. пам. Івана Гундера, Лондон	35.00
З тризни бл. пам. Володимира Мороза, Бедфорд	25.00
З тризни бл. пам. Осипа Музички, Лондон	20.00
УТК, Лютон	20.00
Е. Стешин, Едінбург, в десяту річницю смерти дружини Анни Стешин	20.00
Юрій Чубатий, Лестер	20.00
Р. Куцик, Манчестер	20.00
Василь Мельник, Лондон	20.00
Ілько Куцак, Сляв	11.00
Іван Костів, Лондон, на нев'янучий вінок бл. пам. Івана Гундера	10.00
М. Путар, Кройдон	10.00
І. Жмуд, Гуддерсфілд	10.00
З тризни бл. пам. Дмитра Керкуша, Мансфілд	10.00
Я. Устіянівський, Енфілд	10.00
Роман Дубиняк, Лідз	10.00
Осип Красій, Ковентрі, замість квітів на могилу бл. пам. Осипа Музички	10.00
І. Карчевський, Ерісвел	10.00
О. Сорока, Ноттінггам	10.00
В. Бойчук, Дарбі	10.00
М. Яроцький, Лондон	10.00
М. Глушко, Лій	10.00
Василь Дубіль, Кіхлей	10.00
І. Кравчук, Честерфілд	10.00
П. Машталір, Бадфорд, з нагоди 85-ліття	10.00
Марія Турів, Енфілд	10.00
Михайло Федішин, Бадфорд	7.50
З тризни бл.пам. Василя Сороки, Лідз	6.00
В. Гуменюк, Бедфорд	5.00
Ю. Олексюк, Мансфілд	5.00
Іван Колодчин, Лондон	5.00
М. Прихідний, Бедфорд	5.00
М. Матійшин, Чешунт	5.00
О. Ковальчук, Бадфорд	5.00

М. Миколишин, Лестер	5.00
О. Журавінський, Лестер	5.00
М. Замулінський, Брадфорд	5.00
Н. Саган, Лондон	5.00
І. Парубочий, Фелікстов	5.00
В. Лучка, Болтон	5.00
В. Парфанюк, Брадфорд	5.00
Василь Петришин, Бедфорд	5.00
Осип Довбуш, Лестер	5.00
Марія Галій, Олдгам	5.00
Відділ СУБ, Болтон	2.50

США:

	ам. дол.
Ярослава Жданів, Брайтон, у світлу пам'ять швагрів, Юрія Никорака і Василя Шергія	100.00
Павліна А. Данчак, Джерсі Сіті	21.00
Б. Кекіш, Нью-Йорк, замість квітів на могилу бл. пам. Осипа Музички, Лондон	87.00
С. Михайлів, Скотсдейл	15.00
Володимир Крушельницький, Лейквуд	15.00
Теодор Шерег, Кліфтон	15.00
Т. Олешук, Пасаїк	15.00
Михайло Цяпа, Анн Арбор	45.00
Володимир Гладун, Рочестер	20.00
Теодор Свердан, Йонгстовн	25.00
Олександр Блашків, Клівлянд	15.00
С. Гаврилюк, Йонкерс	15.00
Василь Мудрак, Бруклін	10.00
Семен Кріслатий, Клівлянд	5.00

Канада:

	кан. дол.
Павло Дубас, Монтреаль	21.00
Євген Бочан, Торонто	10.00
Дмитро Стецок, Торонто	10.00
Євген Гургін, Торонто	10.00

Бельгія:

	бель. фр.
Іван Федько, Брюссель	500.00

